

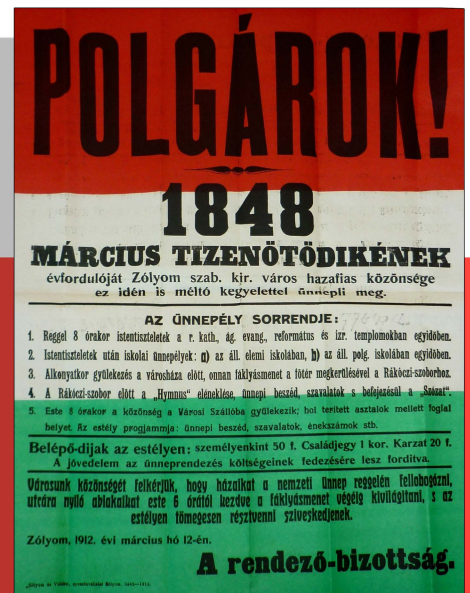
ISSN 1336-9148

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA TOMUS XIX- 2016, VOL. 2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

TOMUS XIX - 2016 VOL.2

POLGÁROK!

1848

MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKÉNEK
évfordulóját Zólyom szab. kir. város hazafias közönsége
ez idén is méltó kegyelettel ünnepíti meg.

AZ ÜNNEPÉLY SORRENDEJE:

1. Reggel 8 órakor istentisztelet a r. kath., ág. evang., református és liz. templomokban egyaránt.
2. Istentisztelet után iskolai ünnepségek: n) az áll. elemi iskolában, h) az áll. polg. iskolában egyaránt.
3. Alkonykor gyülekezés a városbáza előtt, onnan faktyásmenet a lóter megkerítésével a Rákóczi-szoborhoz.
4. A Rákóczi-szobor előtt a „Hymnus” elnevelés, ünnepi beszéd, szavalkók s bejáratok a „Sózat”.
5. Este 8 órakor a közönség a Városi Szállóba gyülekezik; hol tenhelt asztalok mellett foglalt helyet. Az estély programja: ünnepi beszéd, szavalkók, énekszámok stb.

Belépő-díjak az estélyen: személyenként 50 f. Családjegy 1 kor. Karzat 20 f.
A jövedelem az ünnepredezés költségeinek fedezésére lesz fordítva.

Városunk közönségét felkérjük, hogy házaikat a nemzeti ünnepeknél fellobogtassák, utótra nyitl ablakait este 6 órától kezdve a faktyásmenet végéig kivilágítsák, s az estélyen tömegesen résztvevni sziveskedjenek.

Zólyom, 1912. évi március hó 12-én.

A rendező-bizottság.

„Zólyom, 1912. évi március hó 12-én.”

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

19/2016

Vol. 2

ACTA HISTORICA NEOSOLIENSIA

Vedecký časopis pre historické vedy

Vychádza 2x ročne

Vydáva: BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

© Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici – BELIANUM

ISSN 1336-9148 (tlačená verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)

Časopis je registrovaný v medzinárodných databázach:

European Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS),

Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Open Academic Journals Index

(OAJI) a Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH)

Redakcia:

Imrich Nagy (šéfredaktor)

Pavol Maliniak (výkonný redaktor)

Peter Mičko

Michal Šmigel

Oto Tomeček

Redakčná rada:

Rastislav Kožiak (predseda)

Július Alberty

Dániel Bagi (Pécs)

Alexandr Čerkasov (Soči)

Vincent Múcska (Bratislava)

Éva Gyulai (Miskolc)

Michaela Hrubá (Ústí nad Labem)

László Kiss (Eger)

Jiří Knapík (Opava)

Vjačeslav Ivanovič Meňkovskij (Minsk)

Martin Pekár (Košice)

Petr Popelka (Ostrava)

Jan Randák (Praha)

Jerzy Sperka (Katowice)

Ján Steinhübel (Bratislava)

Dušan Škvarna

Vladimír Varinský

Recenzenti:

Mgr. Peter Fedorčák, PhD., PhDr. Daniela Kodajová, PhD., PhDr. Martin Lupčo, PhD.,

PhDr. Marek Syrný, PhD., Igor L. Zherebtsov, DrSc., PhDr. Ján Žilák, CSc.

OBSAH

Články

- GLOCKO, F.: Samuel Libay a busta cisára Františka I. (Život a prvé veľké dielo banskobystrického zlatníka Samuela Libaya).....5
- KURHAJCOVÁ, A.: Prejavy štátnej a národnej identity na príklade osláv 15. marca v mestách Zvolenskej a Liptovskej župy na konci 19. a začiatku 20. storočia.....34
- MAREK, P.: K dejinám pravoslavné cirkve na Podkarpatské Rusi v l. 1918 – 193852

Rozhľady

- KMEŤ M.: Z kultúrnych dejín rumunsko-slovenských vzťahov v 19. a 20. storočí.....78
- КУРИЦЫН, А. И.: К вопросу о расколе в Союзе русского народа в 1907-1911 гг.86
- PROCHÁZKA, M.: Politická činnosť Vojtecha Tuku od návratu na Slovensko na jeseň 1938 až po vyhlásenie slovenskej samostatnosti 14. marca 193998
- MEŇKOVSKIJ, V. I.: Fenomén historickej pamäti o stalinizme v Ruskej federácii a v Bieloruskej republike 119

Recenzie a anotácie

- VARINSKÝ, V.: *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica : Belianum, 2014. (J. Albery) 128
- STORCHOVÁ, L. a kol.: *Koncepty a dejiny: proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha : Scriptorium, 2014. (M. Palou)..... 131
- FIGES, O.: *Revolučné Rusko. 1891 – 1991*. Bratislava : Premedia, 2015. (M. Wittman)..... 135

Správy

Niekoľko poznámok na margo konferencie <i>Digitálne múzeum</i> (J. Jurkovič)	139
---	-----

**Samuel Libay a busta cisára Františka I.
(Život a prvé veľké dielo banskobystrického zlatníka Samuela Libaya) ***

FILIP GLOCKO

Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici

Samuel Libay and the bust of the emperor Francis I.
(Life and the first great work of goldsmith Samuel Libay of Banská Bystrica)

Abstract: Goldsmithery has belonged to important handicrafts in Slovakia. Goldsmiths have been making not only devotions, but also serviceable and decorative utensils of gold and silver. The archival documents of goldsmith guild in Banská Bystrica include 175 goldsmiths who were active from the 14th to the 19th century. One of the most prominent representatives of goldsmithery in the 19th century in Banská Bystrica was Samuel Libay (1782-1866), who was goldsmith master craftsman for several years. In 1841, he finished his first great and extraordinary artwork made of fine, silver wire, filigree bust of the emperor Francis I.

Keywords: Banská Bystrica, goldsmithery, Samuel Libay, filigree, bust, workshop, guild, master, journeyman, apprentice

Zlatníctvo na Slovensku má výnimočnú a bohatú minulosť. Patrilo medzi významné umelecké remeslá. Zlatníci (*aurarius, aurifex, faber auri, aurifusor, goldschmied, aranymüves, ötvös*) vyrábali devocionálne (bohoslužobné kalichy, monštrancie, cibóriá, relikviáre, kríže), úžitkové a ozdobné predmety (reťaze, gombíky, šperky) zo zlata a striebra.¹ Surovinu dodával zvyčajne objednávateľ. Pri svojej práci využívali zlatníci plasticú výzdobu s použitím drahokamov, polodrahokamov, emailu a filigránu. Vznik a rozvoj hlavných zlatníckych centier na Slovensku pod-

* Za odborné konzultácie pri tvorbe článku ďakujem PhDr. Igorovi Grausovi, PhD. (Štátny archív v Banskej Bystrici), PaedDr. Uršule Ambrušovej, PhD. (Východoslovenské múzeum v Košiciach) a za preklady z maďarského jazyka prof. PhDr. Eve Langsteinovej, CSc. a Mgr. Csabovi Tóthovi, PhD. (Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici).

¹ HOUDEK, Ivan: *Cechovníctvo na Slovensku*. Turčiansky Sv. Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 1943, s. 26, 46, 128.

mienili hospodárske, politické, kultúrne aj spoločenské potreby. Prvé centrum bolo v západnej časti, v blízkosti politického a kultúrneho centra krajiny – Viedne, kde vznikol bratislavský zlatnícky cech. Druhá významná oblasť sa koncentrovala do stredoslovenských banských miest s hlavnými centrami Banská Bystrica, Banská Štiavnica a Kremnica. Bohaté náleziská drahých kovov aj staré kultúrne tradície tu vytvorili prirodzené predpoklady pre vznik a rozkvet zlatníctva. Prírodné zdroje zlata a striebra, ako aj náročné požiadavky bohatých waldbürgero, podnecovali zlatnícku tvorbu na vysokej umeleckej úrovni. Oblasť Spiša s Levočou a mesto Košice boli centrami východoslovenského zlatníctva. Výhodná zemepisná poloha zaručovala týmto mestám relatívne nerušený hospodársky a kultúrny rozvoj aj v období rôznych vojnových nepokojov.² V týchto centrách vznikli aj najstaršie zlatnícke cechy na Slovensku, ku ktorým patrili košický cech s artikulmi z roku 1476³ a bratislavský cech z roku 1571.⁴

Zlatníctvo v meste Banská Bystrica

Živelné pohromy aj pohnuté spoločensko-kultúrne a revolučné udalosti zničili mnohé písomné pamiatky a doklady mesta Banská Bystrica. Nezachovali sa ani najstaršie písomnosti o vzniku miestnej organizácie zlatníkov. Predpokladá sa, že v bohatom meste so živým umeleckým dianím a v blízkosti zdrojov drahých kovov boli priaznivé podmienky na založenie zlatníckeho cechu. Zachované artikuly bankskobys-trického cechu zlatníkov pochádzajú z roku 1580. Uvádza sa v nich, že 12. marca zhromaždení majstri sa v predmetných článkoch obracajú k Otcovi, Synovi a Duchu Svätému a modlia sa k Svätej Trojici, aby požehnala ich prácu a bratstvo, nech slúži na ich prospech a úžitok ich nasledovníkov.⁵

V doterajšom výskume zlatníkov (mestskí a vidiecki) pôsobiacich v meste a v bankskobys-trickom zlatníckom cechu nachádzame 175 zlatní-

² Sem napríklad migrovali v 16. storočí aj mnohí remeselníci, ktorí utekali pred postupujúcim tureckým nebezpečenstvom z južných častí Uhorska.

³ Uvádza sa aj rok 1376, v súvislosti s kráľovským nariadením, ktoré sedmohradským remeselníkom prikazuje združovať sa v cechoch a dodržiavať cechové predpisy.

⁴ TORANOVÁ, Eva: *Zlatníctvo na Slovensku*. Bratislava : Tatran, 1983, s. 14.

⁵ JURKOVIČ, Emil: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*. Banská Bystrica : OZ Pribicer, 2005, s. 303.

kov, ktorí tu pôsobili v rozpätí 14. – 19. storočia. V stručnej charakteristike uvádzam jednotlivé obdobia s vybranými menami zlatníkov.

Na území mesta zaznamenávame prvých doložených zlatníkov aj ich remeselnú činnosť v 14. storočí, kedy pôsobili v meste 4 zlatníci. Ich mená sa nachádzajú v účtovných knihách zo 14. storočia, kde sú zaznamenaní pod menami: *Hanus Goltsmyt* (spomínaný v rokoch 1386 – 1399),⁶ *Aurifaber*, *Silbermacher* a *Goldner*.⁷

V oblasti stredoslovenských banských miest (aj na Spiši) znamenalo 15. storočie posilnenie zlatníckeho remesla a jeho cechovej organizácie. Je sprevádzané asi najpôsobivejšími zlatníckymi dielami neskorej gotiky. Ide o veľké monštrancie – architektonicky a vegetabilne stvárnené schránky, ktoré majú napriek svojej pozoruhodnej výške (často viac ako 1 meter) stabilnú tektoniku, pôsobia mimoriadne krehko, priam priehľadne. Zlatníci boli bohatými a váženými občanmi. V tomto období pôsobilo v meste 10 zlatníkov. Medzi známymi a vychýrenými patrili: *Urban Goldschmidt* (spomínaný v rokoch 1475 – 1493),⁸ *Melchior Smelczler Chlasin* (spomínaný v roku 1493),⁹ zlatníčka *Benigna Goltschmidin* (spomínaná v roku 1493)¹⁰ a *Gregor* (spomínaný v rokoch 1480 – 1493).¹¹

Napriek nestabilnej spoločenskej situácii prežívalo paradoxne zlatníctvo na území dnešného Slovenska v 16. a 17. storočí obdobie svojho rozkvetu. Centrá tohto luxusného odvetvia umeleckého remesla sa preniesli z vojensky exponovaných miest do pokojnejších oblastí. Popredné miesto v domácej zlatníckej produkcii zaujímali Košice, kde v 17. storočí pôsobilo 114 zlatníkov.¹² Zo zlatníckych techník sa najčastejšie uplatňovalo tepanie a cizelovanie. V 16. storočí sa objavuje na zlatníckych prácach majstrovský punc, ktorý obvykle tvorili iniciálky mena daného

⁶ MIHALIK, Sándor H.: Besztercebányai ötvösök a XV-XIX. században. In: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*. 1918, 1. füz., s. 134 – 136.

⁷ JURKOVIČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, s. 303.

⁸ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 41.

⁹ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 41.

¹⁰ V doterajšom výskume sa našli dve ženské mená zlatníčok, druhou bola Dorotea Weberin spomínaná v roku 1720.

¹¹ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 41.

¹² AMBRUŠOVÁ, Uršula: *Dejiny zlatníckych cechov v Košiciach a ich písomné pamiatky v zbierkach Východoslovenského múzea*. Katalóg cechových písomností zlatníckeho a striebrotepecského cechu v zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach. 2008, s. 4 – 7.

majstra. V tomto období zaznamenávame pokles objednávok sakrálneho charakteru, ktoré vyvažuje dopyt po profánnych artefaktoch. V 16. a 17. storočí výrazne vzrástla typologická rozmanitosť profánneho úžitkového a dekoratívneho striebra. Veľké bohatstvo zlatníckych výrobkov, ktoré šľachta sústreďovala vo svojich klenotniciach, bolo aj premysleným zhromažďovaním kapitálu, čo malo praktický význam najmä v neistých vojnových rokoch.

V 16. storočí pôsobilo v banskobystrickom cechu 43 zlatníkov. Medzi najžiadanejších a najnadanejších patrili: *Wolf Consbol* (spomínaný v rokoch 1574 – 1580),¹³ *Hans Khüen* (spomínaný v rokoch 1551 – 1581),¹⁴ *Christoff Burger* (spomínaný v rokoch 1580 – 1584)¹⁵ a *Kristof Lehner* (spomínaný v rokoch 1596 – 1630).¹⁶

V 17. storočí pôsobilo v banskobystrickom cechu až 63 zlatníkov. Medzi najznámejších a najžiadanejších patrili: *Štefan Haberman* (spomínaný v roku 1603),¹⁷ *Erazmus Bergmann* (spomínaný v rokoch 1643 – 1647),¹⁸ *Carol Pirtsch* (spomínaný v rokoch 1647 – 1678)¹⁹ a *Alexander Kraudy* (spomínaný v rokoch 1651 – 1679).²⁰

Pre rozkvitajúce remeslo znamenalo 18. storočie krízu a pád, z ktorých sa už nespamätalo. Postupný úpadok zlatníckeho remesla postihol aj Banskú Bystricu. Nová vlna priemyselnej výroby vyvolala zánik cechového zriadenia a s tým spojenej manuálnej remeselnej výroby. Remeslo strácalo konkurencieschopnosť aj vo vlastných radoch, keď starší majstri vychovávali iba malý počet nástupcov slabých umeleckých kvalít. Nadaných jednotlivcov sa dokonca snažili „zneškodniť“ a zamedziť tak zdravú konkurenciu. V tomto období pôsobilo v banskobystrickom cechu 29 zlatníkov, ktorí doslova bojovali proti úpadku remesla. Medzi známych a vychýrených patrili: *Samuel Haller* (spomínaný v rokoch 1744 – 1774),²¹ *Andreas Kolbány* (spomínaný v rokoch 1790 –

¹³ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 43.

¹⁴ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 42.

¹⁵ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 43.

¹⁶ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 44.

¹⁷ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 44.

¹⁸ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 45.

¹⁹ JURKOVIČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, s. 322.

²⁰ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 48.

²¹ MIHALIK, S.: Besztercebányai ötvösök, s. 130.

1831),²² *Michael Ramszler* (spomínaný v rokoch 1734 – 1753)²³ a *Ján Puskailler* (spomínaný v rokoch 1742 – 1752).²⁴

Posledným storočím, v ktorom prežíval duch zlatníckeho remesla bolo 19. storočie. Zlatníctvo prechádzalo novými požiadavkami najmä z hľadiska nového hospodárskeho a spoločenského zriadenia. S nástupom novej generácie – meštianstva sa zmenilo aj ťažisko umeleckého diania, kedy sakrálne umenie vytlačilo umenie profánne. Mešťania sa stali hlavnými objednávateľmi a konzumentmi umeleckých diel. Pre toto storočie bol z pohľadu zlatníckych cechov a cechov zásadným narastajúci rozmach kapitalistickej výroby a sloboda živnostenského podnikania. Tie spôsobili, že táto inak dômyselná stredoveká inštitúcia sa stala prežitkom a úplne stratila svoj význam. Napokon 22. februára 1872 došlo k zrušeniu cechov, a to zákonným článkom VIII., tzv. priemyselným zákonom, ktorý vypovedal slobodu živnosti a povinne zaviedol priemyselné (živnostenské) spolky. Týmto opatrením, rečou vtedajších remeselníckych cechových organizácií „[...] sa navždy zavrela cechová truhlica ich života“.²⁵ Po zrušení cechov pripadol ich majetok podľa zákona novovzniknutým priemyselným spolkom. Mnohé cechové písomnosti a predmety si ponechali poslední cechmajstri, opatrovali ich s láskou a pietou, pretože v nich stále žila spomienka a nádej, že sa obdobie cechov a ich rozkvetu vráti. V tomto období pôsobili v banskobystrickom cechu 26 zlatníkov, spomedzi nich bol posledným veľikánom *Samuel Libay* (spomínaný v rokoch 1807 – 1866)²⁶ a spolu s ním aj jeho zlatnícki kolegovia: *František Rosenberger* (spomínaný v rokoch 1823 – 1882),²⁷ *Juraj Sodomka* (spomínaný v rokoch 1814 – 1849)²⁸ a *Alojz Herritz* (spomínaný v rokoch 1834 – 1845).²⁹

²² MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 133.

²³ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 129.

²⁴ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 130.

²⁵ AMBRUŠOVÁ, U.: *Dejiny zlatníckych cechov v Košiciach*, s. 4 – 7.

²⁶ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 134.

²⁷ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 137.

²⁸ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 136.

²⁹ MIHALIK, S.: *Besztercebányai ötvösök*, s. 139.

Život a rodina Samuela Libaya

K popredným reprezentantom zlatníctva v 19. storočí patril v Banskej Bystrici **Samuel Libay** (1782 – 1866, tiež *Sámuel, von Libay, Libóy, Libai*). Narodil sa 11. marca v Modre, v rodine pezinského zlatníka. Rodičia – otec Samuel a matka Elizabeta Rázgová mali štyroch synov, z ktorých traja sa stali zlatníkmi. Rod patril k starej šľachtickej rodine Lippayovcov, ktorá schudobnela počas tureckých vojen. Po svojich predkoch aj šľachtickom pôvode začal intenzívne pátrať Samuel Libay ešte počas svojho života. Zakladateľom rodu Lippay bol **Ján Lippay** alias Almásy,³⁰ stredný z trojice bratov (Štefan, Ján, Andrej), ktorý povýšenie do šľachtického stavu získal od cisára Leopolda I. dňa 28. apríla 1689³¹ za verné služby panovníkovi. Ján Lippay (? – pred rokom 1712) mal s manželkou Annou Tamásovou štyri deti – troch synov a jednu dcéru (Ján, Štefan, Andrej, Katarína). V poradí tretí syn Andrej (1699 – 1774) uzavrel 11. februára 1722 v Almáši manželstvo so Zuzanou Molnárovou. Ako prvorodený sa im narodil syn a budúci starý otec Samuela Libaya, ktorý dostal pri krste 6. októbra 1723 meno Andrej (1723 – 1777). V tom čase táborilo v Almáši nemecké vojsko a z doposiaľ neobjasnených príčin si vojenský kapitán Gabriel Caesai de Lothesano zobral so sebou Andreja Lippaya, spomínaného prvorodeného syna. Po kapitánovej smrti si Andreja Lippaya vzal do opatery miestny Juraj Skala (tiež Skal-ka, Szkala).³² U neho sa Andrej Lippay vyučil a ako zlatník pôsobil vo Váhujhely.³³ Za učňa sa prihlásil 18. novembra 1742 u zlatníckeho majstra, už spomínaného Györgya (Juraja) Skalku, aby sa doučil remeslu. Po absolvovaní výučnej doby je v záznamoch 27. decembra 1743 uvedené, že ho zlatnícky cech vyhlásil za vyučenca.³⁴ V zázname o prepustení už

³⁰ Dnes obec **Jablonov nad Turňou** (maď. *Szádalmás*), okres Rožňava, ktorá sa v roku 1430 uvádza pod názvom *Almas*. Prvý názov obce bol *Almá* (staroturecký pôvod), neskôr *Almás* – *Szádalmás*. Tu môžeme hľadať pôvod rodiny a celej dynastie Libayovcov.

³¹ ŽILÁK, Ján: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov z Banskej Bystrice. In: *Banská Bystrica. Historicko-etnologické štúdie 1*. zost.: Alexandra BITUŠÍKOVÁ, Banská Bystrica: Inštitút sociálnych a kultúrnych štúdií, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela, 2000, s. 75.

³² ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 77.

³³ Dnes mesto **Nové Mesto nad Váhom** (nem. Neustadt an der Waag).

³⁴ ŠIŠMIŠ, Milan: K otázke pôvodu zlatníckej rodiny Libayovcov. In: *Vlastivedný časopis*. roč. XXXVI, č. 1, 1987, s. 44.

Andrej Lippay figuruje pod menom Andrej Libay.³⁵ Nestal sa však samostatným zlatníckym majstrom, ale sa pravdepodobne zamestnal u majstra, u ktorého sa vyučil. Ani vo výpise z cechových záznamov, vydaných na požiadanie Samuela Libaya trencianskym zlatníckym cechom dňa 29. augusta 1829 sa nepíše, že by sa stal starý otec cechovým majstrom.³⁶ Zápis obsahuje iba údaje o jeho doučení. Z manželstva so Zsuzsannou Levius pochádza otec „nášho“ zlatníka, ktorý mal dve manželky: Justínu Echtachovú a Erzsébet (Alžbetu) Razghovú.³⁷

Zlatníckemu remeslu sa postupne vyučili aj synovia Andreja Libaya. Dokladom je zápis, podľa ktorého dňa 8. júna 1777 predstúpil pred trenciansky zlatnícky cech zlatník Štefan Štaub s informáciou „[...] *chtejice, aby Michal Libay, rozený z Nového Mesta dolného za učňa pripoveden byl na šest' let*“.³⁸ Ako poručník sa spomína starší brat Michala, Samuel. Michal Libay sa vyučil zlatníctvu, cech ho 2. augusta 1783 vyhlásil za vyučenca³⁹ a predložil záverečnú prácu v podobe 12 kusov uliatych strieborných plechov. Podľa všetkého sa stal zlatníckym tovarišom v rodnom meste, pretože ho nenachádzame medzi zlatníckymi cechovými majstrami. Z roku 1810 pochádza zápis v trencianskom zlatníckom cechu, kde sa uvádza meno Ján Libay, ktorý by mohol byť synom Michala Libaya. Či bol v čase „pripovedania“ Michala Libaya za učňa jeho starší brat Samuel Libay ešte stále v Novom Meste, nevieme. V čase ukončenia Michalovho učňovského pomeru býval už otec „nášho“ zlatníka v Modre. Tu sa mu 11. marca 1782 narodil budúci slávny zlatník *Samuel Libay*. Matričný zápis modranskej slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. uvádza rodičov Samuela a Alžbetu a krstných rodičov, modranských mešťanov Emericha Wollesa s manželkou a Jána Opplatkaya s manželkou Teréziou.⁴⁰ Modranský zlatník sa neskôr presťahoval do Pezinka. Podľa záznamov v matrike slovenskej evanjelickej cirkvi a. v. sa dňa 16. augusta 1800 narodil syn Pavol Libay. Krstnými rodičmi sa stali modranskí mešťania Martin Emrész s manželkou Rozáliou, rodenou

³⁵ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 77.

³⁶ ŠIŠMIŠ, M.: K otázke pôvodu zlatníckej rodiny Libayovcov, s. 44.

³⁷ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 81.

³⁸ ŠIŠMIŠ, M.: K otázke pôvodu zlatníckej rodiny Libayovcov, s. 44 – 45.

³⁹ Vyučencom sa stal učen po uplynutí učňovskej doby.

⁴⁰ Dostupné na: <https://familysearch.org/ark:/61903/1:1:V1JG-ZKK> [cit. 23.12.2016]

Zechemeistrovou a Michal Krausz s manželkou Alžbetou, rodenou Winterlichovou.⁴¹ Pavol Libay sa v roku 1829 spomína ako majster v Rožňave, kde pôsobil ako zlatník do roku 1866.⁴²

Samuel Libay sa vyučil v Bratislave v dielni zlatníka Johanna Michaela Tirtscha (1770 – 1817, tiež: *Turtsch, Tirsch*) z Lipian zo Šariša, ktorý bol žiakom banskobystriického majstra zlatníka Samuela Hallera.⁴³ Ako zlatnícky tovariš pôsobil Libay krátky čas vo Viedni. Prostredie a umelecký život v hlavnom meste monarchie priaznivo ovplyvnili mladého a nadaného zlatníka. Zblížil sa s kultivovaným prejavom dobového zlatníctva a dôvernejšie sa oboznámil aj s náročnými zlatníckymi technikami. V listinách bratislavského zlatníckeho cechu sa zachoval záznam, v ktorom sa hovorí o prepustení učňa Samuela Libaya zo stavu učňovského.⁴⁴

Ako 19-ročný sa Samuel Libay stal zlatníckym tovarišom. Dokladom je zápis z 28. júna 1801, kde je zmienka, že majster Tirtsch a cech prepúšťa Samuela Liebeiho (pozn. autora: pravdepodobne došlo ku skomoleniu mena pri prepisoch) na stupeň tovariša.⁴⁵ So súhlasom cechu ostal ešte rok u majstra v „conditii“.⁴⁶ Bola to ďalšia prax, ktorú chcel mladý zlatník absolvovať u svojho bývalého učiteľa – majstra. Za ukončenie učňovstva zaplatil 2 zlaté. Po dokončení predpísanej vandrovky sa mladý zlatník usadil v Banskej Bystrici. V meste požiadal zlatnícky cech o vyhotovenia majstrovského diela, na základe ktorého by sa mohol stať členom cechu. Svoju žiadosť doložil výučným listom a dodal, že učňovské roky dokončil na všeobecnú spokojnosť svojho učiteľa. Vo vandrovaní obstál a niekoľko rokov dokonca pracoval aj vo Viedni. Banskobystriický cech s jeho žiadosťou súhlasil s podmienkou zaplatenia zvyčajných sadzieb (poplatok za prijatie, poplatok za hostinu) a vyhotovenia majstrovského diela, tzv. „Meisterstücku“.⁴⁷

Samuel Libay vstúpil do banskobystriického cechu 15. augusta

⁴¹ ŠIŠMIŠ, M.: K otázke pôvodu zlatníckej rodiny Libayovcov, s. 44 – 45.

⁴² TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*, s. 232.

⁴³ V Banskej Bystrici sa ako zlatník spomína v rokoch 1744 – 1774.

⁴⁴ TORANOVÁ, Eva: Samuel Libay, banskobystriický zlatník 19. storočia. In: *Vlastivedný časopis*. roč. XII, č. 1, 1963, s. 35.

⁴⁵ TORANOVÁ, E.: Samuel Libay, s. 35.

⁴⁶ TORANOVÁ, E.: Samuel Libay, s. 35.

⁴⁷ TORANOVÁ, E.: Samuel Libay, s. 35.

1807. Pri získavaní majstrovského statusu mu bol ručiteľom stolársky majster Andrej Grillus. Samuel Libay predložil výučný list a konštatoval, že okrem vyučenia absolvoval aj vandrovku podľa najvyšších požiadaviek cechu. Samuel Libay dokončil svoje vandrovanie a prijal vypracovanie majstrovského kusu. Jeho majstrovské dielo podľa zápisu v cechovej knihe bolo: „[...] hat derselbe: eine silberne hohe Kaffekanne, nach der jetziger Mode mit doppelter Portur (Bordúr) in Gewicht von 32 1/2 Loth verfertigt“.⁴⁸ Bola to vysoká kávová kanvica, vyhotovená podľa súčasnej módy – empiru – zo strieborného plechu a zdobená tepaným dekórom. Do cechovej kasy zaplatil „[...] für das Capital fl 50, und für 2 mahl Einsaggeld fl 2.“⁴⁹ Sľúbil dodať majstrovský stôl, ale nikdy ho neodovzdal v naturáliách, ale zaplatil zaň hotovosť 25 zlatých, čo sa stalo 13. októbra 1808. Vtedy vznikol zápis v cechovej knihe *Die Kundschafts gestochene Kupfer-Platte wurde von obenannten der Laade gewidmet von S. Libay*.⁵⁰

Samuel Libay sa stal mešťanom v Banskej Bystrici 5. decembra 1807 za prítomnosti svojho ručiteľa Daniela Kolbenhayera.⁵¹ Ako mladý zlatník býval na Dolnej ulici v dome číslo 3 a neskôr vlastnil dom na Hornej ulici číslo 175 podľa starého číslovania. Na mieste domov číslo 174, 175 a 176 od roku 1951 stojí budova Hlavnej pošty.⁵² V roku 1817 bol Samuel Libay zástupcom cechového majstra Andreja Kolbányho (spomínaný v rokoch 1790 – 1831).⁵³

V rokoch 1833, 1835, 1845 a 1858 bol Samuel Libay zlatníckym cechmajstrom. Jeho meno sa poslednýkrát spomína v cechovej knihe v roku 1863. Za svoje zásluhy bol vymenovaný za čestného člena budapeštianskeho a viedenského zlatníckeho cechu. Viedenský zlatníci aj univerzitní profesori vystavili za majstrovskú prácu Libayovi dekrét, ktorý 7. januára 1841 slávnostne predstavil banskobystrickej mestskej rade.

V súkromnom živote žil umelec usporiadaným životom. Za manželku si zobral 26. augusta 1811 v Bratislave Frederiku Schröppelovú (tiež: Schröppl, Schröp). Svedkom na svadbe mladého zlatníka bol An-

⁴⁸ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz (1913 – 1914). In: *Múzeumi és Könyvtári Értesítő*. 1913, 4 füz., s. 236.

⁴⁹ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 236.

⁵⁰ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 236.

⁵¹ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 83.

⁵² BALÁŽ, J.: *Domy starej Banskej Bystrice II*. Banská Bystrica : DALI-BB s. r. o., 2015, s. 25.

⁵³ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 84.

drej Czilchert, waldbürger z Banskej Bystrice.⁵⁴ Manželia mali šesť detí, prvým dieťaťom v rodine Libayovcov bol syn *Augustín Teofil*, druhým *Karol Ludovít*, tretím dcéra *Terézia Frederika*, ako štvrté dieťa prišla na svet dcéra *Augusta Ludovika*, piatym bol syn *Viliam Móric* a posledným potomkom bol syn *Samuel Adolf*.⁵⁵ Najznámejšími sa stali: prvorođený syn *Augustín Teofil* Libay, ktorý sa narodil 4. júna 1812 v Banskej Bystrici. Vyštudoval medicínu a stal sa lekárom. Bol o. i. aj autorom práce o príprave liečiv zo zlúčenín jódu, venoval sa výskumu liečenia syfilisu, prispieval do odbornej medicínskej tlače. Zomrel v roku 1853.⁵⁶ Druhý syn *Karol Ludovít* sa narodil 13. mája 1816 v Banskej Bystrici. Vyučil sa u otca za zlatníka, ale viedenské prostredie ho zlávalo ku kresleniu a maliarstvu. Stal sa z neho významný európsky akvarelista, krajinkár a vedutista, žil vo Viedni, kde 16. januára 1888 zomrel.

Samuel Libay žil aj aktívnym spoločenským životom, o čom svedčí aj jeho členstvo v pánskom meštianskom zábavnom spolku. Medzi jeho 153 členmi boli aj dôstojníci kráľovských kasární v Radvanskej ulici a aj viacerí mešťania.⁵⁷ Medzi nimi figurovali aj poprední banskobystrickí zlatníci. Popri spomínanom Samuelovi Libayovi, patrili do spolku aj František Rosenberger a Alojz Herritz.

Samuel Libay zomrel 7. augusta 1866 v Banskej Bystrici, pochovaný je na evanjelickom cintoríne.⁵⁸ Náhrobok je honosným umeleckým dielom. V jeho prednej časti je vložená tabuľa s nápisom: *Familie S. LIBAY'S Ruhestätte*. Podľa evidencie Evanjelického farského úradu a. v. v Banskej Bystrici ide o rodinnú dvojhrobku rodiny Libayovcov. Pozornosť si zaslúži zadná strana náhrobku, v ktorej sú vložené dve platne z bieleho mramoru, tretia – najvrchnejšia platňa na náhrobku chýba. Na strednej mramorovej platni sú pod nápisom: „*Hier ruhen in Frieden*“ vyryté mená: Frau Elisabeth Libay geb. Razga, Friderika Libay geb. Schräffel, Herr Samuel Libay. Elisabeth Libay, matka Samuela Libaya, zomrela vo veku 78 rokov. Narodila sa v roku 1751, zomrela a bola pochovaná v roku

⁵⁴ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 83.

⁵⁵ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 83.

⁵⁶ KLIMOVÁ Anna – NĚMETHOVÁ Mária – LAUKOVÁ, Oľga: *Kto bol kto v histórii Banskej Bystrice 1255 – 2000*. Banská Bystrica : Štátna vedecká knižnica, 2002, s. 116.

⁵⁷ BALÁŽ, J.: *Domy starej Banskej Bystrice II*, s. 129.

⁵⁸ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 87.

1829. Friderika Libay (manželka Samuela Libaya) zomrela 74-ročná. Narodila sa 1. decembra 1789 a bola pochovaná 14. augusta 1863. Na spodnej platni je vyryté meno: Herr Gustav Libay. Ide o prvorodeného syna Samuela Libaya, Augustína Teofila, ktorý sa narodil v roku 1812 a zomrel v roku 1853. Libayovcov môžeme považovať za slovenskú rodinu, inak by sa narodenie Samuela Libaya a Pavla Libaya nevyskytvalo v slovenských matrikách.⁵⁹

Samuel Libay bol nielen vynikajúcim zlatníckym majstrom, učiteľom, otcom a manželom, ale aj sociálne citiacim človekom – mešťanom. Dokladom je okrem iného aj filigránová soška cisára Napoleona I., ktorú zhotovil v roku 1847 a v tom období ju mohli vidieť aj kúpeľní hostia na Sliachi.⁶⁰ Libay sošku predvádzal za peniaze – uvažoval aj o jej predaji – a získané finančné prostriedky daroval chudobincu evanjelickej cirkvi. Samuel Libay zložil aj 1800 zlatých ako základinu, určenú na ošatenie chudobných detí a 4000 zlatých na podporovanie chudobných, alebo práceneschopných rodín.⁶¹

Výchova zlatníckeho dorastu

Samuel Libay sa počas svojho života venoval aj výchove budúcich zlatníkov, či už na učňovskom alebo na tovarišskom stupni učenia. Cesta k dosiahnutiu hodnosti majstra zlatníka bola náročná na štúdium, morálne a umelecké zručnosti.

Učeň predstavoval najnižší stupeň učenia. Podpísaná zmluva medzi rodičmi a majstrom stanovovala poplatky, otázky ošatenia, povinnosti učňa voči majstrovi, dĺžku učňovstva. Učenie trvalo spravidla 5 – 8 rokov, ak bol učeň zlatníckym synom alebo bol nadpriemerne nadaný, mohla sa dĺžka učenia skrátiť. Zlatníckym učňom sa mohol stať 10 – 14-ročný chlapec, syn slobodného mešťana, bezúhonného pôvodu, pochádzajúci z tzv. poctivej lože, čiže zo zákonného manželstva, čo musel adept doložiť rodným listom. S učňom museli prísť dvaja ručitelia, tzv. krstní otcovia, ktorí sa u majstra zaručili, že učeň počas výučby neujde. Učeň býval počas výučby v dome svojho majstra, od ktorého dostával

⁵⁹ ŠIŠMIŠ, M.: *K otázke pôvodu zlatníckej rodiny Libayovcov*, s. 44 – 45.

⁶⁰ Upozornili na ňu aj budapeštianske noviny *Pest Ofner Zeitung* a *Pester Lloyd* (1862, 1864).

⁶¹ V zbierkach Stredoslovenského múzea sa nachádza kniha: Banská Bystrica, bez uvedenia autorov. Je evidovaná pod číslom 1653. Informácia sa nachádza na strane 26.

stravu, obuv, ošatenie a samozrejme remeslo. Majster mu bol druhým otcom, učeň sa mal riadne vyučiť v remesle a mala mu byť poskytnutá mravná a náboženská výchova. Učni mali v cechu najťažší život. Museli skoro vstávať, rozsvietiť v dielni, doniesť tovarišom vodu na umývanie, postlať posteľ, byť prví v dielni, pozametať a nachystať nástroje, v zimnom období zakúriť v dielni a pripraviť drevo na celý deň. Učni posluhovali aj tovarišom, vykonávali aj množstvo inej roboty: rozvážali výrobky, zapalovali lampy, strážili deti svojho majstra a boli nápomocní v kuchyni pani majstrovej. Od začiatku 19. storočia sa k povinnostiam učňa pridružila aj povinná návšteva kresliarskej školy. Po uplynutí učňovskej doby bol „vyučenec“ pred celým cechovým zhromaždením slávnostne prepustený z učňovstva a vyhlásený za právoplatného tovariša. Pri tomto slávnostnom akte vyučenec prevzal z rúk cechmajstra výučný list. Ak učeň vyhovel všetkým požiadavkám – učenlivý, šikovný v remesle, pobožný a poslušný voči majstrovi – mohol byť povýšený do stavu tovariša.

Tovariš ešte nemohol pracovať samostatne, iba v dielni majstra. Bol viazaný rozličnými záväzkami: pracoval až 16 hodín denne, nemohol sa oženiť a jeho súkromný život bol prísne kontrolovaný. Za najmenšie priestupky platil pokuty a pre časté priestupky voči majstrovi mohol byť dokonca zverbovaný do vojska. Aby sa mohol tovariš stať majstrom, musel absolvovať niekoľkoročnú vandrovku, majstrovský rok v meste, kde chcel neskôr pracovať ako zlatník a napokon požiadať cechovú organizáciu o zadanie majstrovskej skúšky – vyhotovenie majstrovského diela, tzv. Meisterstücku. Svoju spôsobilosť a nadanie musel preukázať v kovotepectve, šperkárstve a v rezaní pečatidla trojicou meisterstückov: tepanou striebornou nádobou, zlatým prsteňom a pečatidlom. Budúci zlatník sa mohol peňažnou dávkou vykúpiť z povinnosti vyhotoviť niektorý zo skúšobných predmetov, ak sa zaviazal, že v budúcnosti nemieni robiť práce tohto druhu. Až po úspešnom vandrovaní, vyhotovení majstrovského diela, zaplatení vstupných cechových poplatkov, dávok na kostol a na slávnostnú hostinu, sa stal z tovariša majster.

Majster bol v cechu na vyššom stupni hierarchického rebríčka. Majstrov delili podľa veku na mladších a starších. Mladší majster sa musel podľa cechových predpisov do roka oženiť. Výhodou bolo vziať si zlatníkovu dcéru alebo vdovu, inak by ho postihol finančný trest, ktorý sa

každý rok zvyšoval. Mladší majster spočiatku nemal rovnaké práva ako jeho starší kolegovia a v rámci cechu musel plniť povinnosti: roznášal pozvánky na zasadnutia cechovej organizácie, zapaloval sviečky v kostole, obsluhoval pri cechových hostinách, nosil cechovú zástavu na procesiách, zastupoval chorých majstrov v ich dielňach. Funkcia mladšieho majstra trvala dovtedy, kým neprišiel do cechu nový mladší majster. Mladší majstri obyčajne nesmeli mať tovarišov. Čím bol majster starší, tým ich mohol postupne zamestnávať a zvyšovať ich počet.

Cechmajster ako predstavený stál na čele celej cechovej organizácie. Cechmajstra a ďalších cechových funkcionárov volili členovia každoročne na výročný sviatok udelenia artikul. Cechmajster reprezentoval organizáciu pred vrchnosťou, dbal o zachovanie a dodržiavanie cechových artikul, riešil spory v rámci cechu. Často vykonával aj funkciu pokladníka a bol aj tzv. probmajstrom, teda kontroloval hotové výrobky aj kvalitu používanej suroviny.

Zlatnícki majstri a cechmajstri patrili k najvyššej spoločenskej vrstve. Už dvorských zlatníkov obdarúvali šľachtickými titulmi, cechoví majstri zastávali vysoké posty na mestských úradoch (napr. sudca, senátor).⁶²

Dokladom výchovy dorastu Samuela Libaya je prehľad záujemcov o zlatnícke remeslo. Ich mená, životné skúsenosti a príbehy, prax aj dosiahnutý stupeň vzdelania uvádzam chronologicky. Mnohí z 12 adeptov pôsobili neskôr ako zruční a vyhľadávaní zlatníci nielen v meste Banská Bystrica.

• **2. februára 1812** prijal na 4 roky za učňa **Pavla Kupecza**. V noci 23. decembra 1812 tento učeň z učenia ušiel. Banskobystrický cech ho odmietol znovu prijať, preto učňovské roky musel ukončiť v Kremnici. Úspešne dokončil predpísané vandrovanie, správal sa bezchybne podľa morálnych požiadaviek, kladených na tovariša. Pavol Kupecz sa stal 25. júna 1843 zlatníckym majstrom v Banskej Bystrici. Zaplatil poplatok 25 zlatých. Na jeho prijatí bol Matthias Szinovicz, člen rady a komisár. Ako člen cechu podpisom deklaroval Kupecz prijatie zlatníka Józsefa Szentpéteryho za čestného člena banskobystrického zlatníckeho cechu.⁶³

⁶² CÓNOVÁ, Ilona: *Levočský zlatník Ján Siláši*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2004, s. 6.

⁶³ MIHALIK, J.: *Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz*, s. 236.

• **24. júla 1814** prijal za učňa **Pála Libaya**, jeho čas sa počíta od 24. júna 1813. Cech ho 13. novembra 1815 poslal do Banskej Štiavnice na ukončenie učňovského stavu.⁶⁴ S menom Pál (Paulus, Pavol) Libay sa stretávame v rožňavskom zlatníkom cechu, kde pôsobil v rokoch 1829 – 1866, kedy sa stal majstrom.⁶⁵ Ide o posledného syna v rodine Samuela Libaya a Alžbety Rázgovej, ktorý sa narodil 16. septembra 1799.⁶⁶

• **25. februára 1816** prijal za učňa **Daniela Skultétyho**. Z učňovského stavu bol uvoľnený 16. januára 1820 po zaplatení 7 zlatých a 5 zlatých za Freystück.⁶⁷

• **5. januára 1817** prijal **Karola Mixkovského** za učňa na 5 rokov. Bol synom Friedricha Mixkovského, známeho banskobystričského tokárskeho majstra. Zaplatil poplatky vo výške 7 zlatých. Karol Mixkovský ukončil učňovské roky 7. septembra 1820, odovzdal Freystück s podmienkou. Keďže ho majster Samuel Libay po jeho úteku nechcel znovu prijať (podobne ako aj iní majstri), musel zaplatiť cechu „*vür die Zeit ferkü(r)zun(g)*“⁶⁸ 20 zlatých. Karol Mixkovský sa chcel stať majstrom už 20. augusta 1828, ale cech ho odmietol. Preto v rokoch 1828 – 1852 pôsobil ako vidiecky zlatník v Radvani. Ako zlatnícky majster je evidovaný v meste od 24. mája 1852. V rokoch 1861, 1862, 1866, 1869 a 1870 pôsobil na pozícii druhého cechmajstra (vicecehmajstra). Ako majster je uvedený v meste aj v roku 1870.⁶⁹

• **19. januára 1820** prijal za učňa **Alojza Hritza** (správne Herritz) na 5 rokov. 18. januára 1824 na žiadosť majstra mu cech odpustil 1 rok štúdia s podmienkou, že u majstra bude pracovať polroka zadarmo a ďalší polrok za miernu plácu. Zaplatil 7 zlatých a odovzdal cukorničku, ktorú Libay prijal v hodnote 5 zlatých. Alojz Herritz sa stal 14. septembra 1834 majstrom a jeho meno sa v cechovej knihe vyskytuje poslednýkrát 4. februára 1844.⁷⁰

• **9. januára 1825** prijal **Mikuláša Malagredu** na 5 rokov, keď slú-

⁶⁴ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 236.

⁶⁵ TORANOVÁ, E.: Zlatníctvo na Slovensku, s. 232.

⁶⁶ ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 82.

⁶⁷ Freystück – pravdepodobne voľné dielo, tvorba zlatníckeho učňa odovzdaná po skončení učňovského stavu.

⁶⁸ „für die Zeit ferkü(r)zun(g)“ – išlo pravdepodobne pokutu za „ušlý čas“.

⁶⁹ TORANOVÁ, E.: Zlatníctvo na Slovensku, s. 221.

⁷⁰ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

bil, že sa v správaní polepší. Jeho čas sa počíta o rok skôr. Zápisné 7 zlatých zaplatil za neho majster. Tovarišom sa stal 20. augusta 1828 a posledné 2 roky učňovstva strávil u majstra Františka Rosenbergera. Zaplatil 7 zlatých a odovzdal ako Freystück malú vázu.⁷¹

• **6. januára 1827** prijal za učňa **Michaela Schnella**. Majster mu po 15 mesiacoch vystavil najlepšie vysvedčenie, keďže bral do úvahy jeho vek, chcel ho do cechovej knihy uviesť ako praktikanta. Cech s tým súhlasil a aj takto ho chcel motivovať v usilovnej práci. Z učňovského obdobia mu odpustil zvyšných 3,5 roka a zaplatil 7 zlatých zápisné. Tovarišom sa stal 11. januára 1829, zaplatil 7 zlatých a odovzdal Freystück.⁷² S menom Michaela Schnella sa stretávame v Modre, kde sa spomína v rokoch 1844 – 1848.⁷³ Ide s najväčšou pravdepodobnosťou o žiaka Samuela Libaya.

• **20. augusta 1828** prijal za učňa **Jakuba Trauera**, keď predložil potvrdenie od štiavnického radcu von Banka, že u majstra Mikuláša Wienera (spomínaný v Banskej Štiavnici v rokoch 1820 – 1828) už odslúžil 2 roky. Ďalšie 3 roky strávil u Samuela Libaya a stal sa tovarišom 17. júla 1831, keď odovzdal Freystück a zaplatil 7 zlatých. Majstrom sa stal v roku 1840 v Banskej Štiavnici, kde sa spomína ako zlatník v rokoch 1856 – 1857.⁷⁴

• **23. januára 1832** Libay požiadal cech, aby jeho syna **Carla Ludwicka Libaya** povýšil do stavu tovariša, keďže odslúžil 3 roky ako učeň a svojim Freystückom a kresbami dokázal svoje nadpriemerné schopnosti a nadanie. Proti jeho žiadosti nemali žiadne námietky aj vzhľadom na zásluhy otca v rámci cechu. V prítomnosti cechového komisára Carla B. Verkera vyhovel žiadosti a odpustili mu aj obvyklú taxu.⁷⁵ Carl Ludwick Libay sa však zlatníkom nestal, stal sa z neho uznávaný maliar a vedutista.

• **13. októbra 1833** prijal za učňa na 5 rokov banskobystričského rodáka **Johanna Wünscha**. Jeho rodičia boli povinní ho šatíť a ako zálohu zaplatili 50 zlatých. Jeho čas sa počíta od 29. septembra 1833. Pre ne-

⁷¹ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

⁷² MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

⁷³ TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*, s. 230.

⁷⁴ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

⁷⁵ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

poslušnosť a tvrdohlavosť mu cech 30. mája 1837 predĺžil učňovské roky o 6 mesiacov. Tovarišom sa stal 13. januára 1839.⁷⁶

• **30. augusta 1835** – 16. októbra 1839 prijal za učňa **Ferdinanda Reimburgera**.⁷⁷

• **11. januára 1846** prijal za učňa **Carla Hermanna Theodora Lindnera** z Berlína na 6 rokov. O jeho ošatenie sa mal starať majster, ktorý zaplatil aj zápisné. Učňovská doba sa počíta od augusta 1844, zaplatil 7 zlatých. Po dvoch rokoch ho majster prepustil 10. februára 1848 so súhlasom členov cechu Juraja Szodomku, Františka Rosenbergera a Alojza Herritza. Dôvodom boli vek učňa a skutočnosti cechovej nevery, ktorú spôsobil s istým Samuelom Lettnerom.⁷⁸ Tovarišský list a rodný list mu cech vrátil 12. júna 1848.⁷⁹

Dielo Samuela Libaya

Samuel Libay svojím dielom dokázal nenahraditeľnosť a jedinečnosť ručnej zlatníckej práce v období, keď v súťaži s lacnou a rýchlou strojovou výrobou strácala postupne svoje pozície. Jeho práce svedčia o poctivej remeselnej príprave, sú dokladom jeho zručnosti, zlatníckeho majstrovstva, ale aj schopnosti umeleckého pozorovania. Libay poznal a ovládal všetky detaily zlatníckych techník. Jeho výtvary inšpirované prírodou (roháče, kobylky, muchy) pripomínajú jemnou technikou filigránu krehké japonské umelecké diela. Najpozoruhodnejšie výsledky dosiahol s remeselné náročnými výrobkami zo strieborného filigránu. Technikou, podobnou benátskej či bruselskej čipke, vyrábala nielen drobné ozdobno-úžitkové predmety (spony, ihlice, brošne, vinety, schránky, krstné medailóny), ale aj veľké plastiky a busty.

V chronologickom súpise uvádzam signované diela Samuela Libaya, ktoré sa nachádzajú v zbierkovom fonde Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici.⁸⁰

⁷⁶ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

⁷⁷ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

⁷⁸ Samuel Lettner bol učňom u Samuela Libaya od 11. septembra 1843 do 19. júna 1846. Bezhraničnú dôveru svojho majstra však zneužil, keď svoje nedokonalé výrobky vyhotovoval pod menom Libay.

⁷⁹ MIHALIK, J.: Adalékok a beszterczebányai ötvösökhöz, s. 237.

⁸⁰ GLOCKO, Filip: Dielo zlatníka Samuela Libaya v zbierkach Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici. In: *Múzeum*. roč. LXII, č. 2, 2016, s. 28 – 31.

- **Strieborný medailón** pri príležitosti krstu z roku 1829
- **Glabitsov pokál** z roku 1835
- **Strieborný pokál kovárskeho cechu s vrchnákom** z roku 1838
- **Strieborná dvojdielna brošňa** v tvare mašle z roku 1840
- **Strieborná kruhová spona s dvojitým radom lupeňov** z roku 1840
- **2 strieborné vidličky so stojanmi** z roku 1842
- **Strieborná ceremoniálna reťaz** z 50. rokov 19. storočia
- **Strieborná škatuľka na šnupavý tabak** z roku 1847
- **Strieborná tabatierka na šnupavý tabak** pred rokom 1866

Ďalšie významné diela zlatníka Samuela Libaya vytvorené v Banskej Bystrici:⁸¹

- **Busta cisára Františka I.** z roku 1841
- **Model slávobrány** pre arciknieža Štefana z roku 1846
- **Soška cisára Napoleona I.** z roku 1847

Svoje práce Samuel Libay vystavoval aj na svetovej výstave v Paríži v roku 1855.⁸²

Osobnosť cisára Františka I.

Budúci cisár František I. sa narodil 12. februára 1768 vo Florencii ako najstarší syn toskánskeho veľkvojvodu Leopolda II. a jeho manželky Márie Ludoviky Španielskej. Bol posledným cisárom Svätej ríše rímskej a zároveň prvým cisárom rakúskym. Mladosť, spolu so súrodencami, prežil vo Florencii. Ako 16-ročný odišiel do Viedne (1784), kde sa ho ujal strýko, cisár Jozef II. (na trón nastúpil v roku 1780 po smrti svojej matky Márie Terézie), ktorý si po dvoch bezdetných manželstvách synovca Františka natoľko obľúbil, že s ním začal počítať ako so svojim následníkom. František mal zdravú inteligenciu, zaujímal sa o knihy (položil napr. základ rodinnej fideikomisnej knižnice), rád cestoval, zbieral portréty. Bol rodinne založený, venoval sa svojim deťom aj vnukom. Zálubu v botanike a v hudbe po ňom zdedil jeho najstarší syn, neskôr cisár Ferdinand, nazývaný tiež Dobrotivý. Františkovi však chýbala pevná vôľa a štátnická tvorivosť.

Prvú manželku vyhladal Františkovi Jozef II. Stala sa ňou **Alžbeta**

⁸¹ GLOCKO, F.: Dielo zlatníka Samuela Libaya, s. 28 – 31.

⁸² ŽILÁK, J.: Genealógia zlatníckeho rodu Libayovcov, s. 85.

Vilhelmína Württemberská (1767 – 1790). Svadba sa konala 6. januára 1788 vo Viedni. Alžbeta mala v čase svadby 21 rokov. Krátko po narodení jedinej dcéry Ludoviky Alžbety (1790 – 1791) ako 23-ročná zomrela.

Pol roka po smrti prvej manželky sa druhou životnou láskou cisára stala jeho sesternica **Mária Terézia Neapolsko-Sicílska** (1772 – 1807), s ktorou sa oženil 19. marca 1791 vo Viedni. Svadba bola najprv uzavretá *per procurationem*⁸³ 15. augusta 1790 v Neapole. Manželia boli bratranec a sesternica prvého stupňa (ich rodičia boli vlastnými súrodencami), preto väčšina z ich detí mala genetický postih, a len niektorí boli schopní samostatného života. Za sedemnášť rokov sa im narodilo 12 detí, pri poslednom pôrode cisárovná v roku 1807 zomrela.

Po pol roku, 6. januára 1808, sa vo Viedni konala svadba, kde si panovník za manželku bral znova sesternicu **Máriu Ludoviku Beatrix-Modenskú** (1787 – 1816). Mária bola vzdelaná žena, trpela však tuberkulózou, preto nemohla s Františkom splodiť potomka. Všetko nahrádzala výchovou „zdedených“ detí.

Sedem mesiacov po smrti Márie Ludoviky sa cisár poslednýkrát oženil. Štvrtou manželkou sa mu stala **Karolína Augusta Bavorská** (1792 – 1873), s ktorou sa oženil 10. novembra 1816 vo Viedni. Jeho manželka bola dcérou bavorského kráľa Maximiliána I. Manželstvo bolo šťastné, ale bezdetné.

Cisár František I. sa po roku 1806 tituloval ako: „*My, František Prvý, z Božej milosti cisár Rakúska, kráľ Jeruzalema, Uhorska, Čiech, Dalmácie, Chorvátska, Slavónska, Galície a Lodomirska, arcivojvoda rakúsky, vojvoda lotrinský, salzburský, würzburský, štajerský, korutánsky a kranský, veľkovojo- da krakovský, princ transylvánsky, markgróf moravský, vojvoda sandomierzsky, mazovský, lublinský a sliezsky, saský a benátsky, princ berchtesgadenský a mer- gentheimsky, markgróf Dolnej Lužice a Istriie.*“

V roku 1830 dal František korunovať za uhorského kráľa svojho najstaršieho syna arcivojvodu Ferdinanda, a to aj napriek tomu, že pochyboval o jeho schopnostiach stať sa následníkom trónu. Až rakúsky kancelár Clemens Wenzel Lothar von Metternich (1773 – 1859) ho argumentmi presvedčil o princípoch legality.

⁸³ V zastúpení, prostredníctvom zástupcu,

In: <http://slovník.azet.sk/preklad/anglicko-slovensky/?q=per+procurationem> [cit. 23. 12 . 2016]

František I. zomrel 2. marca 1835 ako 67-ročný na zápal pľúc. Jeho syn mu dal v roku 1846 na vnútornom dvore viedenského hradu postaviť pomník. Na pomníku, ktorého autorom je milánsky sochár Pompeo Marchesi (1783 – 1858), je vytesaná veta z cisárovho závetu: „*Amorem meum populis meis – Moja láska patrí mojim národom*“.

Súčasťou celoživotného odkazu cisára Františka I. sú aj jeho panovnícke heslá: *Justitia regnorum fundamentum – Spravodlivosť je základom kráľovstva* a *Lege et fide – Zákomom a vierou*.

Libayova busta cisára Františka I.

V roku 1841⁸⁴ dokončil **Samuel Libay** v Banskej Bystrici svoje prvé, umelecky veľké a výnimočné dielo z jemného strieborného drôtu, filigránsku bustu cisára Františka I. (1768 – 1835) v životnej veľkosti.⁸⁵ Ide o dielo, ktorého hodnota spočíva v majstrovskom skĺbení zložitej a trpezlivej zlatníckej práci s dokonalým umelecko-vizuálnym prejavom zlatníka. O tomto diele môžeme hovoriť aj ako technickej rarite, ktorá je nielen ukážkou remeselnej virtuozity, spočívajúcej v precíznom prevedení, ale aj dielom s jasnou koncepciou a detailne dodržanou vytýčenou myšlienkou. Všetky filigránove ornamenty diela majú symbolický alebo chronologický význam a vzťahujú sa k životu cisára. Busta je nielen prehliadkou života samotného cisára, ale v diele sú ukryté aj jeho dôležité životné etapy, ktoré majster Libay dômyselnými umelecky stvárnenými

⁸⁴ Na vznik diela existujú dva časovo-historicky rozdielne názory. Prvý datuje dokončenie diela do roku 1841 a uvádza ho aj súčasný vlastník diela Iparmúvészeti Múzeum v Budapešti. V druhom publikovanom názore v *Mährische Wanderer*, 31. Jahrgang, Brünn 1841 sa na strane 341 uvádza „[...] im November 1840 wurde in Wien ein höchst beachenswerthes Kunstwert zur Anschauung ausgestellt und zwar eine Büste Sr. Majestät des Kaisers in Lebensgröße, aus dem feinsten Silber-Filigrandrath verfertigt, welche von Herrn Samuel Libay aus Neusohl mit erstaunenswerthem Fleiße gearbeitet wurde und aus 65.000 einzelnen, mit der sorgsamsten Mühe vollendeten Theilen besteht“.

„[...] v novembri 1840 bolo vo Viedni vystavené veľmi pozoruhodné umelecké dielo a síce busta jeho výsosti cisára v životnej veľkosti, zhotovená z najjemnejšieho strieborného drôtu. Jej autor Samuel Libay z Banskej Bystrice ju zhotovil s udivujúcou usilovnosťou, zo 65 tisíc starostlivo pospájaných častí.“ [Slovenský preklad autor]. Z dokumentu vyplýva, že v novembri 1840 musela byť busta dokončená. V texte pracujem s rokom 1841, ktorý udáva vlastník diela Iparmúvészeti Múzeum v Budapešti, ale dátum vyhotovenia diela bude ešte predmetom výskumu a objektívnej verifikácie.

⁸⁵ JURKOVIČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, s. 323.

odkazmi uchoval. Na vyhotovenie busty potreboval Samuel Libay 3 roky a 4 mesiace, počas ktorých pracoval s veľkou výdržou a usilovnosťou.⁸⁶ V čase dokončenia diela mal Samuel Libay 59 rokov a bol už zrelým a skúseným zlatníkom. Je zaujímavé, že až v zrelom veku vytvoril svoje prvé veľké dielo.

Samotná busta, ktorá sa skladá zo 65 tisíc samostatne opracovaných častí, predstavuje cisára v uniforme generála, ozdobenej 6 cisárskorakúskymi vyznamenaniami a radmi. Busta má výšku 72 cm, šírku 40 cm a hĺbku 28 cm. Hmotnosť busty je 3185 gramov a sú v nej zakomponované významné životné etapy panovníka. Busta je umiestnená na podstavci v tvare štvorca so skosenými rohmi. Podstavec je vyplnený 67 akantovými listami, symbolizujúcimi dožitý fyzický vek zvečneného cisára. Busta zobrazuje cisára na sklonku svojho života. Na štyroch skosených rohoch podstavca z jeho vrchnej strany sa nachádzajú erby miest a území (Württemberg, Neapol, Modena, Bavorsko), odkiaľ pochádzali cisárovi manželky, predstavujúce domáce šťastie panovníka.

Na podstavci je umiestnená valcovitá noha s kruhovou podstavou, nad ktorou sú upevnené štíty s erbmi území, podliehajúce v tom čase Rakúskemu cisárstvu. Ide o erby 18 území: Uhorsko, Štajersko, Lombardia, Benátsko, Dalmácia, Chorvátsko, Slavónia, Voralbersko, Rakúsko, Dolné Rakúsko, Salzbursko, Čechy, Korutánsko, Kraňsko, Sliezske, Sedmohradsko, Tirolsko a Morava. Samotná pol oblúkovite zahnutá noha busty je ozdobená 13 akantovými vetvičkami, ktoré symbolizujú počet detí⁸⁷ Františka I. z jeho štyroch manželstiev.⁸⁸ Spojovník medzi nohou a samotnou bustou tvorí valec, zdobený priečne pruhovaným filigránom.

Bustu tvorí hlava a poprsie cisára. Pri nástupe na trón mal cisár 24

⁸⁶ JURKOVIČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, s. 323.

⁸⁷ Ludovika Alžbeta (*18. február 1790 – †24. jún 1791), Mária Lujza (*12. december 1791 – †17. december 1847), Ferdinand I. (*19. apríl 1793 – †29. jún 1875), Mária Karolína (*8. jún 1794 – †16. marec 1795), Karolína Ludovika (*22. december 1795 – †30. jún 1799), Mária Leopoldína (*22. január 1797 – †11. december 1826), Mária Klementína (*1. marec 1798 – †3. september 1881), Jozef František Leopold (*9. apríl 1799 – †30. jún 1807), Karolína Ferdinanda (*8. apríl 1801 – †22. máj 1832), František Karol Habsbursko-lotrinský (*7. december 1802 – †8. marec 1878), Mária Anna (*8. jún 1804 – †28. december 1858), Ján Nepomuk (*30. august 1805 – †19. február 1809), Amália Terézia (* 6.apríl 1807 – †9. apríl 1807)

⁸⁸ JURKOVIČ, E.: *Dejiny kráľovského mesta Banská Bystrica*, s. 323

rokov, čo vyjadruje 24 strieborných podlhovastých listov – prameňov vlasov – na temene hlavy. Ďalšie dva rady vlasov predstavuje 43 listov, vyjadrujúci počet rokov vlády cisára. Posledný – tretí rad – vlasov má presah na golier uniformy. Tvárová časť predstavuje cisára v jeho typicky prísnom výraze, ktorý je známy aj z maľovaných portrétov. K fyziogonomicky zaujímavým prvkom tváre patrí vysoké čelo, pretiahnuté až do alopecie. V polovici temena hlavy – v smere zozadu dopredu – je viditeľný presah vlasov, ktoré vytvárajú vizuálne vejárovitý efekt vavrínového venca – symbol rímskych cisárov.

Keď Samuel Libay vystavil bustu v roku 1841 v Pešti, vzbudil nielen zaslúženú pozornosť, ale vyvolal aj protichodné mienky odborníkov na umeleckú hodnotu diela. Jedni popierali umelecký charakter diela s poukazom na to, že vzniklo výlučne technickým postupom, ktorého triednosť vylučuje z formovania sochy tvorivý intelekt, iní však hodnotili cieľavedomé úsilie autora, tvorené spájaním tisícov rozvilín, ale dôsledne vedené zásadou scelenia do umeleckého celku. Zvífazel názor zástupcov Zvolenskej a Šopronskej stolice a socha sa ako umelecký skvost dostala do zbierok Iparmúvészeti múzea v Pešti⁸⁹. Libay bustu vystavil aj na viedenskom dvore v roku 1845 a odborníci vtedy vyčíslili jej hodnotu na 4000 dukátov.

Podľa mýtu busta nepríjemne zapôsobila na cisára, údajne sa žartovne vyjadril, že taký „prederavený“ bude vyzeráť až po smrti v hrobe. Podľa relevantných údajov usudzujeme, že Libay dokončil sochu po cisárovej smrti, takže predchádzajúce tvrdenie má skutočne iba hodnotu mýtu.

V roku 1846 ocenil cisár Ferdinand I. (1793 – 1875), v rokoch 1835 – 1848 rakúsky cisár, Libayove majstrovstvo a ako prejav priazne a uznania mu venoval zlatý prsteň zdobený diamantom.⁹⁰

Vyznamenania na cisárovej buste

Uniformu cisára Františka I. zdobí 6 vyznamenaní, ktoré Libay spracoval s dokonalosťou heraldika. Ide o tieto ocenenia:

⁸⁹ V zbierkach Iparmúvészeti múzea v Budapešti je predmet registrovaný pod evidenčným číslom: 4790.

⁹⁰ TORANOVÁ, Eva: Samuel Libay, banskobystriický zlatník 19. storočia. In: *Vlastivedný časopis*. roč. XII, č. 1, 1963, s. 36.

Rad Zlatého rúna (fr. *Ordre de la Toison d'Or*, lat. *ordo aurei velleris*) je pre svoju starobylosť a výnimočnosť považovaný za najprednejší rytiersky rad. Bol založený v roku 1430 a od čias Karola V. ho nesmeli mať viac ako 52 rytierov. Rad založil burgundský vojvoda Filip III. Dobrý ako dynastický rad. Po vymretí burgundských vojvodov bol rad v roku 1477 prevedený na Maximiliána Habsburského, manžela dedičky burgundských panstiev Márie. Kvôli dedičným sporom bol rad v roku 1725 rozdelený medzi španielskeho kráľa Filipa V. a rímskeho cisára Karola VI. Habsburského. Odvtedy existujú dva Rady: španielsky a rakúsky. Náhrdelná insígnia sa spája teda aj s panovníckym rodom Habsburgovcov. Existujú dva výklady jeho vzniku: jeden je z Gedeonovej milosti a druhý z gréckej mytológie, kde sa vlna zo zlatého barana stala symbolom kráľovskej moci a neskôr dôvodom veľkej výpravy Argonautov na Kolchidu. Symbolom Radu sa stalo zlaté baranie rúno s hlavou, rohami a kopytami, zavesené pôvodne na honosnej zlatej reťazi zvanej kolana. Patrónom radu je svätý Ondrej. Rad Zlatého rúna bol výnimočným radom a do jeho radov boli prijímaní aristokrati za mimoriadne zásluhy o panovnícku dynastiu a štát. Medzi 1215 ráčovými rytiermi prijatými od roku 1430 do konca habsburskej monarchie v roku 1918 (od roku 1701 sú započítavaní už len rytieri rakúskej vetvy rádu) nachádzame veľké množstvo vojvodcov, bojovníkov. Po zániku monarchie sa rád zmenil na tzv. Domáci Rad domu Habsburskému.⁹¹ (Obrázok 5a)

Uhorský Rad Svätého Štefana založila cisárovná Mária Terézia v roku 1764. Podľa ústavy radu bol jeho veľmajstrom panujúci uhorský kráľ. Bol najvyšším civilným záslužným vyznamenaním. Názov dostal podľa uhorského svätca a patróna Uhorska sv. Štefana (997 – 1038). Bol určený k odmeňovaniu popredných štátnych hodnostárov, vysokých štátnych úradníkov, diplomatov a právnikov štátnych a dvorských službách. Od začiatku bol rád rozdelený do troch tried a súčasne bol stanovený aj najvyšší počet jeho rytierov – celkove 100 popredných šľachticov a zaslúžilých mužov monarchie. Za odznak radu bol zvolený zlatý grécky tlapatý kríž (angl. *Cross Pattée*, nem. *Tatzenkreuz*). Na rozdiel od normálneho kríža sa jeho ramená rozširujú od stredu smerom von. Plochy ramien sú obojstranne pokryté tmavozeleným priehľadným smaltom.

⁹¹ KOLÁČNÝ, Ivan: *Řády a vyznamenání Habsburské monarchie*. Praha: Elka Press, 2006, s. 73 – 80.

V stredovom medailóne lícovej strany kríža bol umiestnený uhorský znak t. j. na červenom poli zlaté trojvršie. Stredný vrchol bol korunovaný trojlistou korunou. Po stranách kríža boli umiestnené zlaté iniciálky zakladateľky – panovníčky M. T. Na uniforme cisára sa nachádza kovová hviezda veľkokríža. Od svojho založenia až do roku 1914 bolo udeľených celkovo 1670 vyznamenaní.⁹² (Obrázok 5b)

Vojenský Rad Márie Terézie (nem. *Militär-Maria-Theresien-Orden*) založila panovníčka na oslavu víťazstva v bitke pri Kolíne, kde 18. júna 1757 rakúska armáda pod vedením Leopolda, grófa Dauma porazila intervenčnú pruskú armádu vedenú Fridrichom II. Veľkým. Bol najvyšším a medzi cisárskymi dôstojníkmi najviac ceneným vojenským vyznamenaním. Rad bol udeľovaný nezávisle na hodnosti, pôvode, spoločenskom postavení a náboženskom vyznaní dekorovanej osoby. Tvar radu bol rovnoramenný zlatý, na bielo smaltovaný kríž tlapatých ramien, zakončených vlnovite prehnutou líniou. V strede kríža bol kruhový medailón. Pre svoju originalitu niesol kríž označenie tereziánsky. František I. mal na svojej uniforme pripnutý rad v podobe kovovej hviezdy. Za celú dobu existencie bol rad udelený 1039 krát.⁹³ (Obrázok 5c)

Rad Leopolda (nem. *Österreichische-Kaiserlicher Leopold-Orden*) bol založený 8. januára 1808 cisárom Františkom I. na pamiatku jeho otca cisára Leopolda II. Novozaložený rad odmeňoval za vynikajúce zásluhy civilné a vojenské, bez ohľadu na pôvod a stav odmeňovaného. Dôraz sa kládol najmä na vernosť vlasti a trónu, na činnosť v prospech štátu, ale aj za zásluhy na poli vedy, či zásluhy vedúce k všeobecnému prospechu ríše. Radovým odznakom bol zlatý tlapatý grécky kríž, krytý obojstranne červeným smaltom s bielym rámovaním, ktorého ramená na svojich koncoch boli mierne konkávne prehnuté. Rad sa prestal udeľovať so zánikom monarchie v roku 1918.⁹⁴ (Obrázok 5d)

Rad Železnej koruny (tal. *Ordine della Corona Ferrea*, nem. *Österreichisch-Kaiserlicher Orden der Eisernen Krone*, lat. *ordo coronae ferreae*) založil v roku 1816 cisár František I., ktorý tak nadviazal na pôvodný Rad Železnej koruny, ktorý založil Napoleon Bonaparte v deň svojej koruno-

⁹² KOLÁČNÝ, I.: *Řády a vyznamenání*, s. 93 – 100.

⁹³ KOLÁČNÝ, I.: *Řády a vyznamenání*, s. 86 – 93.

⁹⁴ KOLÁČNÝ, I.: *Řády a vyznamenání*, s. 101 – 110.

vácie za talianskeho kráľa v roku 1805 a ktorý sa udeľoval do roku 1814. Rad získal pomenovanie podľa lombardskej korunovačnej obrúčky, ktorú podľa legendy z roku 593 dala zhotoviť z klinca Kristovho kríža kráľovná Theodolinda ku korunovácii syna Agilofa. Bustu cisára Františka I. zdobí jej radová hviezda. Nositelia Radu Železnej koruny mohli spolu s prevzatím insígnií požiadať cisára o udelenie dedičného šľachtictva. Všetky insígnie Radu Železnej koruny môžeme dnes označiť za ojedinele sa vyskytujúce.⁹⁵ (Obrázok 5e)

Armádny kríž z rokov 1813 – 1814, tzv. Delový kríž (*nem. Kanonenkreuz, oficiálne Armeekreuz 1813/14*) je posledným vyznamenaním na uniforme Františka I. On sám bol zakladateľom tohto vyznamenania. K jeho vzniku ho viedla hlavne porážka Napoleonových vojsk v pamätnej bitke národov pri Lipsku 18. októbra 1813. Na tomto víťazstve sa výraznou mierou podieľala rakúska cisárska armáda pod vedením kniežata Karla Filipa von Schwarzenberga. Armádny kríž vznikol z rozhodnutia cisára 13. mája 1814 pre statočných obrancov vlasti, ktorý je nazývaný aj Delovým krížom, keďže k razeniu bol použitý bronz z ukoristených francúzskych diel.⁹⁶ (Obrázok 5f)

Zlatnícka dielňa Samuela Libaya

Vo fonde Stredoslovenského múzea v Banskej Bystrici sa okrem zbierkových predmetov z dielne Samuela Libaya zachovala aj samotná zlatnícka dielňa. Obsahuje viac ako 300 kusov razidiel, používaných pri výrobe lyžíc alebo gombíkov. Široká druhová škála razidiel dokazuje rôznorodosť finálnych dekoratívnych a úžitkových výrobkov dielne. Dielňa obsahuje zlatnícky stôl – ponk na zhotovovanie a finalizovanie zlatníckych výrobkov, rôzne druhy nákoviek, zlatnícke váhy a kladivká. Práve v tejto dielni s najväčšou pravdepodobnosťou vznikala Busta cisára Františka I.

V dielni pracoval Samuel Libay so svojím zlatníckym kolegom a pokračovateľom zlatníckeho remesla *Františkom Rosenbergerom*. František Rosenberger sa ako zlatník v meste Banská Bystrica spomína v rokoch 1823 – 1882. Dňa 19. februára 1823 ho prijali za majstra a 22. apríla 1824 za mešťana. V roku 1845 pôsobil ako vicecechmajster zlatníckeho cechu

⁹⁵ KOLÁČNÝ, I.: *Řády a vyznamenání*, s. 111 – 120.

⁹⁶ KOLÁČNÝ, I.: *Řády a vyznamenání*, s. 211 – 213.

v meste a v rokoch 1858, 1861, 1865, 1866, 1869, 1870 a 1872 ako majster zlatníckeho cechu v Banskej Bystrici.⁹⁷

Libayovo dielo bolo ocenené aj po jeho smrti, keď v novinách *Vásárnapi Ujság* (27. október 1907) vyšiel článok venovaný tomuto veľkému umelcovi svojej doby s titulkom: *Libay Sámuel a drótművész*.⁹⁸

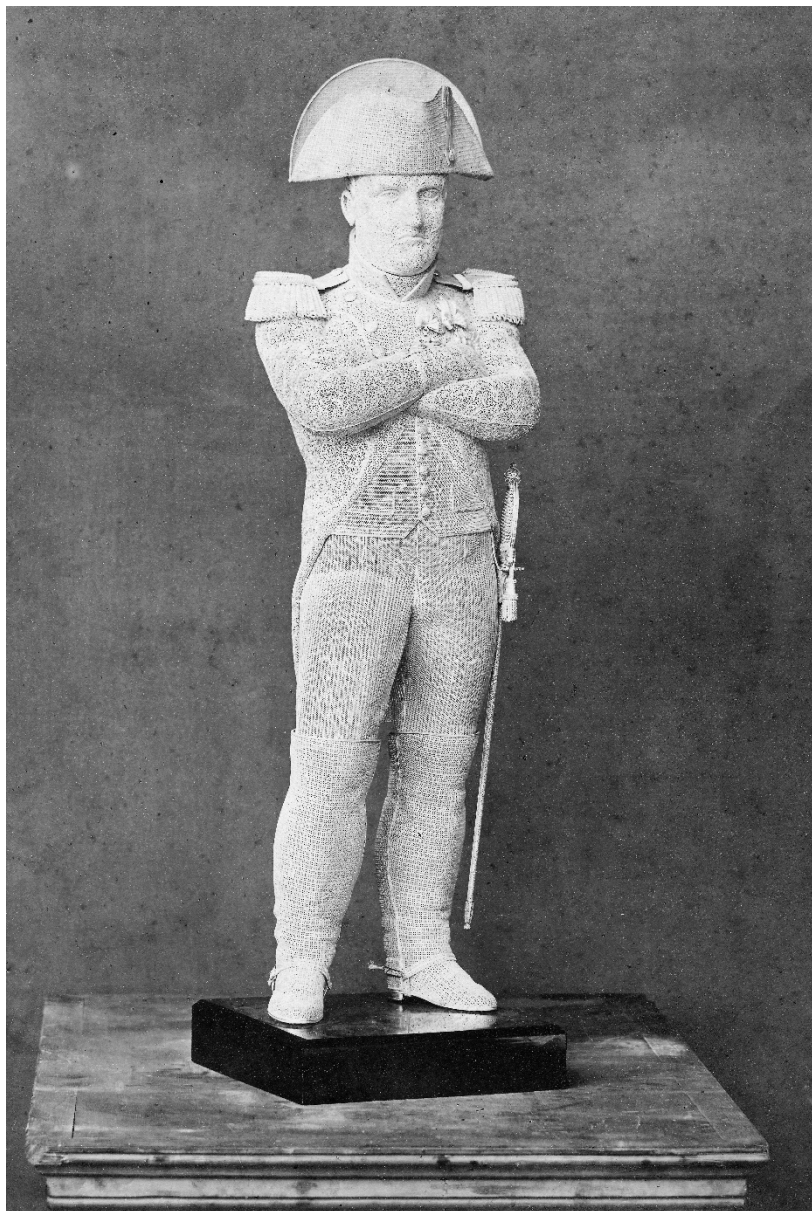

Samuel Libay

Obrázok č. 1. Samuel Libay – dobová fotografia (2. polovica 19. storočia) (Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici)

⁹⁷ TORANOVÁ, E.: *Zlatníctvo na Slovensku*, s. 220 – 236.

⁹⁸ CZAKÓ, Elemér: Libay Sámuel a drótművész. In: *Vásárnapi újság*. 27. október 1907, s. 865 – 866.

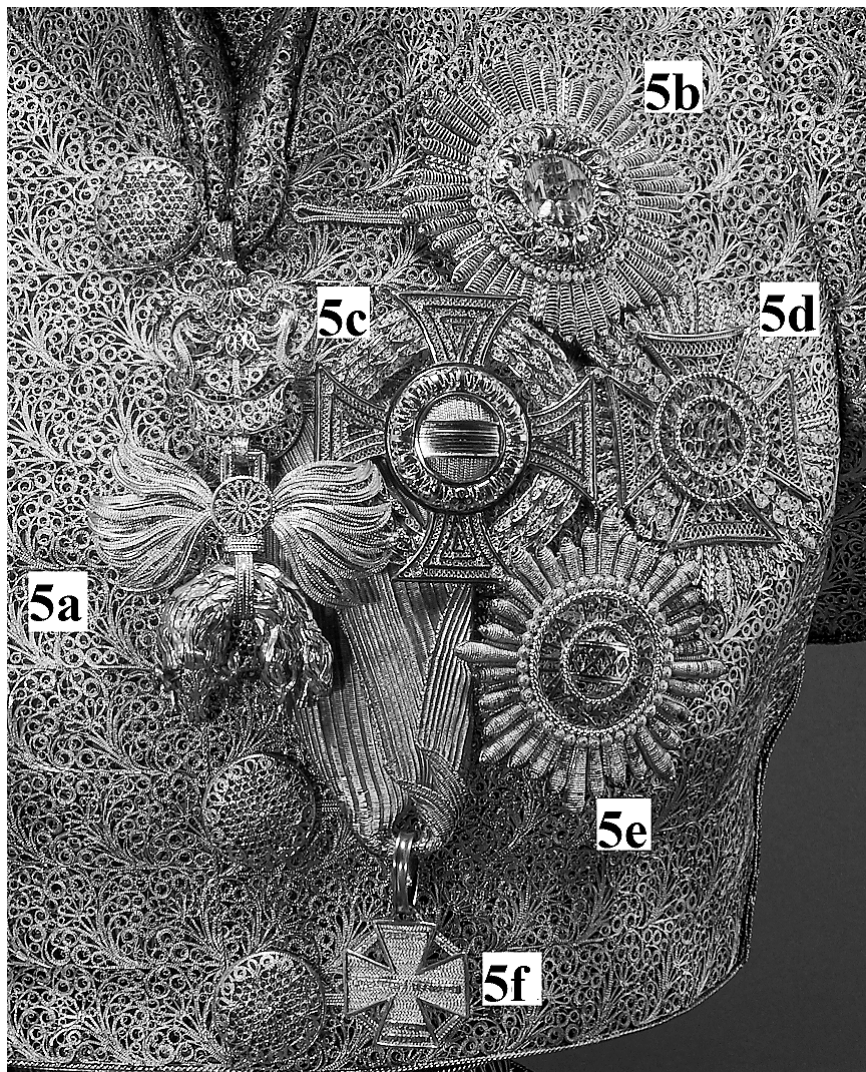
Obrázok č. 2. Napoleon I. – filigránová soška (1847) (Stredoslovenské múzeum v Banskej Bystrici)

Obrázok č. 3. Busta cisára Františka I. (1841), predná strana (Iparmúvészeti Múzeum v Budapešti)

Obrázok č. 4. Busta cisára Františka I. (1841), zadná strana (Iparművészeti Múzeum v Budapešti)

Obrázok č. 5. Detail vyznamenaní Františka I. (Iparmúvészeti Múzeum v Budapešti)

Prejavy štátnej a národnej identity na príklade osláv 15. marca v mestách Zvolenskej a Liptovskej župy na konci 19. a začiatku 20. storočia¹

ALICA KURHAJCOVÁ

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Manifestations of state and national identity on the example of 15th March celebrations in the towns of Zvolen and Liptov county in the late 19th and early 20th century

Abstract: The ruling class of Hungarians and people affected by Magyarization seized the Hungarian urban public space from the last third of the 19th to the early 20th century. It was a result of the official Hungarian policy of Magyarization. The national holidays, anniversaries and commemorative days were celebrated in the intentions of that policy and ideology of the Hungarian nation state. In relation to the non-Magyars they reflected the superiority of the Hungarian-Magyar historical memory and simultaneously they were deleting other national memories (also Slovak one). This fact affected the possibility of forming the national identities of the non-Magyar nations. On the example of the March 15th celebrations this study shows how the residents of the Upper Hungary towns reflected one of the most intensely celebrated commemorative days in the Hungarian Kingdom. This approach is derived from our earlier research, which was focused on the March celebrations in towns of Banská Bystrica and Zvolen. In present study our focus has moved into the northern towns of the Liptov county: Liptovský Svätý Mikuláš and Ružomberok. In contrast to towns of the Zvolen county the Slovak-speaking population in Ružomberok and Liptovský Mikuláš maintain its superiority even to the eve of the World War I. We also focus on the manifestations of the state (Hungarian) and ethno-national identities (Slovak, Magyar) in the frame of ongoing March celebrations, as well as on the representation of Slovaks which have spread via the ritual-symbolic channels of these celebrations.

* Príspevok odznel na vedeckej konferencii *Regionálne svety identity, snahy o budovanie národa v Uhorsku v 19. storočí / Regionális identitásvilágok, nemzetépitő törekvések a 19. századi Magyarországán*, ktorú v dňoch 13. a 14. októbra 2015 organizovala Slovensko-maďarská komisia historikov v priestoroch Maďarskej akadémie vied v Budapešti.

¹ Štúdiu je čiastkovým výstupom grantového projektu VEGA č. 1/0352/14 *Prejavy manifestácie slovenskej a maďarskej identity v mestách severného Slovenska v 19. a na začiatku 20. storočia*, riešeného na Katedre histórie FF UMB v Banskej Bystrici.

Keywords: national identity, historical memory, 15th March celebrations, towns of Zvolen county, towns of Liptov county

Nacionalistickej ideológii v Európe v 19. storočí podliehali nielen kulisy všedného dňa, ale aj svetské politicky motivované oslavy. Ich obsah, rituály a symboly využívali vládne či politicky vplyvné kruhy a národné kolektívy na legitimovanie vlastných politických zámerov, režimov a národných ideí, či na dosiahnutie ešte nesplnených vízií. Že tento nástroj verejnej a masovej komunikácie nebol cudzí ani v stredoeurópskom priestore, dokladajú doterajšie výskumy štátnych a národných sviatkov v korunných krajinách habsburskej monarchie, a to aj v Uhorsku. S podporou uhorskej vlády sa totiž v období dualizmu pravidelne svätila pamiatka prvého uhorského kráľa svätého Štefana, zasadená do kresťansko-národného (uhorsko-maďarského) kontextu. Neoficiálne, no zato okázalo, sa každoročne pripomínal 15. marec, začiatok revolúcie v Uhorsku ako deň boja Maďarov za slobodu a uhorskú nezávislosť, a v skromnejšej miere 6. október, deň popravy vojenských a politických vodcov tejto revolúcie v Arade a Pešti roku 1849. S pravidelnosťou sa usporadúvali dynastické slávnosti na počesť uhorského kráľa Františka Jozefa, jeho manželky Alžbety a ďalších členov habsburského rodu, na ktorých sa spravidla miešali cisársko-kráľovské symboly s národnými. Nechýbali ani okrúhle výročia narodenia a úmrtia maďarských štátnikov, spomienky na vodcov protihabsburských povstaní, jubileá romantických maďarských spisovateľov a básnikov, celokrajinské milénárne slávnosti v roku 1896, ako ani rozličné župné a mestské vlastenecké podujatia, spolkové a školské slávnosti a majálesy. V krátkosti predstavená sviatočná kultúra v Uhorsku, ktorá v tamojšej spoločnosti zapúšťala korene už v šesťdesiatych rokoch a výraznejšie od poslednej štvrtiny 19. storočia, vypovedala jasne o tom, že sa verejného priestoru miest zmocňovali vládnuce maďarské a pomaďarčujúce sa vrstvy vtedajšej spoločnosti. Vo vzťahu k Nemaďarom a ich vedúcim predstaviteľom odrážal sviatočný kalendár prevahu uhorsko-maďarskej historickej pamäti a vymazávanie pamäti nemaďarských (aj slovenského) národno-etnických spoločenstiev, čo malo vplyv na možnosti formovania ich národnej identity v hraniciach vtedajšieho Uhorska. Ustavičné obmedzovanie a zužovanie priestoru na manifestovanie inej než maďar-

skej národnej identity súviselo v polstoročí dualizmu s nastavením národnostnej politiky uhorských vlád, ktoré ani počas sviatkov netajili svoj zámer získavať nemaďarské obyvateľstvo pre ideu maďarského národného štátu.

V nasledujúcich riadkoch si na príklade sviatku 15. marca, oslavovaného v maďarskom národnom duchu, priblížime, ako k jednému z najintenzívnejšie slávených pamätných dní v Uhorsku pristupovali obyvatelia hornouhorských miest. Nadväzujeme pritom na náš výskum marcových slávností v Banskej Bystrici a vo Zvolene, a pre porovnanie ho posúvame do severnejšie položených oblastí – do Ružomberka a do sídla Liptovskej župy Liptovského Svätého Mikuláša, v ktorých si po slovensky hovoriace obyvateľstvo na rozdiel od miest Zvolenskej župy udržalo prevahu ešte aj v predvečer prvej svetovej vojny. V rámci prebiehajúcich osláv načrtujeme prejavy štátnej (uhorskej) a etnicko-národnej (slovenskej, maďarskej) identity, ako aj reprezentácie Slovákov, ktoré sa šírili rituálno-symbolickými kanálmi osláv. Rozvinutiu týchto myšlienok predchádza pohľad na symbolické usporiadanie verejného priestoru miest Zvolenskej a Liptovskej župy (a to prostredníctvom rituálov, osláv, symbolov), skôr než doň prenikli organizátori marcových slávností.

Od slovenskej historickej pamäti k pamäti uhorsko-maďarskej

Obnova konštitučných pomerov v Uhorsku po páde neoabsolutizmu vyvolala čulú kultúrno-politickú činnosť nielen na maďarskej strane, ale aj u slovenských národovcov. Aktivitami nadviazali na prerušenú tradíciu štyridsiatych rokov a pokračovali v hájení vlastného programu a národnej identity. Dialo sa to aj formou národných osláv, čo dokladajú slávnostné pohyby v utvárajúcom sa centre slovenskej kultúry a politiky v Turčianskom Sv. Martine: najskôr slávnostné prijatie programového dokumentu Memoranda národa slovenského v júni 1861 a o dva roky nato augustová slávnosť cyrilo-metodského milénia a otvorenia Matice slovenskej. Záujem pripomínať si tieto významné udalosti, ktorými sa utvrdzovalo vedomie príslušnosti k slovenskému národu, prejavili národne uvedomelí Slováci aj po ďalšie roky, a to aj mimo martinského centra.

Pamiatku Memoranda a slovanských/slovenských vierozvestcov

sv. Cyrila a Metoda svätili v šesťdesiatych rokoch aj mešťania v Banskej Bystrici,² najmä cirkevní hodnostári, slovenskí študenti a profesori katolíckeho gymnázia a seminára. Toto obdobie v súvislosti s históriou gymnázia o tri desaťročia priblížil regionálny historik a gymnaziálny profesor Emil Jurkovich, ktorý okrem iného naznačil, ako sa v priestoroch školy aj samotného mesta preskupovali symboly národných spoločností. Najskôr sa zmienil o poslovenčení gymnázia roku 1862, keď sa tam slovenčina zaviedla ako hlavný vyučovací jazyk. V prvej polovici šesťdesiatych rokov označil školu za javisko šírenia panslavistických myšlienok, čo sa podľa neho dialo nielen v učebniach, ale aj mimo nich: „Čo nevykoná škola, to svojim vzorom a podporou vynahradia mimo školy stojaci panslávi, od nich dostala mládež modro-bielo-červené kokardy, takzvané memorandumové prstene na pamiatku turčianskeho zhromaždenia, v roku 1863 zase od samotného biskupa [Š. Moyses – pozn. aut.] modrú zástavu zdobenú vyobrazeniami Cyrila a Metoda, ktorú riaditeľ gymnázia Čulen na slávnosti jej posviacky odovzdal mládeži so slovami, aby ju vysoko vztýčila vo veľkom boji za vieru, vedu a národ.“³ Autor týchto myšlienok vsadil používanie slovenských symbolov ešte aj do roku 1867, keď písal o študentských čiapkách zdobených stuhami v slovenských farbách, o panslavistických piesňach, o recitovaní slovenských básní, o rozhovoroch v slovenskej reči či o vytváraní obrazu Maďara ako nepriateľa, a to aj navzdory tomu, že už tesne po vyrovnaní dochádzalo na pôde gymnázia k personálnym zmenám aj k zmenám vo vyučovacom jazyku v prospech maďarčiny. Národne (slovensky) ponímané symboly boli vytláčané štátnymi (uhorskými), čo odrážal aj repertoár školských slávností. Namiesto dňa sv. Cyrila a Metoda študenti s profesorským zborom intenzívne slávilí meniny panovníka a výročie jeho korunovácie za uhorského kráľa. V čase predpísaných cirkevných procesií zas pochodovali pod vlastnou zástavou, čo Jurkovich objasnil nasledovne: „Zástava krikl'avej farby s vyobrazením Cyrila a Metoda, ktorú škole podaroval biskup Moyses pri jednej z návštev gymnázia roku 1863, sa dávnो dostala medzi relikvie a vystriedala ju nová, biela hodvábná

² Pôvodne bol cyrilo-metodský sviatok slávený 14. marca, no v roku 1864 banskobystrický biskup Štefan Moyses vymohol u Svätej stolice v Ríme jeho uznanie a preloženie na 5. júla.

³ JURKOVICH, Emil: A besztercebányai kir. kath. főgymnásium története. Az intézet története 1773-tól a legújabb korig. In: *A besztercebányai kir. kath. főgymnasium értesítője az 1894/95 tanévről*. Besztercebánya : Singer J. könyvnyomdájá, 1895, s. 104-105.

*zástava s olejomalbami svätcov (sv. Imricha a sv. Ladislava).*⁴ Školské slávnosti, v ktorých figuroval uhorský kráľ František Jozef – nositeľ svätoštetfanskej koruny, a nová zástava s uhorskými svätcami z arpádovskej dynastie, predznamenalí začiatok posunu historickej pamäti – od slovenskej k uhorskej, a postupne k maďarskej.

Keď sa v slovenských politických a kultúrnych kruhoch pripomínala desaťročnica prijatia Memoranda, *Národné noviny* vyslovili poľutovanie nad pomínutím zástoja banskobystričských národovcov v usporiadaní osláv.⁵ Ďalšie opatrenie smerujúce k „vykoreneniu“ slovenských prejavov z verejného priestoru miest Zvolenskej župy vychádzalo od ministra vnútra, keď ten roku 1872 upozornil zvolenského župana Antala Radvánszkeho, že v niektorých lokalitách jednotlivci alebo spolky používali na verejných oslavách farby a znaky národností či cudzích štátov. Reagoval tým na porušenie zákona č. XXI z roku 1848 *O národnej farbe a štátnom znaku*. Neprijal však osobitné nariadenie a zostal len pri napomenutí župana, aby sa v budúcnosti takéto protizákonné a protivlastenecké demonštrácie nezopakovali.⁶ Pri slávnostných príležitostiach sa na verejné budovy a inštitúcie mali vyložiť oficiálne krajinské zástavy, čiže červeno-bielo-zelená trikolóra s uhorským štátnym znakom.⁷ K zintenzívneniu presadzovania maďarskej štátnej ideológie aj tým, že sa popri štátnej symbolike čoraz viac dostávala do popredia národná – maďarská, dochádzalo v B. Bystrici v 80. a 90. rokoch, vo Zvolene najmä na prelome 19. a 20. storočia. Nemaďarskú verejnosť na to upozornil nielen tlak vyvíjaný na školách, v úradoch či kostoloch, aby používala maďarský jazyk, ale aj nárast počtu sviatkov a pamätných dní, ktorými sa prezentovala kontinuita uhorsko-maďarskej štátnosti, uhorsko-kresťanská tradícia alebo revolučná idea slobody a nezávislosti uhorskej vlasti so všetkými jej atribútmi a aktérmi – žijúcimi aj mŕtvymi.

⁴ JURKOVICH, E.: A beszterczebányai kir. kath. főgymnásium története, s. 193.

⁵ Dopisy. Zo zvolenskeho Pohronia, 6. júna. In: *Národné Noviny*, roč. II, 1871, č. 68, s. 3.

⁶ Štátny archív v Banskej Bystrici [ďalej ŠA BB], fond Hlavnožupanské písomnosti Zvolenskej župy, 1865 – 1919, šk. 14, sign. 72/1872.

⁷ 1848. évi XXI. törvénycikk a nemzeti színről és ország czimeréről [online]: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5289>

Slovenská kontra uhorsko-maďarská historická pamäť?

V Liptovskom Sv. Mikuláši a v Ružomberku zarezonovali národné slávnosti v súvislosti s konaním memorandového zhromaždenia, so schválením slovenskej Matice roku 1862, ako aj so spomienkou na proklamáciu Slovenskej národnej rady zo septembra 1848.⁸ Na liptovskosvätomikulášskych oslavách Memoranda sa v šesťdesiatych rokoch manifestovali znaky slovenskosti, napr. verejne známi Slováci slúžili raňajšie slávnostné služby Božie (aj Jozef Miloslav Hurban roku 1862), slávnostný sprievod pochodoval pod bielo-modro-červenými zástavami, hrali sa slovenské dramatické predstavenia, spievali slovenské národné piesne (*Hej Slováci, Hej pod Krivoáňom, Nad Tatrou sa blýska, Stojí Tatra, stojí i Krivoáň rohatý*) a prevolávalo sa na slávu Memoranda, hornouhorského Okolia a slovenských protagonistov (Š. Moyses, Š. M. Daxner, J. M. Hurbana, V. Paulinyho, J. Francisciho). Skromnejšiu účasť a slabší dosah na slovenskú verejnosť začali tieto slávnosti mať po rakúsko-uhorskom vyrovnaní.⁹

V roku 1873 došlo v Liptove k obdobnému napomenutiu, čo sa používania iných než krajinských symbolov týkalo, ako pred rokom vo Zvolenskej župe. Tu však hlavný župan vopred vyslal župného úradníka, ktorý mal varovať profesora Jána Drahotína Makovického, že ak sa oslavujúci pri svätení Memoranda v L. Sv. Mikuláši opovážia vypochoďovať so slovenskými zástavami, zástavy im budú násilne odobraté.¹⁰ Tu však na rozdiel od miest Zvolenskej župy nemala konfrontácia s úradmi pre neželanú symboliku za následok rózne odstraňovanie prejavov slovenskosti z mestského priestoru. Doznievajúce memorandové výročia zastúpili totiž slávnosti spojené s inštaláciou do úradu farára (napr. Andreja Hlinku za ružomerského farára roku 1905),¹¹ ako aj s voľbami

⁸ KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: *Liptovský Svätý Mikuláš. Mesto spolkov a kultúry v rokoch 1830 – 1945*. Liptovský Mikuláš : Tranoscius, 1993, s. 41.

⁹ VETRÁKOVÁ, Anna: Spomienkové slávnosti na memorandové zhromaždenie v 60. – 70. rokoch 19. storočia. In: *Revolúcia 1848/49 a historická pamäť*. zost. P. Macho, Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 82-84, 87.

¹⁰ Spomienková slávnosť sa však pre zlé počasie ani nekonala. VETRÁKOVÁ, A.: Spomienkové slávnosti na memorandové zhromaždenie..., s. 89.

¹¹ DVORSKÝ, Peter – VÍTEK, Peter: Ružomerská farnosť od roku 1709. In: *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Harmony, 2009, s. 169.

slovenských kandidátov do obecného zastupiteľstva,¹² ďalej predvolebné kampane a verejné ľudové zhromaždenia. Napríklad v L. Sv. Mikuláši sa od prelomu storočí konávali v sále Reduty či v hostinci Čierny orol schôdze Slovenskej národnej strany, na ktorých odznievali politické, národnostné a spoločenské požiadavky.¹³ Všetko sa to však dialo pod dohľadom vojska alebo za asistencie žandárov. A keď bola v roku 1892 zmarená pietna oslava odhalenia pomníka na hrobe J. M. Hurbana v Hlbokom, niekoľko Mikulášfanov vo večerných hodinách oslavovalo a zároveň agitovalo za Hurbana.¹⁴

Pomerne čulý kultúrno-spoločenský život v Liptovskom Sv. Mikuláši udržiavali miestne združenia, spočiatku hlavne slovenské spolky. Takým bola *Slovenská beseda* (vystriedaná neskôr slovenským *Meštianskym kasínom*), ktorej členovia usporadúvali divadelné predstavenia, koncerty, spoločenské stretnutia, bály a tanečné zábavy. Dokonca spolu s ďalšími (so spevokolom *Tatran* a s *Dobrodejom*) prebrala v Liptove lokálnu činnosť po zrušenej Matici.¹⁵ Súčasť iných slávností alebo rovno slávnosť samotnú predstavovali ochotnícke predstavenia v Ružomberku a najmä v centre divadelníctva v Liptovskom Sv. Mikuláši, kde spomenuté slovenské kultúrne spolky uvádzali pôvodné hry zo slovenského ľudového prostredia, alebo aj salónne kúsky. Organizovali sa taktiež národné výlety – púte na pamätné miesta Slovákov, napr. 22. augusta 1881 výstup na Kriváň usporiadaný mikulášskym spevokolom *Tatran*.¹⁶ V snahe eliminovať v mestách slovenské národné pohyby sa v 70. a 80. rokoch začali zakladať maďarské vlastenecké spolky, napr. mikulášsky *Maďarský debatný krúžok* (*Magyar társalgási kör*), *Spevokol* (*Liptó-Szent-Miklósi dalegylet*; resp. *Dalárda*) a panské *Kasíno*.¹⁷ Vládnú politiku

¹² Vo februári 1905 sa na počesť víťazstva slovenských kandidátov vo voľbách do obecného zastupiteľstva Ružomberka konala slávnosť s tisícokou účastníkov, na ktorej sa jedli párky, čapovalo pivo a pilo víno. DVORSKÝ, Peter: Ružomberok v 2. polovici 19. storočia. In: *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Harmony, 2009, s. 95.

¹³ VÍTEK, Peter - CHURÝ, Slávko: Politický, správny a právny vývoj. In: *Liptovský Mikuláš*. zost. F. Uličný, Liptovský Mikuláš : CREDO, 2006, s. 93-94.

¹⁴ VÍTEK, P. - CHURÝ, S.: Politický, správny a právny vývoj, s. 92.

¹⁵ KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*, s. 45.

¹⁶ KUBÍKOVÁ, Mária: Hudba a spev. In: *Liptovský Mikuláš*. zost. F. Uličný, Liptovský Mikuláš : CREDO, 2006, s. 221.

¹⁷ KOVAČEVIČOVÁ, S.: *Liptovský Svätý Mikuláš*, s. 47.

v Ružomberku reprezentoval bohatou kultúrnou činnosťou od polovice sedemdesiatych rokov *Mad'arský debatný krúžok (Rózsahgyi magyar társalgó kör)*, premenovaný roku 1886 na *Mad'arský spoločenský kruh (Rózsahgyi magyar társaskör)*. A podobne ako v B. Bystrici, aj v spomínaných centrách Liptova pôsobili pobočky *Hornouhorského maďarského vzdelávacieho spolku (FEMKE)*.¹⁸

Z uvedeného vyplýva, že prejavy slovenskej národnej identity, či už v podobe národnej symboliky alebo národných osláv, sa z verejných priestorov predstavenej štvorice miest ešte aj po vyrovnaní odstraňovali len postupne, čo možno pripísať vplyvu umiernennej Eötvösovsko-Deákovskej politiky na riešenie národnostnej otázky v Uhorsku. Kým však v mestách Zvolenskej župy angažovanie sa národovcov v usporiadaní memorandových slávností zmeravelo na začiatku sedemdesiatych rokov, v Liptovskom Sv. Mikuláši a v Ružomberku sa oslavy slovenského rázu udržali s rôznou intenzitou a v rôznych podobách po celé obdobie dualizmu.

Marcové slávnosti – prejavy uhorskej a maďarskej identity

S vyostrenou maďarizačnou politikou uhorských vlád v 80. a 90. rokoch 19. storočia sa mestá Zvolenskej a Liptovskej župy vyrovnávali po svojom. Banská Bystrica a Zvolen, ako mestá so zriadeným magistrátom, podliehajúce priamo župe, sa tejto politike v intenciách lojality voči panovníkovi a vláde prispôbovali, spoločnosť v Liptovskom Sv. Mikuláši a Ružomberku, ktoré mali štatút veľkých obcí,¹⁹ brala síce vládne opatrenia na vedomie, no nepoddávala sa im. Práve do tohto obdobia spadajú už aj prvé oslavy 15. marca v hornouhorských mestách, dobovo nazývaného ako „sviatok slobody“ či „vydobytia ústavnej slobody“, inokedy ako deň „znovuzrodenia“, resp. „zrodenia maďarského národa“. Župné noviny ohlasovali „marcové ídy“ a pre ich výnimočnosť a význam ich opisovali ako deň nekrvavej revolúcie,²⁰ ktorej výdobytky si nevyžiadali obeť na životoch, práve naopak, dokázali stmeliť všetky

¹⁸ ĎURIŠKA, Zdenko et al.: Ružomberké spolky. In: *Ružomberok. Monografia mesta*. Banská Bystrica : Harmony, 2009, s. 227.

¹⁹ Ružomberok bol veľkou obcou do roku 1908, keď získal štatút mesta so zriadeným magistrátom.

²⁰ Március 15. In: *Liptó*, roč. XXI, 1913, č. 12, s. 4.

spoločenské vrstvy – privilegovaných aj utláčaných. Podľa komentára v *Národných novinách* už v roku 1887 oslavovali 15. marec všade tam, kde žili dvaja či traja Maďari či maďaróni.²¹

Tento komentár sa potvrdil na území Zvolenskej župy, kde tradíciu marcových slávností zaviedli Banskobystričania roku 1887, Zvolenčania rok po nich, a potom už každoročne so zabehnutou pravidelnosťou – čo do času, priestoru, príprav aj programu. V B. Bystrici sa o priebeh celodenných marcových slávností staral stály organizačný výbor v úzkej spolupráci s miestnymi spolkami, cirkvami a vzdelávacími a kultúrnymi inštitúciami; vo Zvolene zas dočasný výbor alebo spravidla vlastenecké spolky a samovzdelávacie krúžky. Od samého začiatku sa podujatia v týchto dvoch mestách vyznačovali bohatým programom: začínal slávnostnými ekumenickými bohoslužbami, pokračoval školskými a spolko- vými slávnosťami, potom vypochoďovaním sprievodu so zástavami a zapálenými fakľami za melódie Rákociho maršu do večerných ulíc mesta a zakončili ho príležitostné reči, recitácie a spev hymnických, vlasteneckých či kuruckých piesní na hlavnom námestí. Pre vybranú mestskú spoločnosť sa pamätný deň začiatku revolúcie končil až slávnostným banketom a tanečnou zábavou, prípadne divadelným predstavením.

Priebeh tohto v skutočnosti neoficiálneho národného sviatku mohol mať aj skromnejšiu podobu či účasť, čo dokladali správy z Liptova. Začiatok marcových osláv v Liptovskom Sv. Mikuláši spadá zhruba do roku 1892, keď sa iniciatívy chopili členovia Maďarského debatného krúžku, ktorí o rok na to jednohlasne odobrili návrh o každoročnom pripomínaní si 15. marca.²² Podľa uznesenia jeho 15-členného prípravného výboru, vedeného podpredsedom krúžku Jánom Matuškom, mala každoročná slávnosť pozostávať z dvoch častí: prvá zo spevu, recitovania a príležitostného rečnenia, druhá zo spoločenskej večere, na ktorej sa očakávala masová účasť nielen zo strany mestského, ale aj vidieckeho obecnstva,²³ a to bez ohľadu na národnostné rozdiely, lebo „*hoci hovorme rozličnými jazykmi, vybojovaná sloboda bola spoločná*“.²⁴ S rovnakou zos-

²¹ Zvláštny moment. In: *Národné Noviny*, roč. XVIII, 1887, č. 40, s. 1.

²² Márczius 15-ike. In: *Liptó*, roč. I, 1893., č. 7, s. 3.

²³ Márczius 15-ike. In: *Liptó*, roč. I, 1893, č. 8, s. 2; Márczius 15-két. In: *Liptó*, roč. I, 1893, č. 10, s. 2.

²⁴ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. II, 1894, č. 10, s. 3.

tavou osláv prichádzali od prelomu storočí aj vlastenecké spolky a kruhy v Ružomberku, najmä *Maďarský spoločenský kruh* (*Magyar Társaskör*), *Občiansky kruh* (*Polgári Kör*) a ružomerský *Klub* (*Rózsahegy Clubb*). Pravidelnosť nadobúdali spomienkové slávnosti na školách, napr. v L. Sv. Mikuláši najskôr v Štátnej meštianskej škole,²⁵ neskôr aj v nižších elementárnych školách, kde – ako tlač roku 1909 poznamenala – „*krdeľ po slovensky hovoriacich detí oslávi výročie národa maďarským slovom a maďarským čítaním*“,²⁶ a za šírenie vlasteneckého ducha týmto spôsobom vďačila ich zdatným vlasteneckým učiteľom. V Ružomberku pamiatku 15. marca pestovali profesori a študenti piaristického gymnázia,²⁷ ktorí sa zúčastňovali na slávnostnej omši a školskej slávnosti v rámci *Balassovho samovzdelávacieho krúžku* (*Balassi-önképzőköre*), inokedy pochodovali ulicami mesta pokrikujúc kráľovi, vlasti a slobode na slávu.²⁸ Najmä v regióne s početným slovenským žiactvom, akým bol aj tento, si maďarské kruhy uvedomovali dôležitosť národných osláv v súvislosti s formovaním historického vedomia mladej generácie a tým aj jej národnej pamäti a identity. Nezabúdali preto zdôrazňovať, že aspoň na školách (ak už nikde inde) by sa mal 15. marec sláviť.²⁹

Správy o priebehu marcových slávností z B. Bystrice a zo Zvolena vytvárali dojem, že si v ten deň každý prišiel na svoje. Ojedinelé komentáre v novinách, ktoré spomenuli incident vybijania okien a zatierania slovenských nápisov na Ludovej banke vo Zvolene v roku 1904³⁰ alebo tie, ktoré len kritizovali maďarský ráz osláv či naopak nedostatočnú vlasteneckosť ich organizátorov – tento dojem univerzálnosti osláv len

²⁵ Iskolai ünnepély. In: *Liptó*, roč. VII, 1898, č. 11, s. 3.

²⁶ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. XVII, 1909, č. 11, s. 2.

²⁷ Výnimku predstavovalo 50. výročie začiatku revolúcie, keď riaditeľstvo ružomerského gymnázia presunulo jeho oslavu na apríl. Toto rozhodnutie učinilo na základe nového nariadenia ministra školstva a náboženstva, ktorým sa 11. apríl, pamätný deň schválenia marcových zákonov panovníkom roku 1848, zaradil medzi školské slávnosti a osobitným zákonom medzi štátne sviatky Uhorska. Hoci sa škola v roku 1898 vyhla oslave polstoročnice pamätného dňa 15. marca, po ďalšie roky sa k sláveniu tohto neoficiálneho sviatku vrátila, a to aj na úkor 11. apríla. Ertesítés. In: *Liptó*, roč. VI, 1898, č. 11, s. 3.

²⁸ Rózsahegyén márczius 15-ét. In: *Liptó*, roč. VII, 1899, č. 12, s. 2; Rózsahegy ünnepe. In: *Liptó*, roč. XII, 1904, č. 12, s. 2; Márczius tizenötödike. In: *Liptó*, roč. XIII, 1905, č. 12, s. 2.

²⁹ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. III, 1895, č. 11, s. 1; Márczius 15. In: *Liptó*, roč. XX, 1912, č. 12, s. 1.

³⁰ Chýry. In: *Zvolenské Noviny*, roč. I, 1904, č. 2, s. 7.

podčiarkovali. K obecenstvu sa prihovárali slávnostní rečníci, aby im objasnili význam dňa. Spevom a prednesmi sa školská mládež s pedagógmi prenášala duchom do prvých dní revolúcie. Na banketoch sa zas pripíjalo na jeho Veličenstvo, ale aj vodcov revolúcie a skladala sa pocta bývalým ešte žijúcim honvédom a pozdravnými adresami aj ďalším pamätníkom, ktorí sa zdržiavali mimo mesta či štátu (napr. do roku 1894 aj Lajosovi Kossuthovi v Turíne). Niektorí sa stotožnili s ideami pamätného dňa hoci len tým, že sa rozhodli pre vonkajšiu dekoráciu a večernú ilumináciu – čiže vysvietili si okná a ozdobili domy uhorskou či maďarskou vlajkou. Sviatočne odetí študenti si na znak stotožnenia sa s myšlienkami slobody, rovnosti, bratstva mali navliecť ramenné pásky, pripnúť si stuhy či kokardy v maďarských národných farbách. Zvolenom a B. Bystricou sa rozliehali uhorské a národno-revolučné symboly: Kölcseyho a Vörösmartyho hymna, Petőfiho Pieseň národa (*Nemzeti dal*), Rákociho pochod či piesne ospevujúce Kossutha a uhorskú vlasť.³¹ V záujme organizátorov osláv 15. marca bolo rok čo rok oslovovať občanov mesta, vlastenecké obecenstvo či dokonca všetkých, a zmobilizovať ich k účasti na slávnosti zrodzenia slobody, rovnosti, bratstva, lebo ako stálo na plagáte zvolenského výboru v roku 1906, „*tento deň zjednotil všetkých Maďarov v láske k vlasti, tomuto dňu môžeme ďakovať, že sme rovnoprávnymi občanmi drahej vlasti*“.³²

Uhorská a maďarská symbolika pretkávala marcové slávnosti aj v Liptove – vo sviatočne vyzdobených školských učebniach a sálach, umiestnených v Župnom dome, v mikulášskom hoteli Čierny orol, v hostinci ružomerských Kronerových kúpeľov alebo v sídle oslavujúcich spolkov, sa ňou manifestovala štátna, ako aj maďarská národná identita. Obvyklá schéma sa opakovala. Spevokoly a miešané spevácke zbory spievali maďarské hymnické piesne, na husliach, klavíri či harmonike hrali kurucké a maďarské ľudové piesne, oslavujúci recitovali revolučne a vlastenecky ladené verše od Petőfiho, Antala Váradiho, Kálmána Tótha, Emila Ábrányiho. Od slávnostne prestretého stola odznievali

³¹ Bližšie na túto tému: KURHAJCOVÁ, Alica: Verejné oslavy a historická pamäť v Uhorsku (1867 – 1914). Na príklade Banskej Bystrice, Zvolena, Lučenca a Rimavskej Soboty. Banská Bystrica, 2015, s. 70-94.

³² ŠA BB, pracovisko Archív Zvolen, fond Mesto Zvolen/adm., 1898 – 1914, šk. 1, sign. 504/1908: Plagát (1906).

príhovory, ale aj prípitky na dobrotivého ústavného panovníka, najmä však na Kossutha ako veľikána revolučných čias, na slobodnú uhorskú vlasť, na idey slobody, rovnosti a bratstva, na žijúcich bojovníkov za slobodu, na liptovského župana, iniciátorov osláv a maďarskú spoločnosť Liptova. Nechýbalo dobré víno, ba ani cigánska muzika. Ozvláštnením slávností boli na tú dobu obľúbené živé obrazy, napr. *Petőfi medzi ľudom* stvárnený roku 1899 na slávnosti mikulášskeho Maďarského debátneho krúžku³³ alebo v roku 1909 dve po sebe nasledujúce živé kompozície *Obeta maďarských žien na oltár vlasti* a *Rok 1849* s použitím bengálskeho ohňa na slávnosti Občianskeho kruhu v Ružomberku.³⁴

Prejavy národnej identity liptovských Maďarov dokumentovali nielen vizuálne a hudobné zložky osláv, ale rovnako aj slávnostné príhovory, doplnené gestami nadšenia (potleskom, prevolávaním rečníkom na slávu) až dojatia. Identitu „my – Maďari“ pomáhali šíriť rečníci a publicisti častými stereotypnými sebaobrazmi: Maďari ako tí, ktorí si vydobyli vlasť uprostred mocného nemeckého suseda a ešte väčšieho slovanského mora; ako ostrov v mori napredujúceho slovanstva a germánstva; ako osihotený národ, ktorý nemá brata, príbuzného, ani oporu v prípade ohrozenia, len ochranu, poeticky povedané, v Bohu Maďarov (*Magyarok Istene*).³⁵ Nejedni poukazovali na to, aby sa maďarská národná identita v slovenskom prostredí posilňovala pestovaním národnej tradície, akou bola aj tradícia maďarského meruôsmeho roku. Túto potrebu v Liptovskej župe zdôraznil na bankete mikulášskeho Balassovho kruhu roku 1911 aj župný podnotár Peter Matuška (*Matuska*). V svätení 15. marca videl príležitosť, aby sa tamojšie nepočtené maďarstvo aspoň raz ročne zišlo a ukázalo, že v záujme zachovania vlasti a národnej tradície dokáže odložiť názorové rozdiely a byť súdržné.³⁶ Oslavy mali teda slúžiť ako nástroj na odstraňovanie vnútornej roztrieštenosti a nejednotnosti miestnych Maďarov.

Z rituálov a zo symbolov osláv v hornouhorských mestách sa však

³³ Marcovú slávnosť si členovia krúžku spojili so svätením polstoročnice úmrtia maďarského básnika Sándora Petőfiho, hoci v iných mestách Uhorska vyvrcholili spomienkové akcie až 30. júla 1899. A Petőfi-emlékünne. In: *Liptó*, roč. VII, 1899, č. 12, s. 2.

³⁴ Márczius 15. In: *Rózsáhegy és Vidéke*, roč. IV, 1909, č. 12, s. 3.

³⁵ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. III, 1895, č. 11, s. 1; Márczius 15. a liptószentmiklósi ünnepélyek. In: *Liptó*, roč. XXII, 1914, č. 12, s. 3.

³⁶ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. XIX, 1911, č. 12, s. 2.

dal vyčítať aj iný zámer, než len upevňovanie jednoty vlastného národného kolektívu. Tí, ktorí slávnosti brali vážne, zväčša ich organizátori, snažili sa do slávnostného rámca zapojiť aj nemaďarské, tu hlavne po slovensky hovoriace obyvateľstvo. Aj takto sa ho snažili asimilovať. Oslovovali najmä mladých ľudí, ktorí si nielen v školských laviciach, ale aj pravidelnou účasťou na slávnostiach 15. marca vštepovali do pamäti maďarský príbeh revolučných rokov 1848/49: maďarských hrdinov, revolučné výdobytky, víťazné bitky honvédov, ale aj ich prehry spájané s obrazom nepriateľov maďarského národa – s panslávmi (hurbanistami), invazívnym Ruskom, zriedkavejšie s viedenským dvorom. Otvorený diskurz na túto tému viedla liptovská tlač, napr. v polovici 90. rokov 19. storočia pri objasňovaní významu 15. marca uviedla: „*V obciach ležiacich na jazykovo zmiešanom alebo exponovanom území sú takéto slávnosti nielen preto osožné, že v deňoch – v obecensťve – rozduchávajú vášň voči veľkým časom a ich velikánom: ale aj z hľadiska maďarizácie a pestovania vlasteneckého spolucitenia sú tieto pamätné dni neoceniteľné.*“³⁷ Ako sa však ďalej ukázalo, organizátori slávností v L. Sv. Mikuláši mali čo robiť, aby sa im podarilo splniť aspoň predošlý zámer – čiže zjednotiť vlastné rady.

Z každoročných správ o priebehu marcových osláv v Liptove bolo očividné, že tieto podujatia prebiehali v réžii uhorských, vlasteneckých nadšencov a maďarských spoločností. Išlo o pomerne vplyvnú menšinu, ktorú maďarskojazyčná tlač nazývala aj „dobrymi Maďarmi“ (*jó Magyarok*) alebo len „vlastencami“ (*hazafiak*). Títo reprezentanti uhorsko-maďarskej spoločnosti v Liptove (členovia obecného zastupiteľstva a predstavenstva, miestni úradníci, učitelia, novinári a publicisti), ktorí sa stavali do úlohy „ochrannej bašty maďarstva“ a verejného mienkotvorného činiteľa, neraz poukázali na slabé miesta v organizovaní marcových osláv a tým aj na nedostatky vo vlastných radoch – na nesvornosť, nedostatok bratstva, pokles mravov a morálky či politický oportúnizmus. Už v polovici 90. rokov vytýkali miestnym dámam a inteligencii, dokonca aj župným funkcionárom neúčasť na bankete, lebo práve od nich sa očakávalo, že pôjdu ostatným príkladom.³⁸ Roku 1897 písala miestna tlač o upadaní vlastenectva v Liptovskej župe a v jeho sídle.³⁹ A

³⁷ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. III, 1895, č. 11, s. 1.

³⁸ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. III, 1895, č. 11, s. 2.

³⁹ Egykor és most. In: *Liptó*, roč. V, 1897, č. 12, s. 2.

keď nadišlo polstoročné jubileum revolúcie v Uhorsku, sviatočný vzhľad mesta L. Sv. Mikuláša dotvárali jedine maďarské zástavy povievajúce na budovách meštianskej školy a hotela Čierny orol a sviatočne odetí žiaci s ramennou páskou alebo červeno-bielo-zelenými kokardami.⁴⁰

Ďalšia vlna kritiky sa dotkla spôsobu, akým bol „sviatok slobody“ slávený. V prvom desaťročí 20. storočia sa totiž u mikulášskych maďarských kultúrnych spolkov ujal zvyk, že sa z roka na rok striedali pri organizovaní slávnosti 15. marca a spoločná bola len príprava banketu.⁴¹ Dokonca po nástupe koalíciej vlády sa k nim roku 1906 pridala oslavovať aj Nezávislá a osemaštyridsiatnicka strana Liptovskej župy (*Liptó-megyeyi függetlenségi és 48-as párt*).⁴² V rokoch 1909 až 1913 však iniciatíva týchto spolkov natoľko ochabla (na rozdiel od aktivity spolkov v Ružomberku), že sa zmohli už len na usporiadanie spoločnej slávnostnej večere – banketu so vstupným, za čo si v liptovskom spoločensko-osvetovom týždenníku vyslúžili ostrú kritiku.⁴³ Autor kritického článku z roku 1909 vystúpil proti exkluzivite osláv 15. marca – ako oslavám výlučne majetných občanov, ktorým na rozdiel od insolventných nerobí problém zaplatiť za drahú večeru či vstupné do divadla. Namietal proti predstave 15. marca ako o *casus bibendi*, lebo znamenal viac než len to – „deň zrodu našej slobody, keď máme plesať, a nie sa len za peniaze zabávať!“ Pisateľ tohto kritického úvodníka napokon s povzdychnutím skonštatoval: „Recitovať budú tí, ktorí každý deň recitujú, spievať tí, ktorých povolaním je spev. Takýto marcový sviatok je smutný, nenadchýna nás, lebo ved' nemôže byť nadšenie tam, odkiaľ každého vylúčia. Marcové idy sú všetkých a slávnosti to aj vždy hlásali, objasňovali. Banket a divadlo môžu byť len pre jednotlivcov, no nie pre všetkých.“⁴⁴ Tento problém zamestnával redakciu župných novín aj po ďalšie roky. Podľa nej sa marcové výročie v L. Sv. Mikuláši oslavovalo pre radosť a zámer hostinského, a kebyže sa dal zmeniť dva-

⁴⁰ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. VI, 1898, č. 12, s. 3.

⁴¹ Okrem Maďarského debatného krúžku ako hlavného iniciátora osláv 15. marca v L. Sv. Mikuláši sa v tomto smere angažovali Obchodný kruh (*Kereskedelmi Kör*), Ballasov kruh (*Ballasa Kör*) a Spevokol (*Liptó-Szent-Miklősi dalegylet*), v roku 1906 aj Maďarský spolok Liptovskej župy (*Liptó-megyeyi Magyar Egylet*).

⁴² Márczius 15. In: *Liptó*, roč. IX, 1906, č. 10, s. 2; Márczius 15. In: *Liptó*, roč. IX, 1906, č. 11, s. 2.

⁴³ Márczius 15. In: *Liptó*, roč. XVII, 1909, č. 11, s. 3.

⁴⁴ Liptószentmiklősi márcziusok. 1909. márczius 7. In: *Liptó*, roč. XVII, 1909, č. 10, s. 1-2.

násty bod programu revolučnej marcovej mládeže, stálo by tam – národ zakazuje tomuto mestu marcový sviatok.

Kritika ľahostajnosti Mikulášťanov voči 15. marcu sa nezaobišla ani bez značnej dávky irónie: „Kto dnes oslavuje, keď máme strašne veľa práce. Obzolašť v tento deň. Vtedy je najviac práce na úradoch, najviac zákazníkov v obchodoch, najviac prokurátorov na súdoch atď. atď. A kto sa dnes podujme recitovať a rečniť? Vari ešte aj to? Dost' že recitujeme a rečníme vo všedných a nedeľných dňoch. Hlupák by bol ten, kto sa postaví na pódium recitovať. Na to netreba pódium, ani marec – sviatok je tak úplne zbytočný.“ Z pera pôvodcu týchto slov ďalej vyplynulo, že mesto tento deň potupilo a jeho zamlčovanie sa tam stávalo tradíciou. Tento stav prinášal podľa vlasteneckých hlasov opätovné sklamanie tomu, kto očakával, že sa tu Maďari konečne „prebudia“ a vzhopia, no oni naopak skladali zbrane.⁴⁵ Obrat v kome-morovaní významu 15. marca mikulášskymi Maďarmi priniesol pravde-podobne až rok 1914, keď hostine v Balassovom krúžku predchádzala už aj slávnosť v Župnom dome zaplnenom početným obecnstvom, ktoré oduševnene tleskalo precíteným po maďarsky predneseným prejavom. Tento zvrat vyhodnotil liptovský týždenník ako dôkaz, že Liptovský Sv. Mikuláš má pred sebou peknú, najmä maďarskú budúcnosť, nehovoriac o tom, že vyvrátil mienku tých, ktorí pre slabú účasť nevideli zmysel v slávení daného sviatku.⁴⁶

Marcové slávnosti – prejavy slovenskej identity?

Mestá Zvolenskej a Liptovskej župy síce podliehali v období dualizmu politike uhorských vlád a v rozličnej miere vytvárali zázemie na šírenie vlastenectva a maďarskej štátnej idey, no slovenskú rázovitosť ich žúp nedokázali spochybníť teoretici, ba ani najhorlivejší vykonávatelia maďarizačnej politiky. V roku 1883 maďarský historik a novinár Gusztáv Beksics označil vo svojej propagačnej brožúrke o asimilačnom účinku miest obe župy – Liptovskú aj Zvolenskú (popri ďalších štyroch) – za nedobytnú baštu slovenského jazyka.⁴⁷ Dokonca aj povestný maďarizátor Béla Grünwald v prednáške, ktorá odznela roku 1887 na pôde Ma-

⁴⁵ Március 15. In: *Liptó*, roč. XVIII, 1910, č. 11, s. 2.

⁴⁶ Március 15. a liptószentmiklósi ünnepélyek. In: *Liptó*, roč. XXII, 1914, č. 12, s. 1.

⁴⁷ BEKSICS, Gusztáv: *Maďarizácia a pomad'arčovanie s osobitným zreteľom na naše mestá*. Budapešť : Athenaeum účastinná spoločnosť, 1883. Bratislava : R-Cook, 2000, s. 6.

ďarskej akadémie vied, priznal Zvolenskej župe slovenský charakter: „...v súčasnosti zaradenej medzi slovenské (tót) župy a to právom, lebo pospolitý ľud používa výlučne slovenskú reč a na jej území niet ani jednej maďarskej či nemeckej obce.“⁴⁸ Na tom istom mieste, len o rok neskôr Aristid Smrečáni (*Szmrecsányi*), neskorší liptovský župan, nastolil v prednáške o Liptovskej župe hlavný cieľ tamajších maďarských vládnych predstaviteľov. Ten nemal spočívať vo zvyšovaní počtu po maďarsky hovoriacich obyvateľov – uskutočnenie masovej maďarizácie (*magyarosítás en masse*) považoval v danom regióne za nemožné. Očakával naopak účinné kroky, vďaka ktorým by po slovensky hovoriaci Liptáci nepočúvali na slovenské reči „panslávskych štvancov“ a nepocitovali odpor k štátnemu maďarskému jazyku. Skúsenosť Smrečániho z posledných rokov presvedčila, že slovenské obyvateľstvo sa stávalo menej vnímavé na donášanie proti uhorskému štátu a maďarskému jazyku; hodnotil ho ako usilovné, mierumilovné a ľahko sa prispôsobujúce daným pomerom.⁴⁹

Mestské prostredie s premysleným organizačným a personálnym rámcom, ktorý sa ocitol pod dohľadom „vládných mužov“, sa naopak stávalo výkladnou skriňou uhorsko-maďarskej politiky. Navonok ju demonštrovali verejné priestranstvá miest, na ktorých slovenské a prípadnej aj nemecké prejavy museli ustúpiť tým štátnym a maďarským. Národné oslavy Slovákov a s nimi aj ich národné symboly sa z verejného priestoru Banskej Bystrice a Zvolena začali vytrácať už začiatkom 70. rokov 19. storočia. Keď sa koncom 80. rokov etablovali v ich priestoroch oslavy 15. marca, slovenské prejavy nadobudli novú podobu – podobu nespokojnosti s maďarským až maďarizačným charakterom osláv. Kritické hlasy sa však v týchto mestách ozývali len sporadicky a vychádzali najčastejšie spod pera slovenských publicistov, napr. na stránkach *Zvolenských novín* sa objavila kritika osláv pre ich lacné vlastenectvo. Totiž

⁴⁸ GRÜN WALD, Béla: Zólyom megye. Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottságában 1887. március 22-én. In: Megyei monografiák. Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. I. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottsága, 1891, s. 26.

⁴⁹ SZMRECSÁNYI, Aristid: Liptó megye. Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia Statisztikai és Nemzetgazdasági Bizottságában 1888. április 7-én. In: Megyei monografiák. Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota a XIX. század végén. I. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottsága, 1891, s. 38.

keď na seba niekto svojou slovenskou orientáciou upozornil, vystavoval sa riziku úradného postihu, resp. prinajmenšom mohol rátať so spustením mechanizmov zastrašovania: či už išlo o vybité obloky alebo o slovné útoky zo strany vlasteneckých horlivcov, v radoch ktorých vyčíňala aj nezrelá mládež. V Liptovskom Sv. Mikuláši, kde skromné marcové podujatia mali podobu súkromného večierku uzavretej vybranej spoločnosti a školských besiedok, sa zas na slovenské protestné akcie ani nenaskytl priestor. Slovenské prvky v podobe hovoreného jazyka alebo prizvaných hostí slovenského pôvodu sa vyskytli na banketoch ružomerskej elitnej spoločnosti. Na jednom z roku 1908 prijali účasť dvaja Slováci ako zástupcovia obyvateľov Černovej.⁵⁰ O rok na to si táto spoločnosť v počte 180 až 200 osôb mohla vypočuť aj po slovensky prednesenú vlasteneckú reč mestského pokladníka Jozefa Šipoša (*Siposs*), v ktorej sa rozepamätal na svetlejšie momenty maďarských vojsk v časoch ruskej invázie do Uhorska roku 1849.⁵¹

Na prítomnosť slovenských národne cítiacich obyvateľov v L. Sv. Mikuláši a na latentné uchovávanie ich národnej (zároveň lokálnej) pamäti na slovenský meruôsmy rok upozorňovali nanajvýš rečníci marcových slávností a sprievodné úvodníky redaktorov liptovských novín. Zároveň pritom prezentovali dvojaký obraz Slovákov. Vzhľadom na zástoj tohto mesta v slovenskom národnom hnutí v štyridsiatych rokoch 19. storočia sa v uhorsko-maďarskom diskurze od konca storočia šíril negatívny obraz Slovákov ako panslávov, národnostných apoštolov a buričov. O slovenských povstalcoch sa písalo ako o dobrodruhoch a podvodníkoch, ktorí vedeli rozprávať, deklamovať, aj klamať.⁵² Za ich nasledovateľov považovali ľudí okolo turčianskosvätomartinských *Národných novín*.⁵³ K zostreniu uvedených opisov dochádzalo v redakcii novín *Liptó* práve v čase, keď záujem mikulášskych spolkov o organizovanie slávnosti 15. marca opadol. Ich redaktor to poňal ako varovanie vlastných promaďarských radov pred existenciou opozitnej národnej pamäti v meste – pred „slovenským marcom“ (*tót március*), na inom mieste pred „hornouhorským panslávskym marcom“ (*felvidéki panszláv*

⁵⁰ Ver sacrum. In: *Rózsáhegy és Vidéke*, roč. III, 1908, č. 12, s. 2.

⁵¹ Márczius 15. In: *Rózsáhegy és Vidéke*, roč. IV, 1909, č. 12, s. 3-4.

⁵² Márczius 15-én. 1909 márczius 14. In: *Liptó*, roč. XVII, 1909, č. 11, s. 1.

⁵³ Egykor és most. In: *Liptó*, roč. VI, 1897, č. 12, s. 2.

március). V súvislosti s ním pripomenul prvé slovenské demonštrácie v Liptove, prvé vzbury Štúrovej politickej školy a Hurbanovo buričstvo. Aj pohľad na mikulášsky Župný dom, kde sa 28. marca 1848 konalo stoličné zhromaždenie, ktoré s istou nevôľou, no predsa, prijalo petíciu – Liptovské žiadosti – popredných slovenských, medzi nimi aj liptovských národovcov (Michala Miloslava Hodžu, Sama Bohdana Hroboňa, Ľudovíta Kleina), mal liptovským Maďarom slúžiť ako memento, aby si uvedomili význam 15. marca, nezabúdali naň a dôstojne si ho pripomínali.⁵⁴ Keď sa v predvečer veľkej vojny usporiadala na pôde tohto župného domu marcová slávnosť, príležitostný rečník opätovne vystríhal obecnosť pred pôsobením Hurbanovho ducha. Negatívny obraz Slovákov pretrvával aj v kolektívnom vyobrazení nemaďarských národov a národnostní Uhorska. Spoločne so Srbmi, s Rumunmi a Chorvátmi boli Slováci vykresľovaní ako zradcovia spoločnej uhorskej vlasti. Ako tí, ktorí nielenže na jar 1848 nechali Maďarov osamotených, ale vedení cudzou rukou povstali proti nim a stali sa ich väčšími nepriateľmi než Nemci či Rusi.⁵⁵

Za niekoľkými opismi sa skrýval aj pozitívny obraz Slovákov: či už za poctivým slovenským ľudom, ktorý stál v opozícii k poblúdeným dobrovoľníkom,⁵⁶ alebo za potomkami Rákociho hrdinských vojakov, ktorých si cudzie sily chceli získať pre plán federalistického Uhorska.⁵⁷ Zmierlivý tón zvolili slávnostní rečníci s blížiacou sa hrozbou vojenského konfliktu, keď nabádali k mierovému spolunažívaniu Maďarov so slovenskými vlastencami a k zveľaďovaniu spoločnej vlasti. Na druhej strane zostávali na pozíciách obrannej politiky, čo znamenalo nedávať národnostiam jazykové a kultúrne ústupky dovtedy, kým ich Nemaďari (v tomto prípade Slováci) nepresvedčia, že sú neoblomnými stúpcami jednotnej štátnej idey.⁵⁸

⁵⁴ Liptószentmiklósi márcziusok. 1909. márczius 7. In: *Liptó*, roč. XVII, 1909, č. 10, s. 1.

⁵⁵ Március 15. a liptószentmiklósi ünnepélyek. In: *Liptó*, roč. XXII, 1914, č. 12, s. 3.

⁵⁶ Liptószentmiklósi márcziusok. 1909. márczius 7. In: *Liptó*, roč. XVII, 1909, č. 10, s. 1.

⁵⁷ Március 15. In: *Liptó*, roč. XIX, 1911, č. 12, s. 1.

⁵⁸ Március 15. a liptószentmiklósi ünnepélyek. In: *Liptó*, roč. XXII, 1914, č. 12, s. 4.

K dějinám pravoslavné církve na Podkarpatské Rusi v l. 1918 – 1938¹

PAVEL MAREK

Katedra histórie, Filozofická fakulta, Katolícka univerzita v Ružomberku

History of the Orthodox Church in Carpathian Ruthenia in 1918-1938

Abstract: The aim of the article is to arouse the problem of the origin and development of the Orthodox movement in Carpathian Ruthenia during the time of the first Czechoslovak republic (1918-1938). It deals with the issues of causes of the origin of the movement after the WWI, depicts its periodization and tries to achieve determination of particular stages of the development and finding its characteristic features. Main attention is focused on the problem of its directing with regard to the fact that it was created as a result of huge effort of masses to attain the change of confession. Author analyses three main methods resulting in calming of the situation and consolidation of approaches in church and religious sphere through the constituting of structures of the Orthodox Church and adjustment of legislation as well. The main part of the article consists of reflection of activities of exponents of Patriarchate of Constantinople and Serbia in Czechoslovakia directing to establishing of the Autocephalous Orthodox Church in Czechoslovakia. In other words, it is the Carpatho-Ruthenian Orthodox diocese established in conditions of the struggle for jurisdictional issues. The study is an outline of the problem and tries to depict main features and trends of the development.

Keywords: the Orthodox Church, Carpathian Ruthenia, Czechoslovak republic, eparchy (diocese), Serbian Orthodox Church, Patriarchate of Constantinople, jurisdiction

Úvod

Jeden z prvorepublikových historiků církevních dějin prelát Vasil Hadžega (1864–1938)² při analýze náboženských a církevních dějin na území Podkarpatské Rusi dospěl k závěru, že jsou obšírné a spletité.

¹ Příspěvek je výstupem z grantového úkolu GAČR č. 16-01723S panelu č. 401.

² VOLOSHYN, Avhustyn: Prelat-protoierei Dr. Vasyl' Hadzega. In: *Naukovi zbirnik Tovarystva Prosvita*, 13–14. Uzhhorod : Prosvita, 1938, s. 5–9; MAGOCSI, Paul Robert: *The Shaping of a National Identity Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge : Harvard University Press, 1978, s. 304; POP, Ivan: *Podkarpatská Rus. Osobnosti její historie, vědy a kultury*. Praha : Libri, 2008, s. 88–89; MAGOCSI, Paul Robert – POP, Ivan: *Encyklopedija istorii ta kul'tury karpatskich rusyniv*. Uzhhorod : Padjak, 2010, s. 108.

Tento poznatek vyvodil ze skutečnosti, že se zde prolínalo několik konfesí, jejichž soužití nebylo bez problémů, přičemž mezi příslušníky jednotlivých církví a náboženských společností panovalo napětí přerůstající občas do excesů. Bližší analýza situace na Podkarpatské Rusi v první polovině 20. století nás dovedla k závěru, že toto konstatování je sice pravdivé, avšak situace v náboženské a církevní oblasti na Podkarpatské Rusi v letech první Československé republiky se v zásadě nelišila od stavu v jiných regionech nově ustaveného státu, snad do jisté míry s výjimkou velké části Slovenska.³ Ve všech církvích totiž – až už máme na mysli katolickou, československou nebo pravoslavnou, protestantské denominace nebo židovské náboženské obce – po skončení první světové války pozorujeme pohyb, změny různého charakteru, organizační přeskupování, vyrovnávání se s minulostí a hledání nové budoucnosti.

To, co Podkarpatskou Rus odlišovalo a co vnímáme jako specifické, je nepochybně razance, s jakou lidé hlásící se k pravoslavnému vyznání změny na náboženské a církevní scéně prosazovali, a masovost přechodu věřících do této církve.⁴

Pojmu razance užíváme pro označení existence osobité náboženské války na Podkarpatské Rusi mezi pravoslavnými a příslušníky řeckokatolické církve. Jejich zápas se projevoval v několika rovinách: násilným zabíráním církevního majetku uniátů ze strany pravoslavných – kostelů, far, církevního jmění, zemědělské půdy – a bojem o něj, administrativními prostředky i se „zbraní v ruce“.⁵ Registrujeme fyzické střety mezi

³ Tvrzení, že katolické církvi na Slovensku se po válce problémy vyhnuly a ve srovnání s českými zeměmi bylo oázou klidu, patří ovšem k legendám. Přesvědčivě o tom hovoří práce HRABOVEC, Emilia: *Der Heilige Stuhl und die Slowakei 1918–1922 im Kontext internationaler Beziehungen*. Frankfurt a. M. : Peter Lang, 2002, 422 s. Krize byla řešena pouze jinými taktickými prostředky.

⁴ Tyto znaky identifikujeme např. i při vzniku Církve československé v českých zemích, avšak přece jen jsou při komparaci kvalitativní rozdíly. Srov. MAREK, Pavel: *Česká reformační 20. století? K zápasu Církve československé (husitské) o vizi moderního českého křesťanství v letech 1920–1924*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2015, 386 s.

⁵ HAJN, Antonín: Školství. Náboženské poměry. Úřednictvo. Finance. Autonomie. Buditelská práce. Závěrečné úvahy. In: *Osm přednášek o Podkarpatské Rusi*. Praha : České učení politické, 1925, s. 100. Tyto incidenty jsou dokumentovány prostřednictvím úředních dokumentů, zpráv četnických velitelství a správních orgánů. Jsou uloženy např. v Národním archivu (dále NA) Praha, f. Prezídium ministerské rady (dále PMR), sig. 262, kart. 141; f. Ministerstvo školství a národní osvěty (dále MŠNO), sig. 47 VII, kart. 3883, 3884, 3907,

věřícími obou vyznání na církevních shromážděních, v chrámových a dalších prostorách a objektech sakrálního typu, na vesnických návších i za humny dědin. Jsme svědky porušování lidských práv jedinců. Dochází k destabilizaci veřejného a politického života v zemi jako celku a v jednotlivých lokalitách.⁶ Probíhá přenášení sporů na mezinárodní úroveň, včetně Společnosti národů v Ženevě.⁷

Pojem masovost přechodu k pravoslavné církvi odráží fakt, že zatímco v roce 1910 se k pravoslaví na území Podkarpatské Rusi otevřeně hlásilo údajně jen 558 lidí, sčítání obyvatelstva v roce 1930 registrovalo zhruba 112 000 věřících.⁸

Tyto dva pojmy – razance a masovost – můžeme doplnit ještě třetím znakem, který charakterizuje situaci na tomto teritoriu – a tím je velké vnitřní zaujetí lidí, jejich skutečná angažovanost a touha prosadit své cíle a zájmy takřka za každou cenu a okamžitě, hned, bez čekání a otálení. I když se zmíněný postoj dá ideálně u hluboce věřícího člověka očekávat, v tomto případě zanícení lidí pro náboženské otázky řešení situace objektivně komplikovalo, ztěžovalo nalezení kompromisu. Literatura zabývající se uvedeným problémem zmíněné chování lidových mas vysvětluje poukazem na kulturní vyspělost podkarpatoruské společnosti. V duchovním životě lidí náboženství hrálo prioritní, ne-li takřka jedinečnou roli.⁹

3914, 3915.

⁶ Důkazy pro toto tvrzení jsme shromáždili v třetí kapitole práce MAREK, Pavel: *Pravoslavní v Československu 1918–1942*. Brno : L. Marek, 2004, s. 131–138, kterou jsme také nazvali *Náboženská válka*.

⁷ NA Praha, f. PMR, sig. 263/2-3, kart. 143 – Guvernér Podkarpatské Rusi PMR, 11. 1. 1927; Tamtéž, f. Výstřižkový archiv Ministerstva zahraničí v Praze (dále VA MZV), kart. 3173 – překlad článku z Keleti Ujság z 13. 9. 1929.

⁸ Sčítání lidu v roce 1921 přineslo z hlediska církví tyto počty věřících: řeckokatolíci 329 364; židé 93 031; evangelíci 64 701; pravoslavní 60 986; římský katolíci 55 019; českoslovenští 190; bez vyznání 1 169; jiná vyznání 185. Srov. HAJN, Školství. Náboženské poměry, s. 98; ROZTOČIL, Antonín: *Pravoslaví v Č.S.R.* In: *Zahraniční politika*, 1924, roč. 4 (6), seš. 24, s. 1486; URBAN, Rudolf: *Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen in der Tschechoslowakei, mit besonderes Berücksichtigung der tschechoslowakischen und der orthodoxen Kirche*. Leipzig : Market – Petters, 1938, s. 150, 245; ADRIÁNYI, Gabriel: *Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert*. Paderborn – München – Wien – Zürich : Schöningh, 1992, s. 44; ШЕВЧЕНКО, Кирилл В.: *Славянская Атлантида. Карпатская Русь и Русины в 19 - первой половине 20 вв.* Москва : Regnum, 2011, s. 183.

⁹ NA Praha, f. PMR, sig. 263, kart. 142 – kopie dopisu viceguvernéra Podkarpatské Rusi

Cílem našeho pojednání je analyzovat šíření pravoslaví na Podkarpatské Rusi v letech první Československé republiky – naznačit jeho příčiny, pokusit se o periodizaci vývoje a evokovat snahy o řešení komplikované situace, na jejímž vzniku se podílelo. Příspěvek je záměrně koncipován jako výklad v obecnější poloze nástinu problémů, jež jsme konkretizovali, detailně vyčíslili a řešili na jiných místech,¹⁰ se záměrem vytvořit celkový přehled reflektující podstatná fakta a vytvářející předpoklady pro komparace na úrovni zpracování širšího pohledu na náboženské a církevní poměry na tomto teritoriu v první polovině 20. století. Vývoj pravoslaví je totiž nezbytné sledovat v konfrontaci s dalšími církvemi a náboženskými skupinami, v první řadě s řeckokatolickou církví, které je přímo nebo nepřímo ovlivňovaly. Aspekty tohoto střetávání a vyrovnávání nejsou předmětem našeho zájmu především s ohledem na limitovaný rozsah článku.

Z hlediska celkových poměrů na Podkarpatské Rusi¹¹ byly pro-

prezidiu ministerstva vnitra, 25. 6. 1924; ПУШКАШ, Андрей Иванович: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945*. Москва : Издательство Европа, 2006, 557 s.; SCHULZE WESSEL, Martin: Die Tschechoslowakische Kirche. In: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte der böhmischen Länder und Tschechiens im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Martin SCHULZE WESSEL und Martin ZÜCKERT, München : Oldenbourg Verlag, 2009, s. 135; PAVLÍK, Matěj: Církevní poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Za pravdou*, 1921, roč. 1, č. 4, 28. 7., s. 14–15.

¹⁰ Zde odkazujeme na práce MAREK, *Pravoslavní v Československu 1918–1942*; TÝŽ – BURHA, Volodymyr: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953. Příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, 531 s.; TITÍŽ – DANILEC, Jurij: *Arcibiskup Sawatij (1880–1959). Nástin života a díla zakladatelské postavy pravoslavné církve v Československé republice*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2009, 249 s.; MAREK, Pavel – LUPČO, Martin: *Nástin dějin pravoslavné církve v 19. a 20. století. Prolegomena k vývoji pravoslaví v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi v letech 1860–1992*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2012, 595 s.; MAREK, Pavel: Srbská pravoslavná církev v Československu ve 20. letech 20. století. (K Dositejově podkarpatorské misi). In: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, 6/1. Ed. Václav ŠTĚPÁNEK. Brno : Matice moravská, 2006, s. 317–333; TÝŽ – DANILEC, Jurij: Příspěvek k poznání aktivit arcibiskupa Sawatije na Podkarpatské Rusi v první polovině 20. století. In: *Kultúrne dejiny*, 2010, roč. 1, č. 1, s. 24–43.

¹¹ K moderním dějinám Podkarpatské Rusi srov. např. ПАЧОВС'КИЙ, Василь Миколајович: *Istorija podkarpatskoj Rusy*. Užhorod : Knygopec. Unio, 1920, 139 s.; TÝŽ: *Istorija Zakarpattja*. Mjunchen : Bdžilka, 1946. 192 s.; СМІЯН, Петр Кондратович: *Револуційне и національно-освободительное движение на Закарпаттіє кінця 19 – начала 20 вв*. Львов 1968, 207 s. (marxistické pojetí); DĄBROWSKI, Dariusz: *Rzeczpospolita Polska wobec kwestii Rusi*

blémy v náboženské a církevní oblasti relativně okrajovou záležitostí, nicméně přispívaly k destabilizaci situace v zemi, která se i bez nich nacházela v nezáviděníhodné situaci. Domníváme se však, že studium fenoménu šíření pravoslaví má význam nejen pro samotnou Podkarpatskou Rus, ale i v kontextu českých a slovenských církevních dějin, neboť pravoslavnou církev musíme chápat jako nedílnou součást celkového spektra církví a náboženských společností v zemi. Dnešní české a slovenské pravoslaví je bezesporu z dlouhodobějšího pohledu výsledkem vzájemného ovlivnění, většího či menšího, českého (s ruskými a srbskými vlivy), moravského (gorazdovského) a podkarpatoruského pravoslaví.

„Expanze“ pravoslaví na Podkarpatské Rusi

Z časového hlediska spadají počátky masového šíření pravoslaví na území Podkarpatské Rusi do období let 1919–1921,¹² za vrchol je

Zakarpackiej (Podkarpackiej) 1938–1939. Toruń : Europejskie Centrum Edukacyjne, 2007, s. 41–62; ŠVORC, Peter: *Zakliata krajina.* Prešov : Universum, 1996, 126 s.; PEJŠA, Robert: Autonomie Podkarpatské Rusi jako politicko-právní problém v prvních letech existence Československé republiky 1919–1921. In: *Moderní dějiny*, 2008, roč. 16, 2008, č. 14, s. 125–178.

¹² Přitom samozřejmě reflektujeme fázi oživení pravoslavného hnutí na tomto teritoriu od počátku 20. století do první světové války. K této problematice přinášejí zajímavé postřehy práce PERÉNYI, József: *Iz istorii Zakarpatskich Ukrainev 1849–1914.* Budapest : Acad. scientiarum Hungarica, 1957, 159 s. a ŽEGUC, Ivan: *Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpatho-Ruthenien 1848–1914.* Wiesbaden : Harrassowitz, 1965, 145 s. Oba autoři zdůrazňují velký vliv přímé i nepřímé propagandy z Ruska motivované politicky, která měla pro vznik a šíření pravoslavného hnutí na Podkarpatské Rusi zásadní význam. Velkou roli sehrálo rovněž rozštěpení duchovenstva řeckokatolické církve a neprůhledná politika maďarských vlád. Úrodnou půdou pro šíření pravoslaví představovala latinizace řeckokatolické církve. Nesmíme podcenit také vlivy ze zámoří a reflektovat působení rusínských emigrantů pravoslavného vyznání v USA. ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Причини відродження православного руху на Закарпатті на початку ХХ століття. In: *Персонал*, 2006, č. 10, s. 30–36. Dostupné na internetu: <<http://personal.in.ua/article.php?id=378>>; ТҮЖ. Исторические предпосылки и причины православного движения на Закарпатье в начале ХХ века. In: *Альманах современной науки и образования [Текст]. №2: История, антропология, археология, этнография, краеведение, философия, теология, культурология, политология, юриспруденция и методика их преподавания.* Тамбов : Изд. Грамота, 2007, s. 18–20; ТҮЖ. Возрождение православия среди русинов Закарпаття в первых годах ХХ века. In: *Русины Карпатской Руси. Проблемные вопросы истории и современности.* Ростов-на-Дону – Новочеркасск: Лик, 2010, s. 81–101; ТҮЖ: К истории православного

označován rok 1924 a pak následuje období dozrívání do roku 1926. Po tomto datu můžeme hovořit především o pokusu státu stabilizovat situaci v náboženské oblasti podporou kroků směřujících k vybudování pravoslavné církve jako organizace s příslušnými vnitřními strukturami.

Pokud jde o charakter hnutí a jeho znaky, jednalo se o živelné projevy skupiny nespokojeného obyvatelstva požadujícího formální změnu ve své příslušnosti k církevní organizaci. Žádalo o umožnění rychlého a legálního odchodu z řeckokatolické církve, přechod k pravoslavné církvi a její organizační vybudování. Od počátku naráželo na překážky objektivního i subjektivního rázu. Alespoň v první fázi mělo podobu „valící se laviny“, v drtivé většině případů nebralo ohledy na existující legislativu¹³ a své cíle a požadavky realizovalo „cestou revoluce“.¹⁴ Zdaleka nebylo jednotné, postrádalo jakoukoliv organizaci, nemělo žádné ústředí ani vůdčí sílu či osobnost, byť za jeho hlavu je označován mnich Alexej Kabaljuk (1877–1947),¹⁵ jenž v dějinách podkarpatoruského pravoslaví

движения в с. Бехерово в Восточной Словакии. In: *Государство, общество, церковь в истории России XX века. Материалы XI Международной научной конференции, посвященной Году истории России (Иваново 15 – 16 февраля 2012)*. Č. 1. Иваново : Ивановский государственный университет, 2012, s. 105–110.

¹³ ROZTOČIL, Pravoslaví v Č.S.R., s. 1484.

¹⁴ VOLOŠIN, Augustin: Greko-katolíčska cerkov v Podkarpatskej Rusi. In: CHMELAŘ, Josef – KLÍMA, Stanislav – NEČAS, Jaromír (eds.). *Podkarpatská Rus*. Praha : Orbis, 1923, s. 105–120; LISCOVÁ, Míla: *The Religious situation in Czechoslovakia*. Prague : Orbis, 1925, 60 s.

¹⁵ Archimandrit Alexej Kabaljuk. In: *Za pravdou*, 1926, roč. 6, č. 17, s. 67; СТАНКАНИНЕЦ, Георгий: Схиархим Алексий (Кабалюк). Некролог. In: *Журнал Московской Патриархии*, 1948, č. 2, s. 18; ТЫЖ: Схиархимандрит Алексий (Кабалюк). In: *Журнал Московской Патриархии*, 1948, č. 2, s. 69–70; САВВА (БАБИНЕЦ). Схиархим. Алексий (Кабалюк) (1877–1947). In: *Журнал Московской Патриархии*, 1979, č. 1, s. 18–20; СКУРАТ Константин Е.: *История Поместных Православных Церквей*. Т. 2. Москва : Русские огни, 1994, s. 221; POP, Podkarpatská Rus, s. 13–14; MAREK – LUPČO, Nástin dějin, s. 419–420; ДАНИЛЕЦЬ, Юрій Васильович: *Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника*. Ужгород – Хуст – Чернівці : Видавничноінформаційний центр „Місто“, 2013. 162 s. Kabaljuk je pravoslavnou literaturou označován za apoštola Karpatorusů a pravoslavná církev ho také kanonizovala (2001). Jednalo se o prostého muže, řeholníka a kněze, který byl souzen pro šíření pravoslaví v tzv. druhém Marmarošsko-sihořském procesu v letech 1913 a 1914 a po skončení války v Ize založil monastýr a v Chustu spravoval internát pro studující gymnázia s cílem pomoci vychovat vzdělané kněze pro pravoslavnou církev. V r. 1924 byl srbským vladykou Dositejem povýšen na archimandritu. Patřil mezi kandidáty na podkarpatoruského episkopa a v pravoslavné církvi měl velkou autoritu. Materiály dostupné na internetě

sehrál jednu z klíčových rolí. Vlna šíření pravoslavné víry se netýkala plošně celého území Podkarpatské Rusi, ale určitých oblastí¹⁶ – zejména lokalit v okruzích (okresech) Terešva, Dolha, Chust, Rahovo, Tiačevo, Iršava a Mukačevo.¹⁷ Významné místo v hnutí zaujal mužský klášter v Ize-Karpotlaši.¹⁸ Hnutí bezprostředně nevyústilo ve vznik organizovaného celku, tj. autokefální církve nebo eparchie, působícího v souladu s právními normami státu. Státní orgány šíření pravoslaví v podstatě jen přihlížely. Do vývoje zasahovaly prostřednictvím policejních a administrativních nástrojů víceméně výjimečně, resp. pouze v krajním případě, pokud bylo nutno tlumit excesy.¹⁹ Jejich chování na jedné straně limito-

tu: <<http://www.orthodoxia.cz/svati/alexej-kabaljuk.htm>.>;

<<http://www.pravoslavie.ru/put/podvizhnik/apkarpat.htm>.>;

<http://ukrstor.com/ukrstor/kabaluk_zp.html.>;

<<http://www.pravenc.ru/text/%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B8%D1%8F%20%28%D0%9A%D0%B0%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA%D0%B0%29.html>.>

¹⁶ Zajímavým zdrojem informací o situaci v jednotlivých lokalitách je denní tisk, který téměř systematicky reflektoval zejména konflikty mezi pravoslavnými a řeckokatolíky. České katolicky orientované noviny stály na straně řeckokatolíků, pravoslavné označovaly za schismatiky a soustavně kritizovaly státní úřady, že nejsou schopny zasáhnout a nastolit klid. Srov. např. Skandální poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Lidové listy*, 1925, roč. 4, č. 46, 26. 2., s. 2; Zjednejte již jedenkrát pořádek na Podkarpatské Rusi. In: *Tamtéž*, č. 42, 21. 2., s. 1; Nemohou či nechťejí administrativní úřady energicky zastavit teror schizmatiků na Podkarpatské Rusi? In: *Tamtéž*, č. 63, 18. 3., s. 1; Jest Československo právním státem? In: *Tamtéž*, č. 107, 12. 5., s. 1–2; Schismatický teror na Podkarpatské Rusi jde do nekonečna. In: *Tamtéž*, č. 294, 24. 12., s. 1.

¹⁷ ROZTOČIL, Pravoslaví v Č.S.R., s. 1486. Roztočilovy poznatky jsme konfrontovali s údaji J. Danilce, které nejsou totožné. Podle něj byl největší ruch mezi pravoslavnými v Chustském (uvádí 15 lokalit), Tiačevském (9) a Teresvjanském (12 s tím, že v pěti místech přešla k pravoslaví drtivá většina obyvatelstva) okruhu. Jinde se pravoslavné hnutí rozvíjelo v menší míře: v Dovžanském, Mukačevském, Vinogradivském a Volovojském okruhu (po dvou lokalitách). Srov. ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: *Православна церква на Закарпатті у першій половині ХХ століття : монографія*. Ужгород : Карпати, 2009, s. 100–101. Danilec se opírá o dobový zdroj – CHOMIN, P.: *Cerkovné pitannja na Pidkarpatskoj Rusi*. In: *Niva* (Lvov), 1922, s. 2–7, 46–52, 123–128; srov. i Náboženské poměry na Podkarpatské Rusi. In: *Za pravdou*, 1922, roč. 2, č. 6, 9. 2., s. 42; АШКИНАЗИ, Зигфрид Григор'евич: *Православное движение в Подкарпатской Руси*. Ужгород : Русская Земля, 1926, 40 s.

¹⁸ Založení kláštera ve vesnici Iza v Chustské eparchii, který existoval v letech 1921–1958 (obnoven po osamostatnění Ukrajiny na poč. 90. let 20. století), je těsně spjato se jménem zmíněného Alexije (Kabaljuka). Srov. <<http://drevo-info.ru/articles/18049.html>.>

¹⁹ Zřejmě tím nejkřiklavějším byla násilná smrt pravoslavného duchovního Ivana Popoviče

val názor tvrdící, že náboženství je soukromou záležitostí občanů, a proto se do ní stát nemá vměšovat, a na druhé straně ústřední direktiva vycházející z legislativní úpravy, že náboženské a církevní záležitosti patří do kompetence správních orgánů Podkarpatské Rusi,²⁰ a proto tuto agendu nemůže řešit centrum, vláda. Teprve od poloviny 20. let, kdy se vize autonomního postavení země rozplývala, se uvedený postoj začal měnit ve prospěch větší zainteresovanosti a angažovanosti státního aparátu.

Příčiny šíření pravoslaví na Podkarpatské Rusi

Příčiny vzniku nové fáze šíření pravoslaví na Podkarpatské Rusi po první světové válce, jejíž počátky však pravoslavná historiografie klade, jak jsme naznačili, už do prvního desetiletí 20. století,²¹ jsou předmětem permanentních úvah všech badatelů, kteří náboženské poměry na Podkarpatské Rusi zkoumají.²² V zásadě lze souhlasit s přesvědčením, že se jedná o produkt poválečné revoluční vlny, důsledek uvolnění poměrů ve všech oblastech, zde konkrétně o důsledek nastolení náboženské svobody. Šíření pravoslaví nelze vysvětlit poukazem na

v obci Horní Apša 21. 4. 1926. Srov. NA Praha, f. MŠNO, sig. 47 VII, kart. 3914.

²⁰ KŘEPINSKÝ, Josef: Autonomie Podkarpatské Rusi. In: *Osm přednášek*, s. 25.

²¹ Analýzu a hodnocení ukrajinské a ruské historiografie zabývající se dějinami pravoslavného hnutí na Podkarpatské Rusi v první polovině 20. století předkládá ДАНИЛЕЦЬ, Православна церква на Закарпатті, s. 13–36. Práce se v drtivé většině opírají o tamní archivní fondy a prameny uložené v českých a slovenských archivech zatím reflektují výjimečně.

²² Náš příspěvek situaci na Podkarpatské Rusi sleduje až po vzniku ČSR, resp. po připojení tohoto území k novému státu, proto zde odkazujeme pouze na literaturu, a záležitost blíže nezkoumáme. ГАДЖЕГА, Юлий Петрович: *Два исторических вопроса: старожители ли карпаторуссы и о началах христианской религии на Подкарпатской Руси*. Ужгород: Обшество им. Духновича, 1928, 56 s.; МЕЙГЕШ, Михаил: *Православное движение в Карпатской Руси*. In: СНМЕЛАЇ – KLÍMA – NEČAS, *Podkarpatská Rus*, s. 121–125; KAČUR, Iľja: *Stručný prehľad histórie Pravoslávnej cirkvi v bývalom Uhorsku a v Československu*. Prešov 1967, 178 s.; MAGOCSI, Paul Robert: *Rusíni na Slovensku*. Prešov : Rusínska obroda, 1994, s. 135–149; JURČIŠIN-KUKLA, Marián: *Rusíni v kontexte vzťahov z hľadiska spoločenského a konfesijného v rokoch 1867–1938*. Prešov : Petra, 2005, 94 s.; ДАНИЛЕЦЬ, Православна церква на Закарпатті, s. 37–81; ТҮЇ: *3 історії православної церкви на Закарпатті*. In: *Русин* (Кишинев), 2009, č. 2, s. 134–143; ТҮЇ: *Исторические предпосылки и причины православного движения на Закарпатье в начале 20 века*. Dostupné na internetu: <<http://www.orthodoxengland.org.uk/pdf/rebirth.pdf>>

jednu příčinu, je jich více, a jsou navzájem provázané. Reflektujeme existenci zhruba třech výkladů o příčinách nové vlny nástupu pravosláví:

1) Příčiny oživení pravoslavné církve je třeba hledat v nacionální sféře. Dějinným důsledkem uzavření tzv. užhorodské unie z roku 1646 bylo potlačení pravoslavné víry a celá Podkarpatská Rus přešla ke katolicismu v podobě unie.²³ Po rakousko-uherském vyrovnání z roku 1867 Maďari řeckokatolickou církev využili pro cíle své nacionálně nesnášlivé politiky.²⁴ Sloužila k pomaďaršování Rusínů a politické tlaky dopadaly i na ni samotnou v podobě potlačování východního ritu (latinizace).²⁵ Proto už na konci prodlouženého 19. století se na Podkarpatské Rusi objevilo pravoslaví jako protestní a obranné hnutí. Věřící začali přestupovat z řeckokatolické církve do obnovujícího se pravosláví. Iničiátorem těchto snah byli věřící z obce Iza-Karpoťoš v Marmarošské župě.²⁶ Státu se tyto aktivity obyvatel podařilo potlačit (utlumit) prostřed-

²³ HODINKA, Antal: *A munkácsi görög-katholikus püspökség története. A M. Tud. Akadémia történelmi bizottsága megbízásából*. Budapest : Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, s. 268–300; ВЛАСОВСКИЙ, Иван: *Narys istorii Ukraïns'koï Pravoslavnoi Cerkvy*, 3: XVIII – XX st. Kyïv : Ukraïns'ka Pravoslavna Cerkva Kyïvs'koho Patriarchatu, 1998, s. 323–329; LACKO, Michal: *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpaticorum cum Ecclesia catholica*. Rom : Pontif. Inst. Orientalium Studiorum, 1955, s. 91–113, 156–159; TÝŽ: Die Užhoroder Union. In: *Ostkirchliche Studien*, 1959, roč. 8, č. 1, s. 3–30; ДОРОШЕНКО, Дмитро: *Нарыс исторіи України*, 1. Київ : Глобус, 1992, s. 178–186; KOUNTOURIS, Georgios P.: Užhorodská únia. Teritórium a národy zasiahnuté úniou. In: *Pravoslávny teologický zborník*, 9. Prešov : Prešovská univerzita, 1996, s. 111–139; ПЕКАР, Атанасій В.: *Нариси історії церкви Закарпаття*, 1. Рим : Выдавн. Отців Васылийан Мисіонер, 1967, s. 113–119; TÝŽ: *The History of the Church in Carpathian Rus*. New York : Columbia University Press, 1992, s. 101–114; ADRIÁNYI, Geschichte, s. 273–278; HARASKIM, Eudovít: Užhorodská únia a Slovensko. In: *Pravoslávny kalendár 1994*. Prešov : Eparchiálna rada pravoslávnej cirkvi, 1993, s. 98–103; TÝŽ: Užhorodská únia a východné Slovensko. In: *Historický časopis*, 45, 1997, č. 2, s. 194–198; TÝŽ: Užhorodská únia a východné Slovensko. In: *Zborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti 2000-2001*. SEDLÁK, Imrich (ed.). Martin : Muzeálna slovenská spoločnosť, 2001, s. 54–69; ГАВРИЛ (КРИЗИНА), (игумен): *Православная церковь в Закарпатье (век XX)*. Київев : ИИЦ УПЦ, 1999, 200 s.; ТИМКОВИЧ, Jozafát V.: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska: (9. – 18. storočie)*. Košice : vl. n., 2004, s. 352–453, 491–493.

²⁴ CINEK, František: *K náboženské otázce v prvních letech naší samostatnosti 1918–1925*. Olomouc : Lidové tiskařské závody, 1926, s. 257, 259–260; POP, Podkarpatská Rus, s. 8.

²⁵ SEMERÁD, Jan: Národnostní poměry a jazykový spor na Podkarpatské Rusi. In: *Osm přednášek*, s. 38–39.

²⁶ Po první světové válce byla tato župa Uher rozdělena mezi Československo (asi dvě třetiny) a Rumunsko, nyní mezi Ukrajinu a Rumunsko.

nictvím vykonstruovaných tzv. marmaroško-sihofských procesů.²⁷ Exemplárně potrestal desítky lidí a obyvatelstvo zastrašil. Rozpad habsburské monarchie vytvořil novou situaci. Rusíni se maďarského nacionálního útisku zbavili a svůj emancipační proces toužili dovést také v církevní oblasti. Proto se rozešli s promaďarsky orientovanou řeckokatolickou církví²⁸ a náhradu za ni našli v pravoslavné církvi jako církvi „svých otců“. Ve skutečnosti si zvolili model národní církve v podobě autokefální pravoslavné církve jako součásti východního ortodoxního společenství. Obnova pravoslavné církve je vlastně naplněním výzvy „Pryč od Pešti“.

2) Kořeny přestupové akce je nutno hledat v ekonomickém a sociálním postavení lidí. Rozchod věřících s řeckokatolickou církví nastal v důsledku asociálního chování duchovenstva vůči věřícím.²⁹ Dávky

²⁷ BESKID, Konstantín: *Obrázky z bývalého maďarského raja. Monstrosní proces v Marmarošské Sihoti*. Hust : Novotný a Bartošek, 1926, 55 s.; TÝŽ: *Marmaroš*. Užhorod : b. n., 1929, 311 s.; HRABEC, Miroslav: *K istorii Marmaroškago processa. Dělo 94-ch*. 29. 12. 1913 – 3. 3. 1914. Užhorod 1934, 56 s.; PERÉNYI, Iz istorii, s. 152; ŽEGUC, Die nationalpolitischen Bestrebungen, s. 123; PEKAR, Нариси історії церкви, s. 117–119; V. N.: K otázce pravoslavia a unie na východnom Slovensku. Snahy ľudu o návrat k pravosláviiu. (Prvý a druhý marmaroško-sihotský proces). In: *Pravoslavný teologický sborník*, 1971, roč. 3, s. 120–197; ŽUPANIČ, Jan: Max von Hussarek, Prozess in Marmaros-Szigeth und die Auflösung von Österreich-Ungarn. In: *Prague Papers on History of International Relations*. Prague 2002, s. 91–108; ДАНИЛЕЦЬ, Православна церква на Закарпатті, s. 37–81; TÝŽ: Второй Марамошо-Сиготский процесс против православных в Закарпатье в 1913–1914 годах. In: *Исторический ежегодник*, 2009. Новосибирск – Рипэл : Институт истории СО РАН, 2009, s. 128–141; TÝŽ: Переслідування русинів за віру в австро-Угорщині напередодні Першої світової війни (до 100-річчя другого Марамошо-Сиготського процесу 1913–1914 рр.) *Русин* (Кишинев), 2013, č. 4, s. 16–31.

²⁸ NA Praha, f. PMR, sig. 262, kart. 141 – situační zpráva z 2. 8. 1920; Tamtéž, f. MŠNO, sig. 47 VII, kart. 3907 – Církev pravoslavná na Karpatské Rusi, zpráva vладыky Dostitele z 25. 11. 1922. Pravoslavně orientovaní autoři se vraceli až do období mise sv. Cyrila a Metoděje. Srov. GRIGORIČ, Vladimír: *Pravoslavná církev v Republice československé*. 1. vyd. Praha : Vladislav Čerych, 1926, s. 35–39, 98–99; TREBIŠOVSKÝ, Pravoslav: Obnovenie Cyrilometodovskej pravoslávnej cirkvi v Československu. In: *Pravoslavný teologický sborník*, 15. Praha : Ústřední církevní nakladatelství, 1989, s. 18, 25–27; IVAN, Róbert: *Obnova pravoslavia na území Slovenska*. Prešov : Prešovská univerzita, 2007, s. 13–30.

²⁹ NA Praha, f. PMR, sig. 262, kart. 141 – stížnost řeckokatolického kněžstva, 12. 9. 1921. Srov. ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Міжконфесійне протистояння греко-католиків і православних на Підкарпатській Русі в першій половині 1920-х років. In: *Персонал*, 2007, č. 1, s. 74–80; CORANIČ, Jaroslav: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939*. Prešov : Prešovská univerzita, 2013, s. 266–273; KUBINYI, Julius: *The history of*

koblíny a rokoviny³⁰ kněží vymáhali tvrdě, i v letech války, bez ohledu na nízkou životní úroveň většiny obyvatel. Proto část věřících pod tíhou dobou překonaných, zastaralých, polofeudálních závazků zvolila alternativu „levné“ pravoslavné církve. Ta byla schopna uspokojit jejich duchovní potřeby ve stejné míře, jako řeckokatolická církev, avšak bez dalších závazků. Odchod z řeckokatolické církve byl obranou proti pokračujícímu sociálnímu strádání.³¹

3) Přestupy do pravoslaví byly motivovány politicky a ne nábožensky. Po ukončení války na Podkarpatské Rusi vzniklo politické vakuum,³² přesněji řečeno, nastal chaos. Situace využili agitátoři ze zahraničí, zejména uprchlíci ze sovětského Ruska. Rozvinuli propagandu, která sledovala velkoruské politické cíle. Jejich cílem bylo Podkarpatskou Rus připoutat k Rusku a zmařit úsilí o připojení země k Československé republice. Svůj cíl však zastřeli umělým rozdmýcháním náboženských poměrů v zemi. Vytáhli agitační heslo „návratu k víře otců“ a propagovali návrat k pravoslaví. Uspěli především proto, že vsadili na kartu celkově nižší vzdělanostní a kulturní úrovně obyvatel, jejichž povědomí o základních pojmech jako je náboženská svoboda a respektování zákonů bylo velmi vágní a vulgárně interpretované, a proto problémy v náboženské oblasti řešili z pozice přirozeného práva a nerespektovali existující právní systém.

Pokusy o usměrnění pravoslavného hnutí a vytvoření církevní organizace

Pokusy o řešení krize v náboženské a církevní sféře na Podkarpatské Rusi vidíme ve třech rovinách, které se navzájem prolínaly. První

Prjašiv eparchy. Romae : (Ukrajins'kyi katolyts'kyi universytet), 1970, s. 137–143.

³⁰ KUDLÁČEK, T.: Likvidace koblíny a rokoviny na Slovensku a Podkarpatské Rusi. In: *Ročenka Československé republiky*, sv. 9. Praha : Tiskový odbor Československé národní demokracie, 1930, s. 224–225.

³¹ NICKELLI JAROŠ, Jiří: *Syn Karpat. Lidský dokument kapitána Michala Hečky*. Brno : L. Jarošová, 2008, s. 31–32.

³² NA Praha, f. PMR, sig. 262, kart. 141 – Civilní správa Podkarpatské Rusi – ministerstvu školství 27. 4. 1920; Tamtéž, f. MŠNO, i. č. 1321, kart. 47 I – kopie dopisu biskupa A. Pappa v Mukačevě ministerskému předsedovi, 1. 12. 1920; Tamtéž, f. PMR, sig. 262, kart. 141 – kopie dopisu A. Pappa v Mukačevě ministerskému předsedovi, 1. 12. 1920; Tamtéž, f. MŠNO, sig. 46 VII, kart. 3915 – Civilní správa Podkarpatské Rusi ministru školství, 13. 12. 1921.

rovinu tvořilo petiční hnutí³³ charakteristické pro počátek 20. let. Ovlivnilo je volání pravoslavně orientovaného obyvatelstva po úpravě církevních poměrů na základě evokace konkrétních událostí, excesů a případů ze života lidí. Aktivisté předkládali návrhy na řešení situace a směřovali je na adresu představitelů státu a státních orgánů. Druhou rovinu řešení náboženské a církevní krize představuje postup státního aparátu, zejména pražské administrativy a její prodloužené ruky Civilní správy Podkarpatské Rusi. A konečně třetí směr úsilí reprezentují snahy samotné církve vypořádat se s těžkostmi vlastními silami ustavením eparchie v čele s vladykou.

Pravoslavné petiční hnutí na Podkarpatské Rusi se rozvíjelo v letech 1920 a 1921. Jak jsme už naznačili, pravoslavní věřící posílali do Prahy prezidentu republiky,³⁴ vládě, parlamentu a ministerstvům dopisy a prohlášení, v nichž pro sebe reklamovali obnovení náboženské svobody a možnost návratu k víře předků. Jejich požadavky lze shrnout do tří okruhů. 1) Chtěli úpravu legislativy v oblasti přestupů mezi církvemi. Stávající zákony považovali za nevyhovující, protože procedura registrace změny konfese byla složitá a pro všechny zainteresované lidsky nepřijemná. Recipované uherské zákony inkriminovaný problém řešily, avšak nemohly počítat s masovostí tohoto aktu koncentrovaného do krátkého časového úseku. Proto úřady administrativu neovládaly a věřící na to reagovali ignorací předpisů. Přitom nešlo pouze o samotný přestup, ale také o návazné záležitosti týkající se kobliny a rokoviny, kostelů, far, hřbitovů a církevního majetku.³⁵ 2) Vedle změny legislativy petice požadovaly povolit ustavení církevních obcí jako základních článků organizace pravoslavné církve, které by se bezprizorných věřících ujaly a řídily lokální život církve. 3) Třetí okruh požadavků směřoval k ustavení

³³ Antonín Hajn hovoří v této souvislosti o „svěpomocných pokusech“. Srov. HAJN, Školství. Náboženské poměry, s. 99.

³⁴ NA Praha, f. MŠNO, i. č. 1321, kart. 47 I – Memorandum pravoslavného obyvatelstva autonomní Podkarpatské Rusi panu prezidentu čsl. Republiky T. G. Masarykovi v Praze, 8. 12. 1920.

³⁵ Stejně jako v českých zemích se na Podkarpatské Rusi vyhrtily spory o kostely. NA Praha, f. MŠNO, sig. 47 VII, kart. 3914. Srov. MAREK, Pavel: K problematice tzv. boje o kostely na počátku první Československé republiky. In: *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Historica*, 2008, roč. 34, *Sborník prací historických*, č. 22. Olomouc: Univerzita Palackého, 2008, s. 59–73.

ústředí církve, k založení eparchie v čele s vladykou, s církevní ústavou, církevními obcemi, a počítal s brzkým vznikem autokefální církve.

Petiční hnutí doprovázelo vysílání delegací předáků pravoslavného hnutí do Prahy k čelným představitelům státu – pomyslným vrcholem byla audience u prezidenta T. G. Masaryka v prosinci 1920.³⁶ Zatímco petice z roku 1920 jsou víceméně prosbami a upozorněními, během času se jejich tón radikalizoval a vyjadřovaly zklamání z údajné nečinnosti státu a obsahovaly i výhrůžky.

Je skutečností, že petiční hnutí nebylo příliš úspěšné. Předkládané požadavky nebyly akceptovány a celkovou reakci představitelů státu můžeme označit za opatrnou a jejich stanoviska za vyčkávací. Důvody nespočívaly v nějaké nevstřícnosti nebo v nepochopení situace a tužeb lidí. Vysvětlení musíme hledat v tom, že většina postulátů byla buď okamžitě řešitelná, nebo vláda nebyla sto je uvést ihned do praxe. Jasnou direktivu pro postup a řešení problému dal hned v prosinci 1920 sám prezident Masaryk. Zdůraznil, že vydání zákonů a úprava legislativy je plně v kompetenci karpatoruského sněmu,³⁷ a proto československý parlament může provádět pouze dílčí úpravy a opatření. Do doby, než dojde k modifikaci předpisů sněmem, je nutné respektovat platnou recipovanou legislativu. Protože neexistuje zákon o převodech majetku mezi církvemi, případy tohoto druhu se musí řešit dohodou zainteresovaných subjektů. Týká se to v první řadě vlastnictví kostelů, jež je vhodné spolužívat. Všichni musí postupovat uvážlivě a s rozmyslem, nejde vše uskutečnit hned, protože stát se nachází ve stadiu budování, svého zrodu, a má také jiné úkoly, než se zabývat jen problematikou církví a náboženství. Stávající zákony není možné porušovat a proti těm, kteří je nebudou respektovat, stát rázně zasáhne.

Z tezí, jež jsme předložili, by bylo však mylné vyvodit závěr, že stát se při řešení krize v církevní sféře na Podkarpatské Rusi choval zcela alibisticky a byl pasivní.³⁸ Státní politiku³⁹ ve skutečnosti poznamenala a

³⁶ NA Praha, f. PMR, sig. 262, kart. 141 – záznam z přijetí 13. 12. 1920; Tamtéž, f. MŠNO, i. č. 1321, kart. 47 I – záznam z 13. 12. 1920.

³⁷ NA Praha, f. MŠNO, sig. 46 VII, kart. 3907 – PMR MŠNO – odpověď na memorandum deputace z Podkarpatské Rusi, 11. 8. 1920.

³⁸ Za odezvu na posílání memorand a vysílání delegací státní orgány považovaly pozvání srbského vladyky Dositeje (Vasić) na Podkarpatskou Rus. Obdržel pověření pokusit se poměry mezi pravoslavnými uklidnit a položit organizační základy k církevní organizaci.

ovlivňovala dvě dilemata, jakoby se jeho administrativa nacházela mezi dvěma mlýnskými kameny: 1) Koho podpořit, na čí stranu se postavit, sympatizovat s pravoslavnými, nebo s řeckokatolickou církví? Pravoslavné hnutí vnímali jako reprezentanta slovanského cítění obyvatelstva. Současně však pravoslaví nábožensky inklinovalo k Rusku a vytvářelo pouto Rusínů s ruským světem, což bylo z hlediska integrity státu nežádoucí. Řeckokatolickou církev považovali za zkompromitovanou vazbou na Uhry. Na druhé straně jako pozitivně hodnotili, že se jednalo o autochtonní subjekt bez vazeb na zahraničí s výjimkou Říma, což nevadilo. Tvůrci československé církevní politiky tak viděli na obou stranách přednosti i zápory a váhali, na koho v této situaci vsadit. 2) Druhé dilemma státu znělo – intervenovat do záležitostí, usměrňovat vývoj, regulovat ho, aby se pravoslavné hnutí ubíralo žádoucím směrem, nebo nechat vývoji volnou cestu. Existují zákony a pravoslaví si musí své problémy vyřešit samo. Stát bude zasahovat jen při excesech v zájmu zajištění klidu a pořádku.

Zatímco první rozpaky zůstaly nevyřešeny a převládl názor, že teprve čas, budoucnost, ukáže, jaký poměr stát zaujme vůči podkarpatským církvím, druhé váhání bylo vyřešeno příklonem k intervencionismu. K tomuto postoji se však státní aparát dopracoval postupně a jeho zásahy jsou zřetelnější až po roce 1923; do té doby řešil víceméně pouze výstřelky.⁴⁰ Zmíněné vakuum let 1920 – 1923/4 bylo způsobeno zejména dvěma skutečnostmi. 1) Očekáváním ustavení zemského sněmu Podkarpatské Rusi, kompetentního podle ústavy z roku 1920 k řešení náboženských a církevních poměrů v zemi. Celková politická situace v zemi jeho konstituování oddalovala. 2) Velká očekávání souvisela také s dlouho zvažovaným provedením odluky církví od státu – avšak ani zde se předpoklady nesplnily, myšlenka nenašla podporu všech politických sil.

První významnější pokus ze strany státu o celkovou úpravu pomě-

NA Praha, f. MŠNO, sig. 47 VII, kart. 3907 – memorandum pravoslavného obyvatelstva Podkarpatské Rusi, 28. 3. 1921.

³⁹ NA Praha, f. MŠNO, sig. 47 I, kart. 3822 – MŠNO – PMR k nótě kanceláře guvernéra Podkarpatské Rusi ze 7. 7. 1924.

⁴⁰ БУРЕГА, Володымыр: Чехословацкое государство и православное движение в Подкарпатской Руси (1919–1922). In: *Славянский альманах*, 2008. Москва : Индрик, 2009, s. 207–219.

rů v náboženské a církevní sféře spadá do roku 1921. Tehdy církevní odbor Ministerstva školství a národní osvěty v Praze předložil návrh osnovy zákona,⁴¹ který směřoval ke zjednodušení procedur přestupů mezi církvemi. Materiál se však do Národního shromáždění nedostal, protože už v připomínkovém řízení narazil na nesouhlas guvernéra Podkarpatské Rusi Grigorije Žatkoviče (1886–1967).⁴² Ten v něm viděl pokus o zásah do suverenity Podkarpatské Rusi. Státnímu aparátu tak nezbylo nic jiného, než vyčkat na příhodnější politickou konstelaci.⁴³ Ta nastala poměrně záhy, už před polovinou 20. let, a vidíme ji jednak v objektivním faktoru překonání poválečné krize, což přispělo ke konsolidaci církví v českých zemích – nyní se dostal na pořad dne úkol uklidnit situaci také na východě státu, a ve skutečnosti, že ve vedení Podkarpatské Rusi došlo k personálním změnám. Guvernéra Žatkoviče vystřídal Antonín Rozsypal (1866–1937),⁴⁴ který na rozdíl od svého předchůdce viděl řešení situace v zákonných úpravách a nařízeních provedených pražským Národním shromážděním a vládou. Nesporně konsolidační charakter mělo také sjednocení postojů státních úřadů vůči pravoslavným frakcím působícím na teritoriu Podkarpatské Rusi, reprezentovaným na jedné straně pražským arcibiskupem Sawatijem (Vrabec, 1880–1959)⁴⁵ a na druhé straně srbským vladykou Dositejem (Vasić, 1878–

⁴¹ NA Praha, f. PMR, sig. 262, kart. 141 – protokol o meziministerské poradě 31. 1. 1921.

⁴² POP, Podkarpatská Rus, s. 281–283; <<http://www.carpatho-rusyn.org/fame/zat.htm>>; DĄBROWSKI, *Rzeczpospolita Polska*, s. 27–28; MAGOCSI, *The Shaping*, s. 335–336.

⁴³ Jeden z podstatných kroků ke konsolidaci situace učinilo ministerstvo školství a národní osvěty už v roce 1922 vydáním pokynu řešit poměry na Podkarpatské Rusi podle recipovaných zákonů, ale přitom je aplikovat pragmaticky, nelpět na administrativě a postupovat věcně a benevolentně, předepsané procedury zjednodušit. NA Praha, f. MŠNO, sig. 47 I, kart. 3822 – Civilní správa Podkarpatské Rusi, pokyny školského odboru.

⁴⁴ POP, *Podkarpatská Rus*, s. 219; DĄBROWSKI, *Rzeczpospolita Polska*, s. 52; HRBEK, Antonín: Schopný manažer a úředník Antonín Rozsypal. In: *Podkarpatská Rus. Časopis Společnosti přátel Podkarpatské Rusi*, 2012, roč. 22, č. 4, s. 8–9.

⁴⁵ MAREK – BUREGA – DANILEC, Arcibiskup Sawatij (1880–1959); URBAN, Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen, s. 143; Arcibiskup KRYŠTOF: Arcibiskup Sawatij a dějiny pravoslavné církve východního Slovenska a Podkarpatské Rusi. In: *Pravoslávny teologický zborník*, 2000, roč. 23/8, s. 124–146; ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Архієпископ Савватій (Врабец) та православна церква на Підкарпатській Русі в 20-30-х рр. XX. ст. In: *Науковий вісник*. Вип. 3. Ужгород : Ужгородська Українська богословська академія ім. св. Кирила та Мефодія – Карпатський університет ім. А. Волошина, 2006, s. 28–39; POP, *Podkarpatská Rus*, s. 226–228; PEKAR, Нариси історії церкви, s. 124.

1945).⁴⁶ V zájmu dobrých vztahů s malodohodovým spojencem Královstvím SHS stát začal podporovat náboženskou misi srbské pravoslavné církve v Československu, která směřovala k vybudování podkarpatské, užhorodské pravoslavné eparchie.

Stabilizaci náboženských a církevních poměrů na Podkarpatské Rusi zásadním způsobem ovlivnilo přijetí tří zákonných norem. V roce 1925 byl vydán zákon č. 96/1925 Sb. z 23. dubna 1925 o vzájemných poměrech náboženských vyznání, který mj. upravil přestupy věřících mezi církvemi.⁴⁷ V r. 1926 následoval zákon č. 122/1926 Sb. z 25. června 1926 o úpravě platů duchovenstva (tzv. kongruový).⁴⁸ V r. 1928 vládní nařízení č. 124 ze 17. července 1928 stát uznalo pravoslavnou církev na Podkarpatské Rusi a na Slovensku jako recipovanou a začal jí vyplácet finanční příspěvky na činnost. Těmito opatřeními se pravoslavná církev stala z hlediska státu relativně standardní církevní strukturou.⁴⁹

Třetím činitelem, který usiloval o řešení náboženských a církevních poměrů na Podkarpatské Rusi, byli samotní pravoslavní – činili tak prostřednictvím české a srbské pravoslavné církve. Evokace této roviny zásahů do poměrů na Podkarpatské Rusi ve dvou časových fázích s předělem let 1929/1931 je nepochybně nejkomplikovanější. Hlavní důvod spatřujeme v tom, že pravoslavná Podkarpatská Rus se v letech první Československé republiky stala předmětem jurisdikčního sváru dvou

⁴⁶ <<http://www.pravoslavie.ru/english/7420.htm>>; POP, *Podkarpatská Rus*, s. 63–64; PEKAR, Нариси історії церкви, s. 125; ŠTRBAC, Dušan (ed.). *Spomenica pravoslavnih sveštenika – zrtava fašističkog terora i palyh u narodnoosvobodilačnoj borby*. Beograd : Savez udruženja pravoslavnog sveštenstva FNRJ, 1960, s. 23; БУРЕГА, Володымыр. Досифей (Васич), исповедник, митрополит Загребский. In: *Православная энциклопедия*, Том 16. Москва : Издательство Православная религиозная организация Церковно-научный центр „Православная энциклопедия“, 2007, s. 51–52. [В соавторстве с иеродиакonom Игнатием (Шестаковым)].

⁴⁷ <<http://spcr.prf.cuni.cz/lex/96-25.htm>>; KINDL, Vladimír: Otazníky okolo zrušení zákona č. 96/1925 Sb. z. a n. o vzájemných poměrech náboženských vyznání. In: *Revue církevního práva*, 2010, roč. 16, č. 2, s. 127–130.

⁴⁸ <<http://spcr.prf.cuni.cz/lex/122-26.htm>>; HUBENÁK, Ladislav: Církev a náboženské společnosti v Československu 1918–1938. In: *Prometheus*, 2007, roč. 3, č. 4, s. 23–25.

⁴⁹ MAREK, Pavel: Das Verhältnis zwischen Staat und Kirchen. In: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte*, s. 14–26; БУРЕГА, Володымыр: Чехословацька влада та Православна Церква в Підкарпатській Русі (Закарпатській Україні) в 1920-30-ті роки. In: *Труди Київської Духовної Академії*, 10. Київ : Київ. православ. богосл. Акад., 2009, s. 247–266.

pravoslavných církví, resp. konstantinopolského⁵⁰ a karlovacko-bělehradského patriarchátu, jimž šlo o převzetí patronátu (dohledu) nad pravoslavnými v Československu. Měly ambice zaujmout postavení mateřské církve. Oba patriarcháty své nároky opřely o vlastní věcné argumenty, které však druhá strana odmítala uznat. V dlouhodobějším časovém měřítku nebyly schopny se dohodnout, resp. dospět ke kompromisnímu řešení situace.⁵¹ Konkurence zmíněných subjektů měla charakter prestižního zápasu a způsobila, že se Podkarpatská Rus (resp. celá pravoslavná československá republika) symbolicky rozpadla na dvě frakce – jedna se stala satelitem konstantinopolské a druhá srbské pravoslavné církve.

Z časového hlediska jako první se o pravoslavné na Podkarpatské Rusi začala zajímat nově se formující srbská pravoslavná církev.⁵² Poukazovala přitom nejen na nároky plynoucí z místní starší pravoslavné tradice sahající do období existence habsburské monarchie,⁵³ ale opřela

⁵⁰ Srov. např. ATTWATER, Donald: *The Christian Churches of the East*, 2. *Churches not in Communion with Rome*. Milwaukee: The Bruce Publishing Company, 1948, s. 22–29.

⁵¹ Většina literatury interpretuje spor o jurisdikci v pravoslavné církvi v Československu pod vlivem výkladu srbské pravoslavné církve, který převzal biskup Gorazd a také československá administrativa. Srov. *Pamětní spis o právním postavení církve pravoslavné v RČS*. Praha: Církev pravoslavná v RČS, 1932. 90 s. Autorem práce je biskup Gorazd (Pavlík).

⁵² Srov. např. HUDAL, Alois: *Die serbisch-orthodoxe Nationalkirche*. Graz – Leipzig: Moser, 1922, s. 31–81; *Srpska pravoslavna crkva 1219–1969. Spomenica o 750-godišnjici avtokefalnosti*. Beograd: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve, 1969, s. 361–368; MITROVIĆ, Vladislav (ed.): *Srpska pravoslavna Crkva 1920–1970. Spomenica o 50-godišnjici vaspostavljanja srpske Patrijaršije*. Beograd: Sveti Arhijerejski Sinod Srpske Pravoslavne Crkve, 1971, s. 13–25; SLIJEPEVIĆ, Đoko: *Istorija srpske pravoslavne crkve*, 3. Beograd: Beogradski Izd.-Grafički Závod, 1991, s. 9–13; ĐURIĆ, Veljko: *Golgota Srpske pravoslavne crkve 1941–1945*. 2. Izd. Beograd: vl. n., 1997, s. 15–20; POPOVIĆ, Radomir V.: *Die serbische Kirche in der Geschichte*. Beograd: Hrišćanska misao, 2003, s. 10–52.

⁵³ Do svého statutu z 26. 11. 1919 si dala ustanovení, že pravoslavné srbské eparchie mimo Království SHS zůstanou v téměř poměru k srbské eparchii, ve kterém byly vzhledem k jednotlivým srbským metropolitům, pokud jejich poměr nebyl jinak upraven kompetentními faktory. Proto do pravomoci karlovického metropolity zahrnul budínskou eparchii, která pokrývala také území Podkarpatské Rusi a Slovenska. Jednalo se o výraz přání a ambic de facto nové autokefální církve, jež se údajně opřela také o fakt recepcce rakouského právního řádu po vzniku samostatné Československé republiky. Konstantinopolský patriarchát, jenž byl vůči srbské církvi v pozici mateřské církve, sice její statut schválil, ale v praxi neuznával. Důvody nejsou zcela jasné. V každém případě se však opřel o články 28. čtvrtého ekumenického koncilu v Chalcedonu a osmý třetího ekumenického sněmu v

se především o žádosti některých pravoslavných podkarpatorských kruhů, které v ní v dané chvíli viděly nejhodnější církev, která jim mohla pomoci jak účinně (organizačně a finančně), tak zejména okamžitě. Po Dositejově první informativní a krátké návštěvě Podkarpatské Rusi na počátku září 1920,⁵⁴ ještě na sklonku téhož roku, vyvinula iniciativu a určitý diplomatický tlak na československé vládní kruhy, aby tomuto vladykovi, vyjednávajícímu tehdy s Církví československou⁵⁵ o podmínkách jejího příklonu k pravoslaví, umožnily další cestu na východ republiky, jež měla znovu ověřit reálnost představ o pozici organizátora nové eparchie, příp. udělat v tomto směru první oficiální kroky. Po jistých průtazích způsobených problémy na obou stranách se záměr zdařil a vladyka Dositej (Vasić) v srpnu 1921 zahájil svou podkarpatorskou

Efesu o tzv. barbarských územích, v nichž se říká, že jeho jurisdikce spadá na území, kde dosud nebyla provedena duchovní správa. Uplatnil je ve vztahu k českým zemím, resp. Československu. V českých zemích nikdy žádné eparchie neexistovaly, působili tu pouze zmocněnci vídeňské církevní obce náležející do Zadaru. Nakonec ani na Slovensku žádná pravoslavná církevní správa dosud nebyla. V praxi tak proti sobě stály dva právní výklady problému, oba zainteresované subjekty měly svou subjektivní pravdu. Proto jednostranný výklad považujeme za neobjektivní.

⁵⁴ NA Praha, f. MŠNO, sig. 47 VII, kart. 3907 – Dositejova cesta na Podkarpatskou Rus.

MAREK, Pavel: K Dositejově československé misi v letech 1920–1925/6. In: SLABÁKOVÁ, Radka (ed.): *O exilu, šlechtě, Jiho Slovanech a jiných otázkách dějin moderní doby. Sborník k narozeninám Arnošta Skoupého*. Olomouc : Univerzita Palackého, 2004, s. 181–205.

⁵⁵ MAREK, Pavel: *České schisma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice : Gloria, 2000. 333 s.; FRÝDL, David: *Reformní náboženské hnutí v počátcích Československé republiky. Snaha o reformu katolicismu v Čechách a na Moravě*. Brno : L. Marek, 2001. 219 s.; LACH, Jiří: K církevnímu rozkolu v českých zemích 1918–1921. In: MAREK, Pavel – ČERVENÝ, Vladimír – LACH, Jiří: *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného*. Rosice : Gloria, 2000, s. 16–21; DOLEŽAL, Josef: *Český kněz*. Praha : b. n., 1931. 131 s.; URBAN, Die slawisch-nationalkirchlichen Bestrebungen; NĚMEC, Ludvík: *The Czechoslovak Heresy and Schisma. The Emergence of a National Czechoslovak Church*. Philadelphia : American Philosophical Society, 1975, 78 s.; HUBER, Kurt Augustinus: Klerusverbände in den böhmischen Ländern. Die tschechischen Priestervereine. In: *Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen-Mähren-Schlesien*, 1990, roč. 11, s. 7–48; KANÁK, Miloslav: *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva. (Dějinná zkratka let 1800–1920)*. Praha : Husova čs. bohoslovecká fakulta, 1951, 112 s.; RABAS, Josef: Die Cyrill- und Method-Idee in den Reformbestrebungen des tschechoslowakischen Klerus. In: *Wegzeichen. Festgabe zum 60 Geburtstag von Prof. Dr. Hermenegild M. Biedermann OSA*. Hrsg. von Ernest Christoph SUTTNER und Coelestin PATOCK, Würzburg : Ostkirchliches Institut, 1971, s. 333–347.

misí, která trvala v první fázi do podzimu 1922⁵⁶ a skončila de facto až v listopadu 1926.⁵⁷

Vladykova činnost na Podkarpatské Rusi byla přátelskou službou věřícím, zpočátku nesporně směřovala ke konsolidaci pravoslavné komunity, současně však dokumentovala ambice nově konstituovaného a zatím nepříliš zkušeného církevního společenství v mezinárodním měřítku. Dositejův postup na Podkarpatské Rusi, řízený a schvalovaný z Bělehradu, byl sice smysluplný, ale v mnohém předbíhal vývoj, a proto postrádal reálnost. Vladykovy návrhy a náměty ztroskotaly a nepřešly do každodenní praxe a života církve. Situace došla tak daleko, že vladyka Dositej, nedostatečně se orientující v poměrech a nechápající důvody, proč ho vláda nepodporovala, postupoval v zásadních záležitostech bez vědomí a zejména souhlasu československých státních orgánů. Jejich zdrženlivé stanovisko veřejně interpretoval a prezentoval jako úmyslnou nevstřícnost. Proto také podpořil iniciativy některých kruhů, které nakonec vyústily v podání stížnosti na československý stát na mezinárodním fóru.⁵⁸ Zde je třeba hledat kořeny skutečnosti, že pro některé orgány státní správy,⁵⁹ zejména podkarpatoruské v čele s viceguvernérem Petrem Ehrenfeldem (1866–1944),⁶⁰ se stal opravdu „obtížným cizincem“, a

⁵⁶ Srov. MAREK, Srbská pravoslavná církev v Československu ve 20. letech 20. století. Dositej tehdy připravil podrobný návrh opatření na Podkarpatské Rusi a postoupil jej ministru zahraničí Edvardu Benešovi (1884–1948). Zůstal však bez odpovědi. S podkarpatoruskými pravoslavnými tehdy úzce spolupracoval uznávaný odborník Kassián Dmitrovič Bogatyrcsev (1868–1960). Srov. ЧУЧКО, Михаил Константинович – СУЛЯК, Сергей Георгиевич: Архопресвитер Кассиан Бпгатырец – исследователь церковной истории буковинской Руси. In: *Русин* (Кишинев), 2014, č. 1 (35), s. 143–164; МИРОВИЧ, Роман: Апологет православия перед Австрийским военным судом. К 100-летию со дня рождения митрофорного протоиерея д-ра Кассиана Дмит. Богатырца (1868–1968). In: *Русин* (Кишинев), 2009, č. 1 (15), s. 90–94.

⁵⁷ PEKAR, Нариси історії церкви, s. 126.

⁵⁸ Na půdě Společnosti národů v Ženevě.

⁵⁹ Sawatijům projekt vytvoření autokefální pravoslavné církve byl pro ně přijatelný především jako „domácí“ iniciativa, která zásahům ze Srbska a Ruska. Sawatije vnímaly jako obhájce Československé republiky. Ve věci Dositeje doporučovaly jednat se srbskou pravoslavnou církví a dosáhnout jeho odvolání. V roce 1923 Sawatij také obdržel od státu finanční příspěvek na organizaci pravoslavné církve na Podkarpatské Rusi. Domníváme se však, že výklad některých autorů, kteří tuto skutečnost interpretují jako důkaz toho, že ho státní orgány podporovaly na úkor srbské pravoslavné církve, je mylný.

⁶⁰ DĄBROWSKI, *Rzeczpospolita Polska*, s. 50.; VYSKOČIL, Aleš: Úředník. Příklad Petra

už od poloviny roku 1922 vytvářely prostor (nebránily jí) pro průnik České náboženské obce pravoslavné v Praze na daném území. Projekt na vybudování autokefální pravoslavné církve v Československu, s eparchiemi v českých zemích, na Slovensku a Podkarpatské Rusi, předložený archimandritou Sawatijem, vláda sice, stejně jako např. ministerstvo pro správu Slovenska,⁶¹ odmítla, ale zabránit tomu, aby vladyka Sawatij se svým doprovodem počátkem roku 1923 odcestoval do Konstantinopole a tam si ho nechal podle kanonického práva schválit, nebylo v jejich silách.⁶² Vladyka Dositej na organizační aktivity lidí kolem arcibiskupa⁶³ Sawatije reagoval opět necitlivě, neadekvátně, situaci rozhodně podcenil.⁶⁴ Nebral je vůbec na vědomí. Proto jím ustavené orgány pro správu pravoslavné církve pro celou Podkarpatskou Rus neměly šanci se udržet, poměrně rychle se rozpadly a pravoslavná komunita začala fungovat ve dvou frakcích, navzájem se neuznávajících a spolu zápasících.⁶⁵ Rozdělovala je nejen odlišná jurisdikční orientace, ale situaci navíc komplikovala existence tří názorových proudů v církvi disponujících vlastní představou o osobnosti vladyky.

Z uvedeného je zřejmé, že první fáze pokusů o konsolidaci situace uvnitř pravoslavného hnutí jako součást celkového úsilí o stabilizaci poměrů v náboženské a církevní sféře na Podkarpatské Rusi, nebyla příliš úspěšná a místo uklidnění se naopak dostavila krize, kterou datujeme do let 1923–1926. V ní se zrodilo nové řešení, které však nebylo kompromisem, ale vítězstvím jedné strany. Prosto se nelze divit tomu, že

Ehrenfelda, Franze Bacha a Josefa Wierera. In: FASORA, Lukáš – HANUŠ, Jiří – MALÍŘ, Jiří – VYKOUPILOV, Libor (eds.). *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*. Brno : CDK, 2006, s. 56–68.

⁶¹ Působilo do roku 1928 na základě zákona č. 64/1918 Sb.

⁶² Nejen to, tomos patriarchy Meletia IV. (Metaxakis) v Československu vytvořil arcibiskupství a do jeho čela postavil Sawatije jako arcibiskupa. K patriarchově osobnosti srov. např. <http://www.hsir.org/Theology_en/E3a4013MeletiosMetaxakis.pdf>; URBAN, Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen, s. 145–147.

⁶³ Odlišná Sawatijova hodnostní označení odrážejí jeho kariérní posuny v církvi.

⁶⁴ Zdá se, že jedním z důvodů byl jeho přezíravý poměr vůči Sawatijovi, kterého znal už z doby studií a z jeho předválečných aktivit. Měl pochyby o jeho intelektuálních schopnostech a předpokladech.

⁶⁵ HUMENSKÝ, Miroslav: *Sawatijovský rozkol*. Dostupné na internetu: <[https://www.google.cz/?gws_rd=ssl#q=Venjamina+%28Fed%C4%8Denkov%29+](https://www.google.cz/?gws_rd=ssl#q=Venjamina+%28Fed%C4%8Denkov%29+>)>; PEKAR, Хариси історії церкви, s. 123–125.

politické události let 1938 a 1939 křehkou stabilitu rozmělnily.

Zvrat ve vývoji nastartoval už rok 1924. Srbskou pravoslavnou církev postup cařihradského metropolity Meletia IV. (Metaxakis, 1871–1935) ve vztahu ke skupině kolem České náboženské obce pravoslavné silně znepokojil, což se promítlo mj. do usnesení jejího soboru z 18. listopadu 1923. Dokument deklaroval nárok srbské pravoslavné církve na dohled nad pravoslavnou Podkarpatskou Rusí, který opřel o tomos cařihradského patriarchy z 19. února 1922,⁶⁶ potvrzující statut srbské pravoslavné církve.⁶⁷ Současně zpochybnil jakákoliv práva cařihradského patriarchy vměšovat se do záležitostí československých pravoslavných nejen proto, že by to narušovalo církevní právo, ale i proto (což však není v usnesení výslovně uvedeno), že se patriarcha Meletios dopustil procedurálních chyb. Tvrdil, že zřízení československého arcibiskupství nemůže vyhlásit jednotlivec, ale tento akt náleží církevnímu synodu. Pokud schválil tomosem statut srbské pravoslavné církve, nemohl ho zpochybnit vydáním nového tomosu z 6. března 1923. Usnesení odmítlo uznat misi bývalého krymského vladyky Venjamina (Fedčenkov, 1880–1961)⁶⁸ na Podkarpatské Rusi, vyslaného tam arcibiskupem Sawatijem a

⁶⁶ MITROVIĆ, Srpska pravoslavna Crkva, s. 22–24, 32–34. Tomos přetištěn na s. 30–31; ĐURIĆ, Golgota Srpske pravoslavne crkve, s. 20–27.

⁶⁷ Cařihradská pravoslavná církev vystupovala vůči srbské jako mateřská církev. Srbská pravoslavná církev se deklarovala jako nástupnická organizace pravoslavných církví existujících v habsburské monarchii se všemi nároky a důsledky z toho plynoucími.

⁶⁸ Fedčenkov na pobyt v Československu, z něhož byl nakonec vyhoštěn (díky tlaku srbské církve na čs. úřady, neboť jeho působení vedlo ke zvýšení počtu Sawatijových příznivců), vzpomíná ve svých pamětech. Pozitivně se vyslovuje o vladykovi Dositejovi i Sawatijovi, jenž byl pro něj „skromný a čistý“. Češi však z jeho hodnocení nevyšli příliš dobře, zdáli se mu uzavřený, ale především málo nábožensky založený. Jediné, co ho v Praze zaujalo, byl Husův pomník a láska k ruskému národu. Velmi kriticky také hodnotil, že všechna lepší úřednická místa na Podkarpatské Rusi zaujali Češi. Архимандрит ВЕНИАМИН (ФЕДЧЕНКОВ): *На рубеже двух эпох*. Москва : Правило веры, 2004, s. 491–506. V tiráži je však jiný název knihy *На рубеже двух веков*; srov. URBAN, *Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen*, s. 149; БУРЕГА, Володымыр: Епископ Вениамин (Федченко) и православное движение в Закарпатье первой половины 1920-х годов. In: *Церковь и время*, 2004, гоґ. 7, ґ. 1 (26), s. 214–271; ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Діяльність єпископа Вєніаміна (Федченко) на Підкарпатській Русі (1923–1924 рр). In: *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Вип. 21. Ужгород : Вид-во УжНУ "Говерла", 2008, s. 23–27; ТҮЖ: Миссионерская деятельность епископа Вениамина (Федченко) на Подкарпатской Руси (1923–1924). In: *Альманах современной науки и образования. Научно-теоретический и прикладной журнал широкого профиля*, Часть I, 2009, Ч. 1 (20), s. 69–72.

působícího v jurisdikci konstantinopolského patriarchátu,⁶⁹ a Dositeje (Vasić) potvrdilo ve funkci delegáta bělehradského patriarchy na východě Československa.

Vedení srbské pravoslavné církve se však tentokrát nespokojilo pouze s proklamacemi a vyvinulo silný diplomatický tlak na Československo, jehož výsledkem bylo 12. ledna 1924 podepsání mezivládní dohody v Bělehradě mezi malodohodovými spojenci Československem a Královstvím SHS o úpravě některých církevních otázek, v níž se československá strana zavázala respektovat jurisdikční nároky srbské pravoslavné církve na svém území, přislíbila spolupracovat při budování eparchie na území východního Slovenska a Podkarpatské Rusi a tuto roli svěřila srbské církvi.⁷⁰

Po sérii jednání se záležitost ocitla v rovině prestižních vztahů mezi spřátelenými státy, z níž neexistovala ústupová cesta. Proto se československý stát jednoznačně postavil na stranu srbské pravoslavné církve a arcibiskup Sawatij, jemuž se nepodařilo vyřešit svůj vztah ani k cařihradskému, ani srbskému patriarchovi, resp. obě církve nenalezly ze sporu o jurisdikci v Československu reálné východisko, začal ztrácet půdu pod nohama. Žádná ze zainteresovaných stran nechtěla učinit ústupek, který by vytvořil prostor pro spolupráci, proto nakonec situace vyústila v přípravu vnitřního převratu v České náboženské obci pravoslavné v režii státu (proběhl 22. listopadu 1925 na sjezdu v České Třebové), který znamenal odchod arcibiskupa Sawatije z oficiálních struktur organizace a jeho místo zaujal vladyka Gorazd (Pavlík, 1879–1942), jako

⁶⁹ Stejně tak v téže době arcibiskup Sawatij vyslal jiného svého chráněnce, archimandritu Vitalije (Maximenko, 1870–1960) na Slovensko do Ladomírové. K jeho působení srov. např. HARBULOVÁ, Lubic: *Ladomírovské reminiscencie. Z dějin ruskej pravoslávnej misie v Ladomírovej 1923–1944*. Prešov : Pravoslávna teologická fakulta Prešovskej univerzity, 2000, 127 s.; TÁŽ: Působenie archimandritu Vitalija (Maximenka). In: MAREK, Pavel – HANUŠ, Jiří (eds.). *Osobnost v cirkvi a politice. Čeští a slovenští křesťané ve 20. století*. Brno : CDK, 2006, s. 287–294.

⁷⁰ HAJN, Školství. Náboženské poměry, s. 99–100. Podle Hajna čl. 1 dohody zněl: „Jest potřeba, aby čs. vláda uznala jurisdikci srbské církve jako mateřské církve nad veškerým územím Československé republiky a aby cařihradský akt o zřízení arcibiskupství byl zrušen jako církevně neplatný.“ Č. 2: „Jest nutno, aby byly schváleny dva církevní statuty: a) pro Československou pravoslavnou církev pro Čechy, Moravu, Slezsko a Slovensko b) pro Ruskou pravoslavnou církev pro Podkarpatskou Rus. 3. Zájmy Československé republiky bude tež zajištěny tím, že bude utvořen pro obě církve společný synod.“

nositel chirotonie udělené srbskou pravoslavnou církví.⁷¹ Ten na krátkou dobu sehrál roli vládního poradce. Některé kruhy dokonce uvažovaly o tom, že by se stal hlavou pravoslavné církve na celém československém území.⁷² Tato alternativa však byla rychle opuštěna a Gorazd se soustředil na budování eparchie v českých zemích.

Rok 1926 symbolicky uzavřel krizi poloviny 20. let vytlačení arcibiskupa Sawatije z Podkarpatské Rusi. Symbolicky proto, že zápas obou skupin pravoslavných na Podkarpatské Rusi pokračoval dál,⁷³ nicméně přece jen hlavní otěže vývoje převzala srbská pravoslavná církev. Ta do roku 1931 absenci vůdčí osobnosti, která by řídila a usměrňovala kroky vedoucí k vybudování eparchie, řešila vysláním svých delegátů střídajících se v roli vladyky. Na jedné straně odmítala návrhy postavit do čela eparchie Rusína, resp. příslušníka podkarpatoruského pravoslavného hnutí, na druhé straně však nebyla schopna najít ve svých řadách vladyku ochotného opustit svou eparchii v Srbsku a přestěhovat se na delší dobu na „komplikovanou“ Podkarpatskou Rus. Proto v letech 1927–1931 se ve funkci delegáta vystříдалo několik vladyků. Zřejmě ten nejspokornější Dositej (Vasić) byl v listopadu 1926

⁷¹ ŠUVARSKÝ, Jaroslav: *Biskup Gorazd: 1879–1979*. Praha : ÚCN, 1979, 257 s.; ALEŠ, Pavel (ed.): *Pastýř a martyr. Sborník vzpomínek, statí a úvah o životě a odkazu sv. biskupa Gorazda k 50. výročí od jeho úmrtí a 5. výročí svatořečení*. Olomouc : Olomoucké detašované pracoviště Pravoslavné bohoslovecké fakulty v Prešově, 1992–1995, 172 s.; TÝŽ (ed.): *Směřování. Texty a dokumenty k 80. výročí od svěcení prvního českého pravoslavného biskupa sv. Gorazda*. Olomouc 2002. 135 s.; MAREK, Pavel: Kněz reformista. Příklad Matěje Pavlíka-Gorazda. In: *Člověk na Moravě v první polovině 20. století*, s. 378–394; БУРЕГА, Володымыр: Горазд (Павлик), священномученик, епископ Чешский и Моравско-Силезский. In: *Православная энциклопедия*, Том 12, 2006, s. 88–92.

⁷² V dubnu a květnu 1926 Gorazd provedl na popud státu na Podkarpatskou Rus inspekční cestu. Ta byla poznamenána ostrými střety se stoupenci arcibiskupa Sawatije, který právě na jaře 1926 směřoval většinu svých aktivit právě sem. Vladyka Gorazd doporučoval státním orgánům ustanovit hlavou eparchie Srba, ale ne v pozici delegáta. ШЕВЧЕНКО, Славянская Атлантида, s. 210–213. Srov. MAREK, Pavel: Vladyka Gorazd (Pavlík) a Podkarpatská Rus. In: *Наукові Записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архимандрита Василя (Пронина)*. Ред. Юрій ДАНИЛЕЦЬ, Ужгород : Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2015, No. 4, s. 300–327.

⁷³ Státní orgány i nadále uznávaly, že arcibiskup Sawatij disponuje pověřením pro činnost na celém území ČSR, nicméně si přál, aby se soustředil na působení v českých zemích. Na druhé straně mu nebránil být ve styku s pravoslavnými na východě země, a pokud nepoškoval zákony, nechtěl proti němu ani zasahovat.

z funkce vytlačen (formálně sám rezignoval) nepřítel československých úřadů. Po něm následovali vladykové Irenej (Čirić, 1884–1955),⁷⁴ Serafim (Jovanović, 1875–1945) a Josif (Cvijović, 1878–1958), kterým se podařilo připravit půdu⁷⁵ pro prvního stálého (sídelního) vladyku užhorodsko-prešovské eparchie Damaskina (Grdanički, 1892–1969), který se ujal funkce de facto v prosinci 1931.⁷⁶

Přijetím církevní ústavy v roce 1929 a konstituováním eparchie podle kanonického práva Podkarpatská Rus vstoupila do nové fáze konsolidace, kterou garantoval do srpna 1938 schopný vladyka Damaskin.⁷⁷ Ústava, ani její novela z r. 1931, sice nevstoupila v platnost de iure,⁷⁸ ale byla částečně realizována de facto. Vladyka Damaskin se po více než deseti letech zmatků stal budovatelem církve a mužem pořádku.⁷⁹ Vystupoval jak proti zbytkům stoupenců arcibiskupa Sawatije, tak odpůrcům svého centralizačního kurzu sdruženým kolem ladomírovského

⁷⁴ ДАНИЛЕЦЬ, Юрій: Діяльність єпископа Новосадсько-Бачкського Іринія (Чирича) на Підкарпатській Русі в 1927–1928 рр. In: *Carpatica-Carpatika*. Вип. 35, 2006, s. 161–166; Т҃ЬЖ: Діяльність єпископа Новосадсько-Бачкського Іринія (Чирича) на Підкарпатській Русі в 1927–1928 рр. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*. Ужгород: Патент, 2007, s. 76–84.

⁷⁵ Mj. i perzekucí kněží sympatizujících s arcibiskupem Sawatijem. Ten se v r. 1935 zde snažil založit Pravoslavnou eparchii československou s jurisdikcí cařihradského patriarchátu. Po státoprávních změnách v r. 1938 jednáními s Augustinem Vološinem se pokoušel prosadit její uznání jako autokefální církve.

⁷⁶ URBAN, Die slavisch-nationalkirchlichen Bestrebungen, s. 158; MITROVIĆ, Srpska pravoslavna Crkva, s. 487–539; FEJŠÁK, Jozef: Pravoslávna cirkev na východe našej vlasti po prvej svetovej vojne. In: *Pravoslavný teologický sborník*, 9. Praha: ÚCN, 1983, s. 160–175; PLANK, Peter: Die geschichtliche Entwicklung der orthodoxen Kirchen im Südosten und Osten Europas. In: Wilhelm NYSSSEN – Hans-Joachim SCHULZ – Paul WIERTZ (eds.). *Handbuch der Ostkirchenkunde*, Bd. 1, Düsseldorf: Patmos Verlag, 1984, s. 146; VUKOVIĆ, Svetozar: *Srpski jerarsi od devetog do dvadesetog veka*. Beograd – Podgorica – Kragujevac – Novi Sad: Evro, 1996, s. 149–376; VOJTÍŠEK, Zdeněk: Weitere Glaubensrichtungen. In: *Handbuch der Religions- und Kirchengeschichte*, s. 214; ДАНИЛЕЦЬ, Православна церква на Закарпатті, s. 156–204.

⁷⁷ Podle vzpomínek Justina Popoviče (1894–1979) se vladykou na Podkarpatské Rusi měl stát on. Srov. JUSTIN (POPOVIĆ): *Na bogočovečanskom putu*. Beograd: izd. manastira Čelije kod Valjeva, 1980, s. 77–79.

⁷⁸ Opačný názor zastává práce ĐURIĆ, Golgota Srpske pravoslavne crkve, s. 372. Opírá se přitom o archiválie z fondu synodu srbské pravoslavné církve 1931, č. 2348.

⁷⁹ PILIPOVIĆ, Radovan: *Damaskin Grdanički kao Episkop mukačevsko-prjaševski*. Dostupné na internetu: <<http://pravoslaolje.spc.rs/broj/1050/tekst/damaskin-grdanički-kao-episkop-mukacevsko-prjasevski/print/lat>>

archimandrity Vitalije (Maximenko). Připomeňme však v této souvislosti, že srbský dohled nad církví, charakteristický pro 20. léta, byl ve 30. letech nahrazen přímým připojením eparchie k srbské pravoslavné církvi.⁸⁰ Zatím není jasné, který z československých státních orgánů s tím vyslovil souhlas. Novela ústavy z roku 1931, která k tomu dala popud,⁸¹ nebyla schválena. Zdá se, že vše proběhlo „tichou cestou“.

Závěr

Pravoslavné hnutí na Podkarpatské Rusi prošlo v letech existence první Československé republiky 1918–1938 poměrně velmi komplikovanou etapou svého vývoje od bouřlivého zrodu do stavu přechodné konsolidace díky konstituování užhorodsko-prešovské eparchie. Rozvinulo se do šířky – z počáteční malé hrstky věřících se eparchie rozrostla v několikatisícové církevní společenství, které disponovalo vlastními chrámovými prostory a hlavně duchovenstvem působícím mezi věřícími ve městech i na vesnicích a v kláštorech. Pomalu se měnilo i kvalitativně zakládáním organizovaných církevních obcí, duchovně vedených kněžími procházejícími procesem teologického školení a vzdělávání. Posuny nastaly také v oblasti materiálního zajištění duchovenstva. Evokace tohoto základního vzestupného trendu však nemůže zakrýt skutečnost, že pravoslavná církev byla v téže době poznamenána vnitřními zápasy a boji souvisejícími s řešením problému jurisdikční orientace. Tento neklid hnutí nejen oslaboval, ale také diskreditoval. Není třeba zamlčovat, že elity bez ohledu na svou nepočetnost nebyly schopné nalézt konsensus téměř ve všech klíčových otázkách. Proto vznikl prostor pro zásahy do hnutí z vnějšku, jak ze strany jiných autokefálních církví, tak ze strany státu. Současně ale je nutno konstatovat, že bez účasti tohoto „vnějšího faktoru“ by celková konsolidace pravoslavného hnutí a tím i náboženské a církevní situace na Podkarpatské Rusi, probíhala ještě obtížněji, než tomu bylo ve skutečnosti. Konstituování pravoslavné církve jako důsledek změn a posunů po první světové válce v politické, ekonomické, společenské a kulturní sféře změnilo „konfesijní mapu“

⁸⁰ MITROVIĆ, Srpska pravoslavna Crkva, s. 522–523; POPOVIĆ, Die serbische Kirche, s. 56. Příznačné je, že mezi oběťmi srbské pravoslavné církve z let druhé světové války najdeme i česko-moravského biskupa Gorazda (Pavlík).

⁸¹ Rezignovala na vizi ustavení autokefální církve.

Podkarpatské Rusi. Bylo posunem vpřed v oblasti zajištění a rozvinutí lidských práv a svobod člověka v náboženské oblasti. Současně dokázalo, že ani úsilí směřující k naplnění vznešených ideálů nebývá vždy snadné.

Z kultúrnych dejín rumunsko-slovenských vzťahov v 19. a 20. storočí

MIROSLAV KMEŤ

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

From cultural history of Romania-Slovak relations in the 19th
and the 20th century

Abstract: The article includes a brief overview of basic elements of Romania-Slovak relations, for one thing in connection to Slovak colonization of the southern Hungary in the 18th and the 19th century, and for another at the level of mutual cultural and political relations in Hungary and in the first half of the 20th century. It also reflects significant personalities from both sides, particularly Romanian journalist – Slovak Gustav Augustini. Romania-Slovak relations at the cultural level in the 19th century were based on the real position of Slovaks and Transylvanian and Banatian Romanian in the Hungary as oppressed national minorities. By contrast to Slovaks, Hungarian Romanian had some support in Romanian state. They faced to magyarization pressure together, so their representations arrived to mutual cooperation and cultural contacts. Cultural relations of Slovaks and Romanians in the 20th century had not any negative aspects, symbols or connections. However, in some periods, there was a mark of disinterest of the public in culture of the other one.

Keywords: Romanian and Slovak history, colonization of Hungary in modern history, Transylvania, national minorities

Bližšie kontakty medzi Slovákami a Rumunmi vo sfére kultúry a politiky sa mohli prejaviť výraznejšie až v druhej polovici 19. storočia, kedy sa formoval, vyvíjal i realizoval politicko-občiansky život v transformujúcej sa uhorskej spoločnosti. Prirodzene, k osobným a kultúrnym kontaktom medzi Slovákami a Rumunmi dochádzalo už skôr, v týchto súvislostiach najmä v procese kolonizácie južného Uhorska po vyhnaní Osmanov. Naopak tisíce Rumunov z Moldavska a Valašska početne posilnilo rumunskú populáciu v Sedmohradsku, Partiu a v ďalších krajoch južného Uhorska. Slovenskí kolonisti sa dostali do kontaktu s rumunským obyvateľstvom vo viacerých regiónoch, okrem Sedmohradska (resp. Partia) v Banáte, Báčke, v aradskom a békeško-čanádskom regióne atď. K blízkym kontaktom došlo najmä v obciach ako bol Nadlak – kde Slováci a Rumuni susedsky spolunažívali a vzájomne sa ovplyvňo-

vali v rôznych sférach „každodennosti“. Ludovít Haan, farár v Békešskej Čabe (a predtým v Nadlaku), zaznamenal, že mnoho osirelých rumunských detí (zvlášť v dôsledku hladových rokov 1816 – 1817) si slovenské čabianske rodiny osvojili. V meste vznikla i menšia rumunská enkláva, ktorá si v roku 1841 postavila vlastný pravoslávny chrám.¹

Sedmohradské rudohorie (súčasný názov Plopišská vrchovina – Muntii Plopișului) sa tiež stalo domovom slovenských imigrantov od roku 1785. Majitelia takmer neobývaných veľkých lesných komplexov v tejto oblasti nemohli dostatočne využívať svoje majetky, pretože nenašli ochotných prisťahovalcov a nevyšiel ani plán s osídlením rumunského obyvateľstva, ktoré by páľilo potaš. Napokon impopulátori na Horniakoch presvedčili najskôr hlavy asi 50 slovenských rodín – hlavne z Kysúc, Oravy, z okolia Detvy a Divína, z Gemera-Malohontu a v malom počte aj zo Zemplína, ktorým prisľúbili dobré životné podmienky (odlesnená pôda a drevo na stavby zadarmo, platby za vyťažené drevo).² Prvou slovenskou osadou v regióne sa stal Bodonoš (Budoi) a čoskoro v nasledujúcich rokoch vznikli ďalšie osady. V dnešnej bihorsko-salažskej oblasti sa Slováci usadili vo viacerých lokalitách tak, že vznikol región v dĺžke asi 50 a šírke asi 20 km s kompaktným slovenským osídlením. Išlo o odlišný typ kolonizácie než na rovinách Dolnej zeme. Primárnym cieľom kolonizácie bola jednoznačne ťažba dreva. Osadníci zakladali aj sklárske huty, v ktorých sa využívalo drevo ako palivo a tiež na výrobu potaše. V dovtedy neosídlených horských oblastiach dokázali kolonisti v priebehu niekoľkých rokov pôdu skultivovať, položiť základy domácej poľnohospodárskej produkcie a rozvinúť výrobu skla. Postupne sa Slováci usadzovali v nasledujúcich desaťročiach aj v ďalších lokalitách. Behom času v priebehu druhej polovice 19. storočia sa zvyšovala životná úroveň v regióne – najmä v dôsledku rozmachu vinohradníctva a neskoršie otvorením lignitových a asfaltových baní.³

V Bukovine vzrastalo slovenské osídlenie od začiatku 19. storočia, hlavne po zatvorení už nerentabilnej sklárne v Starej Hute (1817). Z nej sa Slováci rozišli do ďalších lokalít a usadili sa postupne vo viacerých osa-

¹ HAAN, Ludewit: *Pamätnosti békeš-čabianske*. Pešť 1866, s. 17.

² HAMAŠ, Ludovít: Z dejín Slovákov v Rumunskej socialistickej republike (Slovenské osady v Sedmohradsku). In: *Slováci v zahraničí*. 2, 1974, s. 107-108.

³ ŠTEFANKO, Ondrej: *O Slovákoch v Rumunsku*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, 2004, s. 20-21.

dách ako Tereblač a Pleš (1834), Nový Solonec (1836), Malá Poľana (Poľana Malého, Poiana Micului, 1842) a iné. Slováci žili v polovici 19. storočia vo väčšine alebo v menšine v 30 obciach Bukoviny.⁴ Interetnické vzťahy ovplyvňovali akulturačné a asimilačné procesy. O vysvetlenie rôznej miery asimilácie Slovákov na konci 19. a začiatku 20. storočia v rovine interetnických vzťahov sa pokúsil Uroš Boor z Nadlaku: „Slovenský národný ráz mizí vo všetkom: v krojoch, zvykoch, zpevoch a niekde i v reči. Mäkká slovenská povaha ľahko vníma charaktery okolných národností. Pýtame sa, či vlastne škodí toto našemu národnému životu? Tam, kde sú Slováci už prebudení, nielen že vliv Maďarov, Srbov lebo Rumunov neškodí, ale je i prospešný, nakoľko vychováva zo Slovákov ľudí smelých, rázných (vliv Srbov a Maďarov), a húžovnatých k svojej (vliv Rumunov). Podobne neškodí nám ani vliv Ameriky, ktorá vychováva nám uvedomelých a smelých ľudí. – Tam, kde sú Slováci dosiaľ neprebudení, každý cudzí vliv je veľmi škodlivý“.⁵

Milan Krajčovič označil za pozoruhodný fakt, že v 80. a 90. rokoch „rumunský záujem o Slovákov v tom čase prevyšoval i záujem českých časopisov“. Liga culturala i jej týždenník *Liga Romana* propagovali slovenskú otázku pri rôznych príležitostiach, akými boli: Vajanského politický proces kvôli prejavu pri odhalení pomníka jeho otcovi v Hlbokom, zákaz osláv stého jubilea Jána Kollára, odosielanie slovenských sirôt do maďarských krajov atď. Rumunským prostredníctvom sa slovenská problematika dostávala aj do talianskej, francúzskej a nemeckej tlače.⁶

O prehĺbenie rumunsko-slovenskej spolupráce sa zaslúžil najmä Slovák Gustáv Augustíny (1851-1900), redaktor novín *Tribuna* (orgánu Rumunskej národnej strany) v Sibiu a napokon *Tribuna poporului* v Arade,⁷ ktorého Ondrej Štefanko označil za „most medzi dvoma národmi“. Z príležitosti zbierky na jeho náhrobný kameň roku 1901 Vasile Goldiș napísal: „...Augustínyho duša uchvátila nás všetkých svojou neskonalou láskou k Rumunom... Ako veľmi nás ľúbil tento človek! Cudzí nášmu národu, pokladal nás za

⁴ JURAŠEK, Jozef: *Retrospektíva Slovákov v Poiana Micului*. Nadlak : Ivan Krasko, 2005, s. 42. V roku 1895 dokonca časť z nich z obcí Poiana Micului a Glit sa usadila v Bosne a Hercegovine (obec Čelinovac), iná skupina odišla do Brazílie.

⁵ BOOR, Uroš: O dolnozemskej Slováciach. In: *Slovanský přehled*. 9, 1907, s. 305.

⁶ KRAJČOVIČ, Milan: *Slovenské národné hnutie v medzinárodnom kontexte. Od roku 1820 po vznik Slovenského štátu*. Bratislava : SAP, 2010, s. 227.

⁷ HUSÁRIK, Pavel: *Dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku 2*. Nadlak : Ivan Krasko, 2005, s. 30-31.

*lepších, akí sme a celý svoj život obetoval nám...*⁸ Rodák z Liptovského Mikuláša prišiel do Rumunska (do Bukurešti) v roku 1883 a postupne sa etabloval ako novinár, prispievateľ nielen do rumunskej, ale aj slovenskej, českej a miestnej francúzskej tlače (vydávanej v Bukurešti). Je tiež autorom zaujímavého cestopisu po Bukurešti s názvom *Malý Paríž* (1885), ktorý vychádzal na pokračovanie v *Slovenských pohľadoch*. Významný zástoj zohral pri nadviazaní užšej spolupráce medzi slovenskou a rumunskou politickou reprezentáciou, ako aj pri príprave národnostného kongresu. Ondrej Štefanko na základe jeho korešpondencie (zachovanej v Štátnom archíve v Bukurešti) mohol konštatovať, že v nej „nachodíme početné dôkazy nadšenia, aké sa medzi Slovákami a Rumunmi zrodili pre vzájomné poznanie“.⁹ Išlo o vzájomné prejavy záujmu o jazyk, kultúru, osvetu. Napr. Martin Medňanský v spolupráci s Augustínyim napísal prvú slovenskú štúdiu o rumunskej literatúre, Slováci sa zúčastnili aj na koncipovaní prvej rumunskej encyklopédie, získavani produktov slovenského ľudového umenia pre rumunské múzeá, rozvinula sa spolupráca ženských spolkov a vzájomná výmena kultúrnych časopisov. Slovenskí študenti mohli študovať na gymnáziách v Sibiu a Brašove, čo bolo zvlášť dôležité pre študentov vylúčených z uhorských gymnázií pre „panslávsku činnosť“ (prípady z Kežmarku, Banskej Štiavnice, Rimavskej Soboty). Najznámejším slovenským absolventom rumunského gymnázia v Brašove je nepochybne Ján Botto (básnik Ivan Krasko, okrem iného prekladateľ rumunskej poézie), v Sibiu zas maturoval Milan Hodža, kde istý čas pôsobil aj Ján Levoslav Bella. V Oradei účinkoval a dožil tu svoj život druhý (a počas Uhorska posledný) predseda Matice slovenskej v rokoch 1870 až 1875 Jozef Kozáček (1807 – 1877).¹⁰

Predstavitelia slovenského národného hnutia začiatkom 90. rokov 19. storočia nadviazali užšiu spoluprácu s predstaviteľmi Rumunov a Srbov. Uskutočnilo sa niekoľko stretnutí: porady 10. – 11. júna 1893 vo Viedni, 14. – 15. novembra v Pešti a 20. júla 1895 v Novom Sade – či tajná schôdzka rumunských a slovenských politikov v Bukurešti v marci 1895, na ktorej vypracovali spoločnú stratégiu politického postupu.¹¹ Spolu-

⁸ ŠTEFANKO, Ondrej: *Pohľadaj korene svoje*. Nadlak : Vyd. KVSÍK, 1998, s. 175.

⁹ ŠTEFANKO, O.: *Pohľadaj korene svoje*, s. 166-167.

¹⁰ Dnes jeho meno nesie Teoretické lýceum Jozefa Kozáčka v Bodonoši, založené r. 1997.

¹¹ Išlo o tretiu cestu slovenskej reprezentácie do Bukurešti v 90. rokoch. KRAJČOVIČ,

prácu nemaďarských národností akceleroval zinscenovaný súdny proces proti predstaviteľom národného hnutia sedmohradských Rumunov v Kluži roku 1894. Trinásť Rumunov – tzv. memorandistov – bolo odsúdených na 28 rokov väzenia a 5 200 zlatých pokuty, pretože v roku 1892 vypracovali a panovníkovi podali Memorandum s národnými požiadavkami pre Rumunov, ale aj uhorských Slovanov a Nemcov. Proces vyvolal veľkú odozvu i u európskej verejnosti a medzi obhajcami rumunských vlastencov boli aj slovenskí advokáti M. Štefanovič, M. Dula a Š. Fajnor.

Na stretnutí v Novom Sade bol vypracovaný *Ohlas národu rumunskému, slovenskému a srbskému*, ktorý odsudzoval vládou forsírovanú maďarizáciu a nespravodlivé útoky proti kultúrnym aktivitám nemaďarských národností. Zároveň bol ohlásený zjazd národností, ktorý sa konal 10. augusta 1895 v Budapešti a zúčastnilo sa na ňom 240 Slovákov. Na návrh predsedov zjazdu (Srb Mihailo Polit-Desančić, Rumun Gheorghe Pop de Băsești a Slovák Pavol Mudroň) zhromaždenie zvolilo 45-člennú komisiu na vypracovanie spoločného programu činnosti. Predstavitelia národností sa zaviazali na spoluprácu, obranu len zákonnými prostriedkami, vyslovili nádej, že sa k nim pripoja aj Rusíni a uhorskí Nemci. Požadovali, aby len súhrn národov mal právo stotožňovať sa so štátom, aby úprava pomerov v Uhorsku bola založená na národnej autonómii v rámci podelenia žúp, aby boli národnosti zastúpené vo vláde osobitným ministrom, vymenovaným panovníkom (ako to bolo v prípade ministra pre Chorvátsko-Slavónsko). Uhorské vládne kruhy reagovali na zjazd rozhodným postupom proti týmto snaženiam.

Razantne proti národnostiam vystupujúca Bánffyho vláda presadila roku 1898 zákon, podľa ktorého všetky uhorské obce a mestá mohli mať len jedno oficiálne meno (schválené ministrom vnútra) a to v maďarčine. Miestna správa cintorínov musela zabezpečiť, aby na náhrobných pomníkoch boli len maďarské nápisy. O politickej aktivizácii Slovákov svedčia údaje spracované súdobým britským historikom Setonom Watsonom. V ním skúmanom období rokov 1898 – 1908 bolo súdených z rôznych politických prečinov – od podnecovania k nepokojom až po zneuctenie uhorskej zástavy – 503 Slovákov v 81 procesoch a spolu do-

stali trest väzenia v dĺžke 79 rokov a 6 mesiacov. V tom istom období bolo (v politických) procesoch odsúdených 216 Rumunov spolu k 38 rokom a 9 mesiacom.¹²

Koncom 1. svetovej vojny časť dolnozemskej Slovákov z regiónov Békešskej Čaby, Slovenského Komlóša a Nadlaku požadovala pripojenie oblasti k rumunskému štátu v obave pred zotrvaním pod maďarskou vládou. Osobitne aktívni boli predstavitelia nadlackej ev. cirkvi, ktorí sa jednoznačne postavili za pričlenenie k Rumunsku.¹³ Keď do Nadlaku roku 1922 prišla delimitačná komisia ANTANT-y, prijali ju farári Ľudovít Boor a Ivan Bujna a významne sa zasadili za ustálenie hranice, tak ako je to v súčasnosti. Išlo hlavne o to, „aby hranice našej obce boli ustálené v predvoálečnom stave, a keby bolo možné, hranice našej vlasti rozšíriť až po obec *Magyarcsanád* cez *Marušu*“.¹⁴ Boor a Bujna predstúpili pred delimitačnú komisiu s viacerými požiadavkami, ale nie všetky sa im podarilo dosiahnuť. Dosiahli len pričlenenie Nadlaku k Rumunsku, ale nie začlenenie celého nadlackého chotára. Časť chotára, zahrnujúca železničnú trať, stanicu a jediné továreň, zostala v Maďarsku.¹⁵ Dôležité však bolo, že týmto počínom sa Nadlak stal de facto a de iure súčasťou Rumunska a vytvorili sa tak predpoklady pre iný národný život ako v ostatných slovenských lokalitách, ktoré zostali v Maďarsku.¹⁶ Aktivisti za pripojenie k Rumunsku z Békešskej Čaby a Slovenského Komlóša boli donútení z maďarského územia emigrovať pred prenasledovaním.

Úplne inú rovinu mala slovensko-rumunská spolupráca v medzi-vojnovom období. Rumunsko a Československo podpísali spojeneckú zmluvu (23. apríla 1921), predstavujúcu prvý krok k priaznivým možnostiam pre Slovákov a Čechov v Rumunsku. Spojenectvo Rumunska, Československa a Kráľovstva Srbov, Chorvátov a Slovincov (SHS) – tzv. Malá dohoda – bolo dotvorené zmluvou medzi Rumunskom

¹² SKED, Alan: *Úpadek a pád Habsburské říše*. Praha : Panevropa, 1995, s. 241.

¹³ „Zastupiteľský konvent jednohlasne vyslovuje, že cirkev ev. a.v. nadlacká so všetkými svojimi údami chce byť a ostať vernou svojej novej vlasti rumunskej.“ DOVÁL, Peter Pavel: *Môj životopis (a čo s ním súvisí)*. Nadlak : Vyd. Ivan Krasko, rok vydania neuvedený, s. 248

¹⁴ *Zápisnica zastupiteľského zboru cirkve ev. aug. vyz.* z 16. 2. 1922.

¹⁵ HUSÁRIK, P.: *Dejiny a tradície Slovákov v Rumunsku* 2, s. 76.

¹⁶ ŠTEFANKO, Ondrej: *Aspekty národného a politického myslenia Slovákov s dôrazom na prvú polovicu 20. storočia*. In: ŠTEFANKO, Ondrej – DEMÁK, Miroslav (zost.): *Dolnozemske súčinnosti*. Nadlak – Bratislava : Ivan Krasko – ESA, s. 24.

a Kráľovstvom SHS 17. júna 1921. V roku 1923 Rumunsko prijalo novú ústavu, ktorá ho definovala ako jednotný a nedeliteľný národný štát a priznávala demokratické práva a slobody pre všetkých občanov bez rozdielu etnického pôvodu, jazyka či náboženstva.¹⁷

Ministri zahraničných vecí Rumunska, Československa a Juho-slávie podpísali vo februári 1933 tzv. Organizačný pakt. Na jeho základe vznikla stála a hospodárska rada Malej dohody s cieľom posilniť protirevizionistickú alianciu voči Maďarsku. V atmosfére spojeneckej spolupatričnosti bola v roku 1936 medzi Rumunskom a Československom uzavretá kultúrna dohoda, čo vďaka dobrým politickým medzištátnym vzťahom malo veľmi priaznivý vplyv na rozvoj slovenského národnostného školstva. Podarilo sa dosiahnuť prijatie kvóty, že v každej obci, kde je aspoň 30 slovenských detí, umožní sa výučba v materčine, ďalej sa povoľovalo používanie učebníc a pomôcok z materskej krajiny atď.¹⁸ Dohoda bola obnovená na jeseň 1939 po vzniku Slovenského štátu. Podľa zákona o organizácii a činnosti ľudového školstva a učiteľských ústavov v máji 1939 rumunský štát poskytol národnostným menšinám rozsiahle práva. V lokalitách, kde bolo najmenej 20 detí v školopovinnom veku, bolo možné so súhlasom ministerstva školstva zriadiť pobočky s vyučovacím jazykom menšiny.¹⁹ Slovenskí aktivisti plánovali zriadenie slovenskej strednej školy, ale pred novembrom 1945 sa to nepodarilo. V tomto období boli obnovené alebo založené školy v každej lokalite, kde žila slovenská komunita. Ich počet vzrástol z 11 v roku 1930 na 26 v rokoch 1939 – 1940. Na začiatku roku 1940 mala približne 50-tisícová slovenská menšina v Rumunsku²⁰ 42 škôl s približne 2,5 tis. žiakmi.²¹ V dôsledku 2. viedenskej arbitráže z roku 1940 zostalo v Rumunsku iba 11

¹⁷ Príslušníci národnostných menšín mali mať rovnaké práva ako etnickí Rumuni, pravda, v praxi boli najmä sedmohradskí a banátski Maďari, ale aj Rusi v Besarábii alebo Židia, diskriminovaní. Kráľ Ferdinand I. prispel k povojnovej konsolidácii štátu, spolupodielal sa na budovaní demokracie, pričom sa opieral najmä o Národnú liberálnu stranu. Avšak nový kráľ Karol II. odmietol politický pluralizmus a vo februári 1938 nastolil osobnú diktatúru. TREPTOW, Kurt W.: *Dějiny Rumunska*. Praha : Nakl. Lidové noviny, 2000, s. 268-269.

¹⁸ SIRÁCKY, Ján a kol.: *Slováci vo svete 1*. Martin : Matica slovenská, 1980, s. 205.

¹⁹ SIRÁCKY, J. a kol.: *Slováci vo svete 1*, s. 207.

²⁰ V Rumunsku sa uskutočnili sčítania obyvateľstva v rokoch 1921, 1930, 1941 a prvé povojnové v roku 1948. HLÁŠNIK, Pavel – PASKOVÁ, Bianca: *Slováci v Rumunsku*. Nadlak : KVSÍK, 1997, s. 27.

²¹ DOVÁL, P. P.: *Môj životopis*, s. 216.

škôl a na Maďarskom anektovanom území 15. Ďalší vývoj bol poznamenaný dianím počas vojny (vrátane významného podielu rumunskej armády na oslobodení Slovenska) a predovšetkým po nej v súvislosti s početným oslabením slovenskej menšiny v Rumunsku a nastolením novej totality a vzťahov dvoch komunistických štátov sovietskeho bloku.

Rumunsko-slovenské vzťahy v kultúrnej rovine v 19. storočí vychádzali z reality postavenia Slovákov a sedmohradských a banátskych Rumunov v Uhorsku ako utláčaných národnostných menšín, pritom uhorskí Rumuni mali, na rozdiel od Slovákov, predsa istú oporu v rumunskom štáte. Maďarizačnému tlaku uhorských elít čelili spoločne, a tak aj ich reprezentácie došli k vzájomnej spolupráci a kultúrnym kontaktom. Po „Veľkej vojne“ v zmenených spoločensko-politických pomeroch bola nadviazaná spolupráca a spojenectvo zoči-voči maďarskej iredente na štátnej úrovni a súčasne sa rozvinula aj podpora vlastných menšín na teritóriu druhého štátu. Kultúrne vzťahy Slovákov a Rumunov v 20. storočí nemali žiadne negatívne zjavy, symboly, súvislosti, skôr sa v niektorých obdobiach objavoval nezáujem verejnosti o kultúru toho druhého (napr. redukovanie vzťahov čs. občanov počas komunizmu na prázdninové pobyty pri Čiernom mori – na rozdiel od súčasnosti, kedy je napr. značný záujem o poznávacie pobyty v Rumunsku). Vzájomné rumunsko-slovenské vzťahy môžeme dokonca označiť za „*pozitívny odkaz duchovných hodnôt nielen v slovenskom a rumunskom národe, ale aj v spoločných dejinách*“,²² navyše umocnené faktom mimoriadne významného zástoja rumunskej armády počas oslobodzovania územia Slovenska (1944 – 1945).

²² KOPECKÝ, Peter: *Z mozaiky slovensko-rumunských vzťahov v 20. storočí*. Nitra : UKF, 2012, s. 57.

К вопросу о расколе в Союзе русского народа в 1907-1911 гг.

АРТЕМ ИГОРЕВИЧ КУРИЦЫН

Кафедра Истории России, Исторический факультет, Белорусский государственный университет (Минск, Беларусь)

On the question of the split in the Union of the Russian people in 1907–1911

Abstract: The article is focused on the origin and development of the “Black Hundreds movement” – far-right organizations following mottoes of monarchism, statewide chauvinism, antisemitism and Orthodox radicalism – in the Russian empire in 1905–1917 through a prism of sights of N. E. Markov, deputy of the so-called third and the fourth State Duma, significant representative of the Russian monarchism, one of the leaders of the Black Hundreds and chairman of the Supreme Soviet of the Union of Russian People (since 1910). The article considers an analysis of the complex of questions related to split of the Union of Russian people (mass Black Hundreds monarchist organization) in 1907–1911. Particular attention is given to comprehension of the reasons of group determination of this right-wing society on “extremists” and “moderated”. However, revolution in 1917 caused their end.

Keywords: N. E. Markov, the “Black Hundreds”, the Union of Russian people, monarchic unions

Революция 1905-1907 гг. оказала на политическую жизнь Российской империи огромное влияние. Именно благодаря ей, произошло организационное оформление правого фланга русского политического пространства, до этого пребывавшего в крайне аморфном состоянии. Вместо салонных кружков аристократического, элитарного типа, появляются массовые политические партии. Крупнейшей из них стал Союз русского народа (СРН), численность которого в начале 1908 г. по данным Департамента полиции достигала около 400 тысяч человек.¹ Однако необходимо отметить, что в настоящее время, совокупное влияние правых на политические

¹ Кирьянов, Ю. И. Правые и конституционные монархисты в России в 1907-1908 гг. / Ю. И. Кирьянов // Вопросы истории. – 1997. – № 6. – С. 106.

события 1905-1907 гг. недостаточно изучено, в частности проблема раскола СРН на протяжении 1907-1911 гг.

Одним из важнейших источников по истории правого движения в 1905-1917 гг. являются материалы Чрезвычайной следственной комиссии, изданные в 1924-1927 гг.,² а также в 1929 г. в виде специального сборника документов, посвящённого Союзу русского народа.³

Оба издания стали возможными, благодаря деятельности Чрезвычайной следственной комиссии (ЧСК) Временного правительства. Как известно, 3 марта 1917 г. министр юстиции А. Ф. Керенский назвал одной из первоочередных задач нового правительства учреждение Чрезвычайной следственной комиссии для расследования деятельности бывших царских министров и других высших должностных лиц. На ЧСК были возложены задачи, прежде всего следственного характера, никакими политическими полномочиями она не наделялась. Но как справедливо замечает Ю. В. Варфоломеев, всю картину последних лет и месяцев царствования Николая II, комиссия старалась рассматривать целиком, комплексно.⁴ При публикации материалов комиссии в 1924 г. были использованы отредактированные стенограммы 1917 г., однако в ряде случаев, возникла необходимость восстанавливать текст по первоначальным стенографическим записям.

Особый интерес представляет допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г.,⁵ лидера Союза русского народа (СРН) в 1909-1917 гг. Будучи представителем умеренного крыла правых, он стремился к налаживанию тесных контактов с правительством П. А. Столыпина, бла-

² Падение царского режима. Под редакцией. П. Е. Щеголев: в 7 т. – М.-Л.: Госиздат, 1924-1927.

³ Союз русского народа. По материалам Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства в 1917 г. / Сост. А. Черновский. Ред. и вступл. ст. В. П. Викторова. – М.-Л., 1929. – 443 с.

⁴ Варфоломеев, Ю. В. Николай Константинович Муравьев: научная биография: автореф. дис. д-ра ист. наук 07.00.02 / Ю. В. Варфоломеев; Саратов. гос. академия права – Саратов, 2007. – С. 39.

⁵ Допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г. // Падение царского режима. Под редакцией. П. Е. Щеголев: в 7 т. – М.-Л.: Госиздат, 1924-1927. – Т. 6: Допросы и показания гр. П. Н. Игнатьева, гр. С. И. Велепольского, Н. В. Плева... [и др.]. – С. 175-206.

годаря чему стало возможным получение Союзом регулярных финансовых субсидий. Немаловажное значение приобретают показания Н. Е. Маркова и в связи с расколами 1907-1911 гг., и позволяют вывести анализ причин и предпосылок размежевания в среде правых на новый уровень. В тоже время, при использовании материалов допроса, необходимо учитывать несколько важных моментов. Во-первых, Н. Е. Марков оставляет многие важные вопросы без ответов, ссылаясь на незнание или невозможность ответить (это касается в первую очередь характера отношений с Г. Г. Замысловским, одним из видных членов СРН, товарищем секретаря Государственной Думы в 1907-1910 гг. и т.д.). Во-вторых, свойственна для него и откровенная ложь (так, он «совершенно ничего не знает» о правом терроре, об убийствах М. Я. Герценштейна, Г. Б. Иоллоса, А. Л. Караваева и т. д.). Примечательной особенностью показаний Н. Е. Маркова является то, что помимо явного отношения лидера «обновленцев» к тем или иным вопросам, связанными с деятельностью СРН, легко установить и идеальные представления касательно целого круга проблем. Так, касаясь вопроса правительственных субсидий, глава Союза, не видя в них ничего зазорного, в тоже время фактически признаёт, что известная зависимость от правительства его тяготила. Сравнительный анализ убеждений Н. Е. Маркова позволяет яснее представить мировоззрение «обновленцев», суть их противоречий с более консервативным крылом, а благодаря этому – логику политического развития черносотенного движения в 1907-1917 гг.

Как уже отмечалось, важную роль в истории правого движения сыграли расколы 1907-1911 гг., когда в результате размежеваний, происходивших в среде СРН, появились три достаточно крупные организации: Союз русского народа (под руководством Н. Е. Маркова), Русский народный союз имени Михаила Архангела (под руководством В. М. Пуришкевича), Всероссийский Дубровинский союз русского народа (под руководством А. И. Дубровина). Одним из важнейших факторов произошедшего, необходимо назвать то, что, несмотря на стремление к строгой иерархии и принципам централизации, Союз всегда оставался аморфной структурой с десятками почти независимых отделов, нередко сохра-

нявших свое прежнее название и даже уставы. Многие из них считали себя только примкнувшими к союзу и не рассматривали циркуляры и распоряжения Главного совета как нечто обязательное. Н. Е. Марков по этому поводу замечает, что «Союз русского народа весьма большая организация, имевшая одно время около трех с половиной тысяч отделов. Таким образом, там были возможны самые различные взгляды отдельных лиц, групп, даже отделов, так что говорить об этом, как о чем-то однородном целом, которое могло бы одинаково мыслить, я не могу».⁶

В тоже время, среди главнейших причин расколов 1907-1911гг., необходимо назвать идейное размежевание между умеренным и консервативным крылом черносотенного движения. Камнем преткновения, фактически стало отношение к деятельности правительства П. А. Столыпина, и проводимым им преобразованиям. Во-первых, они не принимали маневрирования главы правительства во взаимоотношениях с конституционными партиями и подвергали беспощадной критике главную «простольпинскую» партию – националистов (Всероссийский национальный союз). Во-вторых, для них был неприемлем курс на превращение России в конституционную монархию путем превращения Государственной Думы и Государственного Совета в реальные законодательные органы (как им казалось), они требовали восстановления неограниченного самодержавия. Как уточняет Н. Е. Марков, что «течение, к которому принадлежал я, считало, что Дума есть народное представительство, и в той форме, как она была замышлена актом 1905 года, она необходима».⁷ В третьих они были противниками разрушения общины и аграрных преобразований Столыпина, в отличие от обновленцев под руководством Н. Е. Маркова.⁸ Последний вопрос остро встал в местных отделах Союза. Одни из них высказались за уничтожение общины, другие выступали против столыпинской аграрной реформ. Местные отделы СРН признавали, что «главным препятстви-

⁶ Допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 176-177.

⁷ Допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 177.

⁸ Заседание третье, 31 нояб. 1908 г. // Государственная дума третьего созыва. Стенографические отчёты. 1908 г. Сессия вторая. Часть 1. – С.-Петербург: Государственная типография, 1908. – С. 127.

ем распространения воззрений Союза в крестьянстве служит аграрная программа».⁹ Большим вопросом для Союза стало противоречие между интересами союзников дворянского и крестьянского происхождения.

Первоначально борьба проходила между председателем Главного Совета А. И. Дубровиным и товарищем председателя В. М. Пуришкевичем. Последний, взяв на себя всю организационную работу (связи с отделами, инструкции местным деятелям, рассылка литературы и т. п.), а также издательскую деятельность, постепенно начал вести себя как фактический руководитель СРН. Он рассылал циркуляры по Союзу за своей подписью, не согласовывая свои действия с Дубровиным и Главным Советом, самостоятельно определял некоторые принципиальные вопросы (о предвыборной тактике и др.). Такие действия Пуришкевича привели к конфликту.¹⁰ Так, 15-19 июля 1907 в Москве состоялся очередной Всероссийский съезд председателей отделов СРН и др. монархических организаций, входящих в Союз. На нем по инициативе сторонников Дубровина было принято специальное постановление, смысл которого состоял в том, что при сношениях с отделами, партиями, учреждениями, а также правительственными лицами из Главного Совета не должна исходить ни одна бумага без подписи председателя.¹¹ Это постановление не оставляло Пуришкевичу никаких шансов стать во главе Союза, к чему он, несомненно, стремился. Борьба двух лидеров Союза завершилась осенью 1907 выходом В. М. Пуришкевича и некоторых его сторонников (Л. В. Ососов и др.) из СРН. Фактически, именно с этого времени, начинается среди черносотенцев борьба между консервативным и умеренным крыльями.

С новой силой она обостряется в 1909-1910 гг., между приверженцами А. И. Дубровина, выступавшего с резкой критикой режима третьеиюньской монархии и сторонниками Н. Е. Маркова и

⁹ В Главный Совет Союза русского народа (апрель 1908) г. // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю.И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 385.

¹⁰ Письмо товарища председателя Главного Совета СРН (22 июля 1907 г.) // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 347.

¹¹ Обращение Союза русского народа (июль 1907 г.) // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 348

Э. И. Коновницына, поддерживавших курс на примирение с правительством П. А. Столыпина. Состоявшиеся 3 ноября 1909 довыборы Главного Совета СРН, в результате которых, в нём начинают преобладать сторонники «умеренного крыла»,¹² фактически означали отстранение А. И. Дубровина от руководства организацией. Новое руководство (их стали называть «обновленцы») 23 мая 1910 года провело совместное заседание членов-учредителей и Главного Совета, на котором был принят ряд решений по окончательному вытеснению дубровинцев из Главного Совета. Был учрежден новый еженедельный орган СРН «Вестник Союза Русского Народа», ввиду того, что прежний, газета «Русское знамя», «с 1 января 1909 г. стала собственностью Дубровина. Было принято также решение не считать более газету «Русское знамя» органом СРН».¹³ Впоследствии, комментируя причины раскола, Н. Е. Марков сообщал, что основа размежевания «была принципиальная, но, несомненно, играло роль самолюбие и честолюбие».¹⁴

В одном из своих выступлений перед курскими союзниками Н. Е. Марков, касаясь сути разногласий с А. И. Дубровиным, также заявлял: «Можно быть недовольным 3-й, 4-й Думой, 20-й, разгоните их, выберите настоящую, русскую, но, как учреждение, Государственная Дума необходима: без этого России не существовать».¹⁵ В отличие от А. И. Дубровина и его сторонников, которые часто подвергали жесточайшей критике членов правительства, сторонники Н. Е. Маркова проявляли в этом вопросе политкорректность. Так, сам Н. Е. Марков писал: «если, по примеру доктора Дубровина, каждый раз, как нам покажется, что тот или иной из поставленных самим царем министров действует неправильно или даже во вред народу, мы будем всенародно издеваться, позорить и шельмовать такое лицо, то где же будет разница между членом Союза русского

¹² Извещение от Главной Палаты Русского народного союза имени Михаила Архангела (27 ноября 1909 года) // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 546

¹³ Сообщение Главного Совета СРН (май 1910) г. // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 587-589.

¹⁴ Допрос Н.Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 193.

¹⁵ Информация Русского Собрания в газете «Земщина» // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 2 Правые партии 1911-1917 гг. – С. 35.

народа доктором Дубровиным и членом партии социалистов революционеров..?»¹⁶

В тоже время, важно заметить, что определённую роль в распаде СРН и сыграло правительство П. А. Столыпина, не заинтересованное в чрезмерно усилившемся к 1907-1908 гг. Союзе, и достигшему численности в 400 тыс. человек. Попеременно поддерживая то В. М. Пуришкевича, то Н. Е. Маркова, а иногда и А. И. Дубровина, П. А. Столыпин смог сделать зависимость СРН от правительства гораздо сильнее, а между правыми организациями усилить нетерпимость по отношению друг к другу. Так Н. Е. Марков в ходе допроса сообщает, что «Столыпин относился по существу враждебно, так, конечно, относилась и вся администрация. Последующие министры большею частью тоже сочувствовали только на словах или выражали свое сочувствие в минимальной дозе».¹⁷ Характеризуя отрицательное отношение правительства, Н. Е. Марков уточняет, что П. А. Столыпин «через своих подчиненных, поддерживал рознь в союзе. Зная совокупность политики Столыпина, как к нам относились на местах, как наших союзников преследовали и выгоняли со службы, можно убедиться в том, что по внешности к нам относились хорошо и даже субсидировали, а в сущности нас уничтожали».¹⁸ В тоже время, очевидно, что если бы правительство П. А. Столыпина желало ликвидации организации, оно бы просто перестало её субсидировать и запретило, о чём сам Н. Е. Марков и замечает: «Вернее сказать, он не желал уничтожения союза, но боялся слишком большого его усиления. Я лично вполне понимаю министра, который боялся попасть во власть политической партии, в особенности это я хорошо понял теперь».¹⁹ Однако уже в 1909 г. правительство П. А. Столыпина признавая заслуги черносотенного движения, в тоже время постепенно переориентируется на другие политические силы.²⁰

¹⁶ Информация Русского Собрания в газете «Земщина»..., с. 35.

¹⁷ Допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г., 194.

¹⁸ Допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г., с. 194.

¹⁹ Допрос Н. Е. Маркова от 24 июля 1917 г., с. 201.

²⁰ Письмо министра внутренних дел Столыпина от марта 1909 г. на имя И. Н. Толмачёва // Союз русского народа. По материалам Чрезвычайной следственной комиссии Временного правительства в 1917 г. / Сост. А. Черновский. Ред. и вступл. ст. В. П.

Однако необходимо отметить, что среде правых организаций существовало и стремление к объединению усилий в борьбе с революцией. Важную роль в этом сыграло на правах старейшей организации Русское Собрание. В феврале 1906 г. был созван Всероссийский съезд Русского Собрания. В работе его приняли участие представители 23 черносотенных организаций. С этого времени монархические съезды вошли в практику. Монархические съезды не имели юрисдикции над черносотенными организациями, их решения не носили обязательного характера. Каких-либо норм представительства не существовало. Уже резолюции первого съезда свидетельствуют о том, что руководителей правых беспокоило распыление сил: «Желательно, чтобы организации, существующие в одних и тех же городах и соседних с ними местностях, объединялись по округам... Формы окружного объединения и способы его осуществления должны быть предоставлены усмотрению самих организаций».²¹ Намеченная программе объединения была реализована только на III съезде в октябре 1906 г. Съезд принял компромиссное решение по схеме, предложенной Русским Собранием еще в феврале 1906 г. Был создан коалиционный орган — Главная управа объединенного русского народа, в которую вошли представители от трех крупнейших черносотенных организаций. Противники объединения в одну организацию постарались, чтобы Главная управа получила чисто номинальную власть.²² В решениях съезда подчеркивалось, что «деятельность Главной управы не должна носить властный характер. Сообщаемые ею местным организациям предположения исполняются последними только в том случае, если они ими одобрены».²³

Фактически Главная управа не имела, каких либо полномочий кроме организации новых всероссийских съездов правых организа-

Викторова. – М.-Л., 1929. – С. 242

²¹ Первый всероссийский съезд Русского Собрания С.-Петербург 8-12 февраля 1906г. (Первый всероссийский съезд русских людей) // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 120.

²² Степанов, С. А. Черная сотня в России (1905–1914 гг.) / С. А. Степанов. – М., 1992. – С. 88.

²³ Третий всероссийский съезд русских людей в Киеве (2-7 октября 1906) // Правые партии: в 2 т. / редкол. Ю. И. Кирьянов – М., 1998 – Т. 1 Правые партии 1905-1911 гг. – С. 203.

ций, и в дальнейшем, не обладая собственным авторитетом, перестала выполнять и эти функции.

В то же время, у лидера СРН существовали достаточно тесные связи с Союзом Михаила Архангела, возглавляемого В. М. Пуришкевичем. Связано это было в первую очередь, тем, что и Русский народный союз имени Михаила Архангела (СМА) и СРН, относились к умеренному крылу черносотенцев, в отличии от гораздо более консервативного Всероссийского Дубровинский союз русского народа (ВДСРН). Н. Е. Марков замечает, что «у нас были дружественные отношения», периодически устраивались совместные съезды.²⁴

Как замечает Н. Е. Марков, не смотря на то, что, «мы часто пытались координировать наши действия», подлинного объединения так и не произошло. Так, например, 1916 г. характеризуется особо интенсивным стремлением к объединению правых организаций, Н. Е. Марков замечает по этому поводу, что «в этом видели естественный способ противодействия грядущим событиям». В это же время происходят попытки объединения правых членов Государственной Думы с правыми членами Государственного совета.²⁵

Однако в целом, надо признать, что подлинного объединения правых организаций не произошло, Н. Е. Марков сообщает, «мою идею и идею моих ближайших единомышленников всячески расстраивали, а идея была создание единого монархического органа. Рознь поддерживали всячески: в одних городах поддерживали наших, в других — дубровинских, в-третьих — третьих, во всяком случае, эта разность правительственного отношения, несомненно, имела значение».²⁶ В результате «остались отдельные организации», хотя на съездах постоянно «говорили красивые речи о необходимости соединения».²⁷

Таким образом, можно отметить, что в идеальной перспективе СРН представлялся Н. Е. Маркову мощной единой организацией, объединяющей всех правых монархистов, в которой члены партии

²⁴ Допрос Н.Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 193.

²⁵ Допрос Н.Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 202.

²⁶ Допрос Н.Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 201.

²⁷ Допрос Н.Е. Маркова от 24 июля 1917 г..., с. 198.

ставят интересы организации выше своих. В то же время, публично считая расколы огромным бедствием монархического движения, и подчёркивая своё стремление к объединению черносотенцев, Н. Е. Марков весьма трезво относился к размежеванию СРН. В основе этой позиции находилось то, что именно раскол 1909-1911 гг. позволил ему во главе крупнейшей черносотенной организации Российской империи.

Черносотенное движение в Российской империи сформировалось в результате социальных потрясений, вызванных революцией 1905-1907 гг. До этого пребывавшие в аморфном, разобщённом состоянии, правые смогли консолидироваться на основе идей защиты монархии, русского народа и православия от «разлагающего влияния Запада» и социализма. Однако уже в 1907-1911 гг. в СРН начинается размежевание на «крайних», «неумеренных» и «умеренных» правых.

Прежде всего, они были связаны с противоречивым социальным составом, сложившимся в результате взрывного роста численности Союза в 1905-1907 гг. Инкорпорируя в свой состав в качестве отделов разнообразные правые организации, СРН в то же время начал страдать от слабой централизации, недостаточной управляемости, и противоречивости требований своих членов. Различные слои населения, на период революции, объединившиеся на почве монархических ценностей, с ослаблением «смуты» стали выдвигать противоречивые требования по всем основным вопросам российской политической жизни. Серьёзные внутривнутрипартийные дискуссии были вызваны прежде всего отношением к Государственной Думе. Значительная часть союзников отрицала необходимость её существования, а другая часть признавала за ней лишь законосовещательные функции. Не меньший резонанс вызвали и аграрные преобразования правительства П. А. Столыпина: наиболее консервативная часть союзников считала ликвидацию общины предательством интересов монархии и русского народа. Но наиболее разрушительное влияние на СРН оказал аграрный вопрос. Столкнувшись с тем, что черносотенцы не могут и не хотят способствовать наделению землёй, крестьяне начали массово покидать правые организации, в том числе и СРН. И если в 1908 г. в Союзе состояло около 410

тысяч человек, то в 1912 г. – 45-60 тысяч.²⁸

Уменьшению численности правых способствовали расколы, охватившие СРН в 1908-1911 гг. Вызванные, прежде всего личными амбициями лидеров партии, они имели и принципиальную основу, связанную с отношением к Государственной Думе, ликвидацией общины, необходимостью установлению отношений с другими консервативными партиями.

В результате сформировалось два основных крыла черносотенного движения: консервативное и умеренное. К первому можно отнести А. И. Дубровина и его (Всероссийский дубровинский союз русского народа (ВДСРН)), ко второму – В. М. Пуришкевича (Русский народный союз имени Михаила Архангела (РНСМА) и Н. Е. Маркова («обновленцы», Союз русского народа – СРН). Немаловажную роль в расколе СРН сыграло и правительство П. А. Столыпина, попеременно поддерживавшее все три партии, и усиливавшее между ними неприязнь. Однако принятие финансовых средств от правительства поставило правых в известную зависимость, и позволило П. А. Столыпину и его преемникам влиять на деятельность черносотенцев.

Фактически, с началом расколов 1909-1911 гг. наблюдается резкий кризис черносотенного движения, потеря им привлекательности среди населения, и постепенное затухание деятельности правых организаций. Февральская революция 1917 г. положила конец черносотенному движению в России.

Таким образом, можно отметить, что если революционные события 1905-1907 гг. дали рождение черносотенному движению и стали временем его политического триумфа, то вторая революционная волна – политико-общественные перипетии 1917 г. – уничтожила массовые партии правых, показав их неспособность противостоять революции.

В истории правого движения, как в фокусе, отразились все сложности и противоречия политического развития Российской империи в 1905-1907 гг., приведшие к крушению монархии в 1917 г.

²⁸ Кирьянов Ю. И. Численность и состав крайних правых партий в России (1905 – 1917 гг.): тенденции и причины изменений / Ю. И. Кирьянов // Отечественная история. – 1999. – № 5. – С. 32.

и становлению нового политического строя.

Zhrnutie

К otázke rozkolu v Zväze ruského národa v rokoch 1907 – 1911

Štúdia je zasvätená vzniku a vývoju „čiernosotenského hnutia“ – radikálno-pravicových organizácií vystupujúcich pod heslami monarchizmu, veľkoštátneho šovinizmu, antisemitizmu a pravoslávneho radikalizmu – v Ruskom impériu v rokoch 1905 – 1917 prostredníctvom názorov N. J. Markova, poslanca tzv. III. a IV. Štátnej dумы, významného predstaviteľa ruského monarchizmu, jedného z lídrov čiernosotencov a predsedu Hlavného sovietu Zväzu ruského národa (od roku 1910). Príspevok sa orientuje na analýzu komplexu otázok spojených s rozkolom v Zväze ruského národa (masovej čiernosotenskej monarchistickej organizácie) v rokoch 1907 – 1911. Prítom osobitná pozornosť je venovaná objasneniu príčin vymedzenia skupín tohto pravicového spolku na „radikálov“ a „umiernených“, zánik ktorých napokon spôsobila revolúcia v roku 1917.

Politická činnosť Vojtecha Tuku od návratu na Slovensko na jeseň 1938 až po vyhlásenie slovenskej samostatnosti 14. marca 1939

MICHAL PROCHÁZKA

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela, Banská Bystrica

Political activities of Vojtech Tuka from the return to Slovakia in autumn 1938 until the declaration of Slovak independence on 14 March 1939

Abstract: Main theme of this article devotes to activities and decisions of Vojtech Tuka after his return from prison to Slovakia in autumn 1938. In spite of statement that he will works in politics no more, his diplomatic activities were essential in the context of slovak statehood creation. From autumn 1938 to spring 1939 he engaged in several political meetings with significant nazi statesmen including Adolf Hitler, Hermann Göring or german secretary of foreign affairs Joachim von Ribbentrop. Although the establishment of the independent Slovak Republic was not the decisive point as regards the result of the activities of Slovak politicians, but mainly due to the international situation in Central Europe and the decision itself Adolf Hitler and political activity, effort as well as its diplomatic connections were contributed to the final events of March 1939 that the Slovaks meant for the first time in the history of the era of national independence. Subsequently, during the existence of the Slovak Republic 1939-1945 Vojtech Tuka held political positions through which could make major policy decisions and heavily influence the affairs of state.

Keywords: Vojtech Tuka, autonomy of Slovakia, Slovak Republic, slovak-german relations

Okrem svojej politickej činnosti v rokoch 1939 – 1945 je osobnosť Vojtecha Tuku v našich dejinách spájaná predovšetkým so súdnym procesom a jeho odsúdením 5. októbra 1929 na pätnásťročný trest odňatia slobody nepodmienečne v súvislosti s jeho protištátnou činnosťou. Až v priebehu roka 1937 mu bola udelená, aj s prispením tlaku HSLŠ či dobových slovenských periodík ako *Slovák* či *Nástup*, amnestia, ktorú mu po dohode s vtedajším ministrom spravodlivosti udelil prezident ČSR Edvard Beneš, pričom podmienku amnestie si mladá generácia slovenských politikov stanovila v súvislosti s prezidentskými voľbami a podporou pre E. Beneša už v roku 1935.

Podmienkou prepustenia v roku 1937 však ostalo aj to, že V. Tuka

sa aj naďalej musí zdržiavať na českom území, pod stálym ochranným dozorom, v konkrétnom byte a musí vykonávať len tú prácu, ktorá mu bude presne určená. Aby som bol konkrétny, tak išlo o byt v zamestnaneckej kolónii väzenia v Plzni. Pre Tuku táto zmena znamenala možnosť väčšej slobody, na rozdiel od jeho predchádzajúceho pobytu v Leopoldove či na Pankráci v Prahe. Čo sa však týka jeho pobytu v českom väzení, tak predovšetkým ešte v priebehu roka 1937 mal viacero návštev významných slovenských politikov, z ktorých asi najviac vyčnievala práve tá od Karola Sidora, ktorý si vybavil povolenie na návštevu u predsedu krajského súdu Dr. Dostála, pričom sa na neho dokonca obrátil s výčitkou ohľadom slabého osvetlenia Tukovej väzenskej cely. Sidor sa pravdepodobne snažil získať Tukovu dôveru, čo sa mu pravdepodobne čiastočne podarilo, keďže ten sa mu počas ich vzájomného stretnutia otvoril a zdôveril, čo ho ťaží. Sidor ho taktiež informoval o krokoch, ktoré slovenská strana podniká na jeho prepustenie. Následne začal o ňom uverejňovať články v periodiku Slováč, ktoré mali vzbudiť aj v radoch verejnosti otázku jeho amnestie. Ešte v priebehu januára 1937 poslanecký klub HSLS, aj v dôsledku Sidorovej činnosti, schválil návštevu vlastnej deputácie na čele s A. Hlinkom, ktorého mali sprevádzať ďalší členovia strany, a to konkrétne Buday, Sidor a Tiso. K stretnutiu došlo 21. januára, aj keď napokon bol k Tukovi na základe rozhodnutia Dr. Dostála pripustený len A. Hlinka.¹ Podľa svedectva K. Sidora medzi ním a Tukom údajne došlo k otvorenému a úprimnému rozhovoru, kde mu predseda HSLS vyjadril svoju podporu, pričom túto podporu pre neho žiadal aj zo strany členov HSLS.² Zdá sa však, že záujem strany o Tukovu osobnosť vzrástol najmä v dôsledku opätovného zosilnenia politického boja za slovenskú autonómiu.

V priebehu druhej polovice 30-tych rokov, najmä po parlamentných voľbách v roku 1935 totiž na Slovensku vzrástla popularita auto-

¹ SIDOR, K. – VNUK, F.: *Andrej Hlinka*. Bratislava : Lúč, 2008, s. 845.

² „Pán predseda bol u Tuku skoro pol hodiny. Čakal som ho so senátorom Pázmánom pred budovou. Vyšiel zamyslený. Obaja vraj slzili. Hlinka si zistil, čo som bol ja hovoril, že totiž pankrácky kňaz tvrdil: „Tuka, nepřetvarujte se tady, nepřístupujte tak často k svatému přijímání, vy jste špión, aj Hlinka to o vás tvrdí.“ Hlinka takéto tvrdenie pred Tukom vyhlásil za lož. V klube pán predseda referoval o svojej návšteve: „Bol som ako sprostý, nevedel som, čo mu mám povedať, ale ani Tuka.“ *Vyzval poslancov, aby Tuku navštevovali.*“ SIDOR, K.: *Deníky 1930 – 1939*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2010, s. 265.

nomistického bloku³ a teda aj opätovného otvorenia úpravy štátoprávneho postavenia medzi Čechmi a Slovákmi v ČSR. V. Tuku pritom slovenskí politici zrejme chceli využiť ako symbol martýrstva dlhoročného boja slovenskej strany za vytvorenie autonómie v rámci republiky. Z väzňa na Pankráci sa tak razom stával nástroj v rukách ľudovej strany, ktorým sa hnutie snažilo pre svoje politické ambície získať predovšetkým podporu širokej verejnosti. Reakciu na takéto ponímanie politického boja priniesli ešte v priebehu januára 1937 aj noviny Ľudová politika, kritické najmä voči osobe A. Hlinku, ktorý by mal miesto politickej rehabilitácie V. Tuku riešiť oveľa akútnejšie problémy. Treba však dodať, že išlo o periodikum, ktoré bolo v rukách Československej ľudovej strany na čele s J. Šrámkom, teda politickej strany, ktorá rozhodne nerazila proslovenský kurz.⁴

Predstavitelia HSLS však v misii vyslobodiť V. Tuku z českého väzenia pokračovali aj naďalej, keď 18. februára prijal A. Hlinku a K. Sidora minister spravodlivosti I. Dérer. Hlinka na tomto stretnutí už priamo žiadal Déreera o udelenie milosti, pričom ten sa k celej veci postavil až nečakane pozitívne a prisľúbil celú vec postúpiť prezidentovi E. Benešovi. Následne v priebehu marca dokonca sám navštívil V. Tuku vo väzení, kde mu oznámil, že táto záležitosť bola vybavená priaznivo a poslednou vecou, čo ešte musí urobiť, je spísanie formálnej žiadosti o amnestiu. Aj napriek tomu, že tak okamžite urobil, I. Dérer nebol s ňou spokojný a žiadal ho, aby v nej uznal svoju vinu, vyjadril ľútosť a zároveň sľub viac sa politicky neangažovať.⁵ Československej vláde zrejme išlo o to, urobiť z Tuku politickú mŕtvolu, nakoľko si jej predstavitelia boli veľmi dobre vedomí, že práve on vždy patril k najvýznamnejším zástancom ideí slovenskej autonómie, ktorá by mohla v daných politických pomeroch ohroziť celistvosť republiky, čím by sa jej postavenie oslabilo

³ V parlamentných voľbách v roku 1935 získal autonomistický blok až 30,12 % voličských hlasov a aj napriek tomu ich Milan Hodža ako nový ministerský predseda odmietol prijať ako súčasť ústrednej vlády.

⁴ „Tuka si žije ako milosťpán na Pankráci, len s tým obmedzením, že nemôže sa voľne pohybovať... Koľko z desaťtisícov nezamestnaných robotníkov atď., atď. by sa cítilo v desiatom nebi, keby malo to, čo poskytuje pankrácka väznica V. Tukovi.“ Hlinkovi denník vyčítal, že nenarieka nad nezamestnanými, ale nad Tukom, lebo vraj chce z Tukovej veci vykuŕ politický kapitál.“ SIDOR, K. – VNUK, F.: *Andrej Hlinka*, s. 846.

⁵ SIDOR, K. – VNUK, F.: *Andrej Hlinka*, s. 847.

aj v medzinárodnom kontexte. V. Tuka napokon svoju žiadosť o milosť podpísal podľa inštrukcií ministra Dérera, v mene ktorého text žiadosti upravil právnik Dr. Ottlyk, ktorý mal V. Tuku za úlohu presvedčiť tiež o správnosti samotného obsahu textu.⁶

V konečnom dôsledku bol V. Tuka prepustený z väzenia 3. júna 1937, aj keď jeho manželka Božena ho v Prahe čakala už od 31. mája. V deň prepustenia ho pred bránami väznice okrem nej čakalo aj niekoľko priateľov, vrátane K. Sidora. Následne bol autom prevezený na Bory do Plzne, kde sa ocitol v domácej internácii. Ešte v priebehu júna dokonca poslal ďakovný list aj prezidentovi Benešovi.⁷ Tuka sa ocitol pod stálym ochranným dozorom, pričom boli jasne stanovené aj podmienky jeho podmieneného prepustenia. Bol mu zakázaný pobyt v Prahe, ako aj na Slovensku, pričom bol následne zamestnaný ako pracovník na podateľni spisov na Krajskom súde v Plzni s mesačným platom približne 2600 korún.⁸ Podľa iných tu však nepracoval ako zamestnanec krajského súdu, ale vo väzenskej knižnici. Na druhej strane si však počas života v Plzni užíval aj v spoločnosti manželky pokojný život, ktorý bol narušený len incidentom z 26. júla 1937, keď ho pri vystupovaní z električky zrazil motocykel, pričom utrpel otras mozgu a pár menších poranení, ktoré si vyžiadali dokonca aj krátku hospitalizácia v nemocnici.⁹ Či už v priebehu roka reálne uvažoval o návrate na Slovensko resp. do aktívneho politického života sa môžeme asi len domnievať. Isté je však len to, že jeho meno sa na Slovensku skloňovalo aj naďalej, aj keď predovšetkým v duchu snáh HSLS a jej predstaviteľov v jeho osobe ako politického nástroja naďalej živiť ideu vzniku slovenskej autonómie. Taktiež je evidentné, že s jeho podmieneným prepustením sa viacerí členovia ústrednej vlády nestotožňovali, vrátane ministra spravodlivosti I. Dére-

⁶ Čo sa týka presného znenia žiadosti, tak v nej bolo uvedené aj nasledovné: „*Kajúčne sa priznávam k svojmu poblúdeniu, chcel som sa pokúsiť o násilné prebudovania ústavy, nedbajúc vo svojej zaslepenosti na nebezpečenstvá, ktoré by som bol na svoj národ a štát eventuálne uvalil atď.*“ SIDOR, K. – VNUK, F.: *Andrej Hlinka*, s. 848.

⁷ „*Zahrnutý Vašimi dobrodeniami a hlboko dojatý Vašou veľkodušnosťou, dovoľujem si Vám, pán prezident, čo najúctivejšie vysloviť svoje vrelé vďaky. Je mojou túžbou stať sa svojim budúcim chovaním hodným Vašej dôvery.*“ LUKÉŠ, M.: *Cesta k amnestii Vojtecha Tuky*. In: *Historický časopis*. roč. 46, č. 4, 1998, s. 663-672.

⁸ SIDOR, K. – VNUK, F.: *Andrej Hlinka*, s. 849.

⁹ LUKÉŠ, M.: *Cesta k amnestii Vojtecha Tuky*, s. 663-672.

ra, ktorý bol na jar 1937 práve sprostredkovateľom žiadosti o amnestiu. V priebehu decembra 1937 sa dokonca Tukov prípad snažil dostať opäťovne do povedomia K. Sidor prostredníctvom periodika Slováč ako aj na pôdu parlamentu. Následne voči tejto veci ostro na pôde snemovne vystúpil práve I. Dérer, ktorý dokonca hovoril aj o možnom Tukovom návrate späť na Pankrác.¹⁰ Rok 1938 však priniesol so sebou udalosti, ktoré nielen významne zmenili mapu Československa, ale zo slovenského pohľadu predovšetkým výrazne upravili štátoprávne postavenie medzi slovenskou a českou časťou republiky. Politický cieľ, ktorého nositeľom bol aj V. Tuka sa stal v priebehu októbra 1938 realitou a práve v tomto čase sa začala aj nová a zároveň posledná etapa jeho politickej kariéry, ktorá sa skončila v júli 1946 vykonaním rozsudku trestu smrti povrazom.

Spočiatku po prepustení z väzenia sa zdalo, že jeho návrat na Slovensko a opätovné zapojenie sa do politickej činnosti nie je v blízkej budúcnosti reálne možné. Od schválenia amnestie 3. júna 1937 však prešlo len 18 mesiacov a Vojtech Tuka, v tom čase považovaný aj za ideového vodcu mladej generácia HSĽS, vracia sa do Bratislavy, centra diania, kde je 6. decembra 1938 jeho príchod počastovaný dokonca prívlastkom triumfálny.¹¹ Na Slovensko sa však V. Tuka v Čiech vrátil už v priebehu októbra,¹² no spočiatku sa odmietal priamo politicky angažovať, pričom dokonca sám vyhlásil, že chce pracovať len vedecky a do politického diania sa nemieni viac aktívne zapájať. Naliehavosť po návrate V. Tuku vzrástla po menovaní slovenskej vlády v októbri 1938, pričom následne bol jeho ochranný dozor, v ktorom sa nachádzal po prepustení z väzenia na Pankráci, prenesený z Plzne do Bratislavy.¹³

Po svojom návrate bol ubytovaný v Piešťanských kúpeľoch. Azda najdetailnejšie si na tento jeho pobyt spomína sedemdesiatpäťročný bý-

¹⁰ LUKEŠ, M.: Cesta k amnestii Vojtecha Tukey, s. 663-672.

¹¹ „Prišiel zvláštnym vlakom. Na stanici ovenčenej a pod slovenskými zástavami vítal Tuku v mene strany jej podpredseda Jozef Sivák. Po uliciach Bratislavy veľké masy vítajúce Tuku, volali mu na slávu. Takej oslavy v Bratislave okrem oslavy Pittsburskej dohody nebolo. O Tukovi rečnil Ďurčanský, Černák, akademici. O Tukovi sa písalo v tých dňoch ako o skutočnom vodcovi.“ VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*. Bratislava : Odkaz, 1991, s. 177.

¹² Tuka bol definitívne prepustený z väzenia 23. októbra 1938 a mohol sa tak vrátiť na Slovensko.

¹³ LUKEŠ, M.: Cesta k amnestii Vojtecha Tukey, s. 663-672.

valý podnikateľ Ľudovít Winter, ktorý o tom vypovedal tiež pred obžalobcom pri Národnom súde v Bratislave.¹⁴ Na druhej strane však existujú určité indície resp. nepriame dôkazy, že už aj v tomto čase sa stýkal s čelnými predstaviteľmi nielen slovenskej politiky, ale taktiež so štátnikmi Tretej ríše, ba dokonca aj so samotným H. Göringom, ako na to spomína pri príležitosti svojej návštevy v Piešťanoch J. Tiso vo svojej výpovedi pred Národným súdom v Bratislave.¹⁵ Taktiež A. Mach bol toho názoru, že už počas tohto svojho kúpeľného pobytu tu pravdepodobne mal zahranično-politické návštevy z Nemecka.¹⁶

V priebehu svojho decembrového príchodu do Bratislavy otvorene a verejne načrtnol svoj politický názor smerovania Slovenska v podmienkach, ktoré charakterizovali stredoeurópsky geopolitický priestor na konci roku 1938. Autonomía, ktorá už bola v tom čase realitou sa mu,

¹⁴ „Začiatkom októbra 1938 prišiel ku mne do Piešťan /kúpele/ Ján Farkaš, ktorého svokra p. Čelaková bola správkynou Prop-Pátrie, a hlásil mi, že mi do kúpeľov dovezie „najoväčšieho človeka“ Dr. Tuku. O niekoľko dní na to, Farkaš skutočne aj doviezol Dr. Tuku do kúpeľov s tým, že Tuka bude hosťom krajiny, takže jeho pobyt v kúpeľoch pôjde na účet krajiny. Tuka si nežiadal viac než jednu izbu a spálňu, takže som mu tieto dve miestnosti pridelil v hotely „Cyril“ a v nich sa Tuka ubytoval. Ja som ho navštívil v týchto miestnostiach hneď na druhý deň po jeho príchode. Tuka sa choval ku mne veľmi ponížene a chválil ma, že je mojou zásluhou, že kúpele Piešťany boli tak vybudované, že sa staly svetovými a svetoznámymi. Povedal mi že, že sa on nechce s nikým v kúpeľoch stretávať, ale chce skromne a utiahnute a žiť. Bol som s ním potom skoro každý deň a hľadel som mu takto so svojou spoločnosťou spríjemňovať pobyt v kúpeľoch, najmä som chodil s ním i na promenádu. Zakrátko však začaly sa u neho časté návštevy vysokých hostí. Tak navštívil ho zanedlho Ďurčanský spolu s Murgašom, Kirschbaumom, Farkašom a niekoľkými Nemcami. Karmasin vtedy u Tuku nebol. Z tejto príležitosti bol potom veľký banket. Na tomto bankete rečnil Murgaš, potom akýsi poslanec z Trenč. Teplej a nakoniec Tuka. Tuka povedal len toľko, že on trpel nevinne a že teraz nemá nijakých ambícií, chce len skromne žiť a vôbec nebude politizovať.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. 101, TnĽud 7/46, Zápisnica spísaná 11. apríla 1946 pred obžalobcom pri Národnom súde v Bratislave v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

¹⁵ „Keď Tuka bol konečne omilostený po 6. októbri 1938 a prišiel do Piešťan, ja som ho tu tiež jeden raz navštívil, ale to len príležitostne, keď som išiel ako obyčajne na nedeľu do Bánoviec. Pri tejto príležitosti mi Tuka vo všeobecnosti a na krátko voľačo rozprával o nejakom rozhovore s Göringom, čo som ja však s takým nezájumom počúval.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. 101, TnĽud 7/46, Zápisnica spísaná 17. apríla 1946 pred obžalobcom pri Národnom súde v Bratislave v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

¹⁶ „Ja sa nepamätám, či za Tukom vtedy Nemci do Piešťan chodili a kto za ním chodil a kto z nich, ale je to pravdepodobné a je to možné, že aj ja som videl u neho nejakú nemeckú návštevu. Tuka tam mal vždy nejaké návštevy.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. 101, TnĽud 7/46, Zápisnica spísaná 23. apríla 1946 pred obžalobcom pri Národnom súde v Bratislave v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

ako aj jeho podporovateľom z radov mladej generácia HSLS, zdala len prvým krokom k ich vytúženému konečnému cieľu, ktorým bolo získanie samostatnosti, čo proklamoval aj nasledujúcimi slovami: „*Mať svoj štát, to nie je právo, ale povinnosť každého národa a to pod trestom zahynutia. Musíme dobudovať slovenskú samostatnosť.*“¹⁷ O šesť dní neskôr sa veľmi podobnou myšlienkou prezentoval aj v Bardejove, kde opätovne načrtnol, že autonómia je v súčasnom stave pre Slovákov už nedostačujúcou.¹⁸ V. Tuka si v tomto období veľmi zreteľne uvedomoval, že súčasná geopolitická situácia v strednej Európe a taktiež postoje najvýznamnejších štátnikov Nemecka, vytvárajú pre Slovákov jedinečnú príležitosť naplnenia politického cieľa, ktorý tak vehementne proklamoval. O autonómii¹⁹ dokonca hovoril v tom zmysle, že táto nebola v skutočnosti vybojovaná zo strany HSLS, ale skôr len dôsledkom pomníčovských udalostí v ČSR: „*Vydobyli? Nie, to je chyba, to je práve najväčšia chyba, že si myslíme, že to, čo máme, sme si vydobyli. To je omyl. To nám padlo do lona! Naše úsilie bolo zamerané smerom k autonómii a vývoj nám dal omnoho viac, ako to, čo obsahovala Pittsburská dohoda, teda viac ako to, čo bolo programom Ľudovej strany.*“²⁰ V duchu naplnenia tohto cieľa sa, okrem zahraničných ciest do Ríše resp. verejných vyhlásení, schádzal aj s niektorými politikmi v súkromí (viď Tisove svedectvo o Tukovom rozhovore s Göringom), pričom o týchto stretnutiach vedeli aj ďalší slovenskí politici, ktorí sa ich ale nezúčastňovali. Jedným z nich bol aj vtedajší poslanec Národného zhromaždenia a minister česko-slovenskej vlády Karol Sidor, ktorý dokonca o nich podáva vlastné svedectvo.²¹ Sidor následne dokonca zisťo-

¹⁷ *Slovák*, 8. december 1938.

¹⁸ „*Ak pred 10 rokmi bola najvyššou túžbou autonómia, dnes, keď je slovenský národ vyspelý, ide ďalej vo svojich požiadavkách a buduje si svoj vlastný slovenský štát.*“ *Slovák*, 13. decembra 1938.

¹⁹ Netreba zabúdať, že V. Tuka ešte pred svojím uväznením v roku 1929 patril k najvýraznejším zástancam vytvorenia slovenskej autonómie v ČSR.

²⁰ ČARNOGURSKÝ, P.: 14. marec 1939. Bratislava: Veda, 1992, s. 10.

²¹ „*Večerným vlakom odcestoval som z Prahy. Vo štvrtok 2. marca ráno o 6. hodine došiel som do Bratislavy. Na byte ma vyhládal Murgaš a oznámil mi, že odhalil tajné sprisahanie, ktoré robí: Tuka, Mach a Farkaš. Oni sa schádzajú v dome slobodných murárov a tam vraj kujú pikle. Toto hniezdo treba rozhádzať a vzduch vyčistiť. Žiadal ma, aby som hneď ako prídem z domu do Vládnej budovy, pozval k sebe pplk. Čatloša, ktorý mi bude vedieť podať bližšie informácie o tom, čo sa chystá. Predpoludním zhováral som sa s podplukovníkom Čatlošom. Oznámil mi, že ho Tuka pozval jeden večer k sebe, upozornil ho, aby prišiel v civile a zúčastnil sa tam rozhovoru s Tukom, Šaňom Machom a Joštiakom. Čatloš mal dojem, že tieto rozhovory sa vedú v úplnom dorozumení*

val aj u samotného J. Tisa, predsedu slovenskej autonómnej vlády, či o danej situácii vie, pričom podľa vlastných slov z tohto stretnutia následne odchádzal s myšlienkou, že vlastne nejde o nič vážne: „Odišiel som od Dr. Tisu s dojmom, že on vec veľmi vážne neberie a tak som ju ani ja vážne nebral.“²²

Zdá sa teda, že aj napriek tomu, že V. Tuka deklaroval svoj nezáujem o aktívne zapájanie sa do politického diania, už počas svojho pobytu v Piešťanoch sa stykal s domácimi resp. zahraničnými osobnosťami politického života. Na druhej strane však nemožno povedať, že by tento svoj interes deklaroval aj verejne a aj preto sa môže zdať, že až do začiatku novembra nevyvíjal nijakú politickú aktivitu, čoho nepriamym dôkazom je tiež obsah telefonátu maďarského konzula z Bratislavy dňa 31. októbra 1938.²³

Jeho priama účasť na politických záležitostiach je však neodškriepiteľná už počas kritických novembrových udalostí, kedy vo Viedni padlo ďalšie závažné rozhodnutie. Je všeobecne známe, že 2. november 1938 je v slovenských národných dejinách jedným z najťažších momentov, kedy Slovensko v dôsledku maďarských revizionistických snáh stratilo až päťtinu svojho územia. Na rokovaniach na zámku Belvedere sa na rozdiel od Mníchovskej konferencie zúčastnili aj česko-slovenskí politici, vrátane J. Tiso, ktorý si so sebou, ako poradný hlas, prizval práve V. Tuku. Slovenská politická elita v zložení J. Tiso, K. Sidor, F. Ďurčanský a A. Mach ešte 30. októbra navštívili V. Tuku, kde ho zrejme predovšetkým ako skúseného profesora medzinárodného práva žiadali, aby vlastnou intervenciou u nemeckých politikov zachránil Slovensko pred maďarskými územnými nárokmi.²⁴

s predsedom vlády Dr. J. Tisom a ministrom Sidorom. Na porade ho žiadali o vysvetlenie, či v prípade vyhlásenia neodvislosti slovenského štátu vedel by situáciu vojensky na Slovensku udržať. Čatloš im odpovedal, že zato garantovať nevie.“ SIDOR, K.: Takto vznikol Slovenský štát. Bratislava : Odkaz, 1991, s. 59.

²² SIDOR, K.: *Takto vznikol Slovenský štát*, s. 59.

²³ „Pronemecká orientácia zosilňuje i v slovenskej propagande proti Maďarsku: Tisov list pražskému nunciovi a Vojsťáka vyslal do Ríma. Sidor silne vytriezol z Varšavy a zdá sa, že sa približuje maďarskej orientácii. Tuka je stále v Piešťanoch a nevyvíja žiadnu aktivitu. Stanovisko bratislavských Nemcov je za samostatné Slovensko.“ KRAJČOVIČ, M. (ed.): *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944: maďarské dokumenty v porovnaní s dokumentmi v Bonne, Bukurešti, Viedni a Prahe*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2008, s. 234.

²⁴ VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*, s. 176.

V. Tuka od samého začiatku kategoricky odmietal odstúpenie južných oblastí Slovenska v prospech Maďarska. Na tento jeho počín osobne vo svojich memoároch spomína aj poslanec slovenského snemu Pavol Čarnogurský, ktorý tu uvádza aj jednoznačnú Tukovu odpoveď na Tisovu otázku, ktorý sa ho pýtal, čo vlastne robí vo Viedni: „*Tak pán profesor – podľa vás čo máme robiť? Tuka zastal, pozrel na Chvalkovského a Tisu a povedal: – Nechodiť tam. – Prečo? – opýtal sa Tiso. – Lebo, keď to podpíšete, to znamená že s tým súhlasíte a slovenský národ už nebude mať nárok na tieto územia. Nové hranice sú pre Slovensko nespravodlivé.*“²⁵ To, ako napokon veci vo Viedni dňa 2. novembra dopadli a aký mali svoj konečný dôsledok pre Č-SR je veľmi dobre známe. Čo sa však týka Tukovej účasti, ten zastával stanovisko, na základe ktorého by vlastne slovenská autonómna vláda nemala byť zodpovedná za takéto zásadné rozhodnutia a preto jeho rada pre J. Tisa znela v tom zmysle, aby konečný verdikt nepodpisoval, pričom nech túto úlohu nechá na ústrednú vládu, ktorú na rokovaníach zastupoval práve minister zahraničných vecí F. Chvalkovský.²⁶ Zdá sa teda, aj napriek tomu, že V. Tuka strávil vyše 15 rokov vo väzení, keď bol obvinený a odsúdený zo špionáže v prospech Maďarska, tak v tejto chvíli evidentne zastával postoj, ktorý bol práve opakom akejkoľvek vlastizrady v prospech štátu, s ktorým mala Č-SR spoločnú južnú hranicu.

Aj napriek novembrovému neúspechu mal V. Tuka snahu naďalej pracovať v prospech slovenských záležitostí. Od jesene 1938 až do vzniku samostatného slovenského štátu 14. marca 1939 podnikol viacero pracovných ciest do Nemecka, kde sa stretol s významnými nacistickými štátnikmi. Aj napriek tvrdeniu J. Tisa, podľa ktorého oficiálne poverenie od HSLS na tieto služobné cesty nemal, na druhej strane A. Mach počas vypočúvania pred národným súdom vypovedal, že tomu tak v skutočnosti nebolo a že tieto návštevy v Nemecku neboli len jeho svojvoľné akcie bez vedomia čelných predstaviteľov vládnej strany na Slovensku.²⁷

²⁵ ČARNOGURSKÝ, P.: *Svedok čias*. Bratislava : USPO, 1997, s. 94.

²⁶ VNUK, F.: *Mať svoj štát znamená život*, s. 176.

²⁷ „*Viem o niektorých Tukových cestách do zahraničia – hovoril Mach – a viem ako sa zrodily. Na tieto cesty Tuka dostával pokyny priamo od predsedníctva a robil ich so súhlasom takých činiteľov, ktorí potom na jeho procese svedčili proti nemu.*“ *Pred súdom národa 1: Začiatok konca*. Bratislava : Povereníctvo pre informácie, 1947, s. 42.

K všetkému treba dodať, že na týchto jeho zahraničných cestách ho sprevádzali aj ďalšie politické osobnosti, akými boli napríklad Franz Karmasin alebo tiež Ferdinand Ďurčanský, ktorý už aj vtedy patril medzi čelné osobnosti slovenskej politiky. Tieto prvé služobné cesty do Nemecka prebehli ešte v novembri 1938, kedy bol spolu s Jánom Farkašom na základe poverenia zo strany slovenskej autonómnej vlády na návšteve u H. Göringa v Berlíne. V. Tuka však vehementne popieral, že účelom tejto návštevy bolo jeho orodovanie za vznik samostatného slovenského štátu, pričom skutočným cieľom týchto návštev mali byť spoločné rokovania ohľadom hospodárskej otázky vo svetle dodávok pre Nemecko v súvislosti so štvorročným hospodárskym plánom.²⁸ Je však vcelku evidentné, že v tomto čase mal už záujem posunúť stav autonómie na vyššiu štátoprávnu úroveň a otázka možného vzniku samostatného Slovenska bola určite aktuálna. Už 1. novembra počas svojej návštevy vo Viedni, ohľadom arbitrážneho konania, sa stretol s Ernstom Woermannom, ktorý tu bol v tom čase nemeckým vyslancom. Počas ich vzájomného rozhovoru dokonca otvorene naznačil potrebu nemeckej podpory pre vybudovanie slovenskej samostatnosti,²⁹ pričom táto schôdzka sa uskutočnila ešte pred návštevami v Berlíne. V. Tuka však v tejto veci trval neustále na svojom, čo interpretoval taktiež počas výsluchu na

²⁸ „Je pravda, že som bol v novembri 1938 dvakrát v Berlíne a vyjednával som s maršalom Göringom. Do Berlína som mal ísť spolu s Jánom Farkašom z poverenia slovenskej vlády. Mal som písomné poverenie, ktoré mi ako sa pamätám odovzdal Dr. Ďurčanský, ktorý bol vtedy ministrom dopravy, ktorý mal na starosti aj hospodárske styky s cudzinou. Ja som bol poverený vyjednávať v Berlíne o tom, aké dodávky by mohlo Slovensko urobiť pre Nemecko v rámci tzv. 4 ročného plánu. Bolo mi vtedy povedané, že to budú len predbežné informácie, o ktorých budú ešte jednať odborníci.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. č. 102, zápisnica spísaná 29. júla 1946 na Národnom súde v Bratislave o hlavnom pojednávaní, konanom v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

²⁹ „Dňa 1. novembra ma vo Viedni navštívil známy slovenský profesor Tuka, ktorý mnohé roky sedel vo väzení a je považovaný za slovenského národného hrdinu. Sprevádzal ho poslanec, štátny tajomník Karmasin. Tuka sa prihovárал za samostatné, od Česka nezávislé Slovensko a z toho dôvodu žiadal o nemeckú podporu. Povedal som mu, že momentálne považujeme za správne riešenie zotrvanie Slovenska v štátnom zväzku s Českom a Karpatskou Ukrajinou, ale že podporujeme všetko, čo by mohlo slúžiť na posilnenie autonómnych práv. V tejto súvislosti som poukázal najmä na samostatné vojenské oddiely. Pána Tuku táto odpoveď zjavne sklamala.“ Woermannov záznam o rozhovore s Vojtechom Tukom vo Viedni v predvečer arbitráže. SCHVARC, M. – HOLÁK, M. – SCHRIFFL, D. (eds.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 1*. Bratislava : Ústav pamäti národa, 2008, s. 311.

hlavnom pojednávaní pred Národným súdom v Bratislave, pričom hospodársky záujem Nemecka špecifikoval na naftu a ťažbu kovov, zároveň dodal, že poverenie zo strany slovenskej vlády bral ako povinnosť, ktorej sa nemožno zrieknuť resp. jej odporovať.³⁰ Počas svojej druhej novembrovej návštevy podľa vlastných slov bolo majoritným predmetom rokovaní s Göringom vyjednávanie o záchrane Devína, ktorý sa stal nemeckou korisťou po konferencii v Mníchove, pričom počas týchto rozhovorov poukázal aj na tradíciu a historický význam tohto miesta pre Slovákov. Zároveň však vo svojej výpovedi naznačil, že jeho prvé novembrové stretnutie s Göringom nebolo zrejme len v medziach hospodárskej otázky, ale na programe bola aj politická situácia na Slovensku resp. v ČSR.³¹

Vo svojich zahraničných cestách do Nemecka na rokovania s najvplyvnejšími nacistickými politikmi pokračoval aj v priebehu roku 1939, kedy sa táto jeho činnosť opätovne zintenzívnila, a to konkrétne vo februári, teda v čase kedy už medzinárodné udalosti smerovali k zásadným geopolitickým zmenám v stredoeurópskom priestore. Tá ďalšia sa uskutočnila dňa 12. februára, kedy do Berlína odcestoval aj v sprievode

³⁰ „Ako som už uviedol, v novembri 1938 som bol požiadaný a vyslaný slovenskou autonómnou vládou vyjednávať s Göringom. Hoci som vtedy mal už ťažké skúsenosti s politikou, predsa som tejto žiadosti slovenskej vlády vyhovel a nemohol som tomu odporovať. Ja som mal vtedy presné inštrukcie, o čom mám v Berlíne hovoriť. V Berlíne sa interesovali o to, ako by sa Slovensko dalo zapojiť ako dodávateľ do 4 ročného hospodárskeho plánu. Nemci sa interesovali o kovy a naftu. Ja som uvádzal, že na Slovensku sa tieto kovy vyskytujú v malom množstve. Uviedol som, že medzi a olova sa v slovenských baniach niečo nájde, že železa máme veľmi málo, spomenul som handlovske uhlie, ako aj gbeliskú naftu. Moje informácie boli skúpe a vtedy mi Göring povedal, že experti sa dajú s nami do styku.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. č. 102, zápisnica spísaná 29. júla 1946 na Národnom súde v Bratislave o hlavnom pojednávaní, konanom v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

³¹ „Druhý raz som bol vyjednávať s Göringom, keď sa jednalo o záchranu Devína. Ja som vyjednával s Göringom, avšak som nič nedocielil. Göring mi povedal, že z devínského kopca možno s delostrelectvom ohrozoval Viedeň, takže ten kopec nemôže zostať v rukách nepriateľskej vlády. To bolo v novembri r. 1938. Vtedy ešte existovala ČSR a Nemci ma pokladali ako sa mi pozdáva za nepriateľa. K tomu devínskemu kopcu pripisovali dôležitý strategický význam. Počas oficiálneho rozhovoru ohľadne Devína Göring nadviazal rozhovor ohľadom mojej predošlej účasti o politickom živote v ČSR a Göring mi povedal, že čítal v novinách o mojej činnosti v politickom živote Slovenska. Ja som vtedy zdôrazňoval, že Devín má pre nás tradičnú cenu.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. č. 102, zápisnica spísaná 29. júla 1946 na Národnom súde v Bratislave o hlavnom pojednávaní, konanom v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

F. Karmasina, pričom počas tejto návštevy sa stretol priamo aj s A. Hitlerom. V. Tuka síce tvrdil, že aj v tomto prípade boli cieľom rokovania hospodárske záležitosti, no napokon sa aj sám vyjadril, že došlo aj k rozhovoru ohľadom štátoprávneho postavenia Slovenska, aj keď údajne v pláne pôvodného rokovania nebolo a pred svojím odchodom do Berlína ani nevedel, že sa nakoniec stretne aj so samotným Vodcom. Jednoznačne však odmietal akékoľvek vlastné vyhlásenie ohľadom ďalšej nemožnosti českého a slovenského spolunažívania v jednom spoločnom štáte, no zároveň pred samotným A. Hitlerom vyjadril v tom duchu, že ani jeden Slováč si rozhodne nepraje opätovný návrat Slovenska do područia Maďarska.³² V skutočnosti sa 12. februára 1939 stretol s Hitlerom aj v prítomnosti nemeckého ministra zahraničných vecí J. von Ribbentropa, a to v čase od 17.00 do 18.15 v Novej ríšskej kancelárii v Berlíne, pričom počas týchto rokovaní ho už dokonca oslovoval titulom „môj Vodca“. Akékoľvek Tukove tvrdenie o tom, že otázka štátoprávneho postavenia Slovákov v duchu ďalšej nemožnosti spolužitia s Čechmi v jednom spoločnom štáte nebola predmetom týchto rokovaní neobstojí. Počas tohto rozhovoru sa však neriešila len otázka možnosti pričlenenia Slovenska do Maďarska, ale celkovo sa už hovorilo o východiskách v súvislosti s rozbitím Česko-Slovenska. A. Hitler V. Tukovi vysvetlil, že pôvodným princípom, na ktorom boli založené výsledky mníchovskej dohody ako aj viedenskej arbitráže, bolo etnografické rozloženie nemeckého a maďarského obyvateľstva v Čechách resp. na Slo-

³² „Nezodpovedá pravde, že by som 12. februára 1939 odcestoval s Karmasinom do Berlína k Hitlerovi, ktorému by som tvrdil, že spolužitie s Čechmi je nemožné. Pravdou, je však, že ja som bol do Berlína zavolaný, aby som doplnil tie hospodárske informácie, ktoré som v Berlína poskytol. Ja som skutočne do Berlína išiel a keď som po obede sedel v Keiserhofe v hale pri čiernej káve, vtedy mi ktosi povedal, že mám ísť do Aussenamtu. Posadili ma do auta a doviekli ma do úradu ríšskeho kancelára. Keď som vstúpil do veľkej siene videl som, že tam práve prichádza Hitler a vtedy som si uvedomil, že ma doviekli nie do Aussenamtu, ale k Hitlerovi. Hitler ma posadil a tam bolo prítomných ešte asi 8-9 pánov. Hitler sa ma pýtal, že či je pravda, že Slováci by chceli ísť naspäť do Maďarska a že chce počuť ako od Slováka úprimnú odpoveď na danú otázku. Ja som Hitlerovi povedal, že také niečo si možno prajú len Maďari žijúci na Slovensku, avšak žiaden Slováč si to nepraje. Na ďalšiu Hitlerovu otázku, čo vlastne Slováci chcú odpovedal som, že som to už zdôraznil v knihe a v novinách t.j. že chcú svoj štát v zväzovej republike a chcú tak uplatniť svoje národné sebaurčovací práva.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. č. 102, zápisnica spísaná 29. júla 1946 na Národnom súde v Bratislave o hlavnom pojednávaní, konanom v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

vensku. V súčasnej situácii však podotkol, že Česi, na rozdiel od Slovákov, predstavujú pre nemecké plány určitú formu hrozby, najmä čo sa týka tendencií na oživenie ich predmníchovských hraníc. Zároveň mu však naznačil, že pokiaľ by Česi pokračovali v tejto protinemeckej politike, zodpovednosť by v tomto smere spadala na Česko-Slovensko ako celok, pričom Maďari a Poliáci, ako jeho budúci spojenci, by taktiež boli prizvaní k prerozdeleniu „koristi“, pri ktorom by sa pristúpilo k prekročeniu pôvodného etnografického princípu. Na druhej strane ho však ubezpečil, že pokiaľ by Slovensko v čase tejto politickej krízy pristúpilo k vyhláseniu samostatnosti, Nemecko by sa stalo okamžitým garantom jeho štátnych hraníc, nakoľko už teraz si bol dobre vedomý (dokonca vyjadril aj vlastnú ľútosť nad mylnými informáciami z maďarskej strany), že Slováci odmietajú návrat do područia Maďarska a ako samostatný štát by pre Tretiu ríšu nepredstavovali žiadnu hrozbu.³³ V. Tuka sa následne pred A. Hitlerom vcelku jednoznačne vyjadril pre myšlienku slovenskej samostatnosti,³⁴ pričom sa po ukončení rokovaní pred Hewelom nechal počuť v tom zmysle, aké dôležité pre neho toto stretnutie bolo: „*Po rozlúčke Tuka predom mnou vyhlásil, že tento rozhovor s Vodcom na neho urobil tak veľký dojem, že bez váhania by chcel tento deň označiť za najväčší deň vo svojom živote. Nemohol pochopiť neslýchaný historický vývoj v Nemecku, ktorý sa udial za posledných šesť rokov. Teraz, keď si vypočul Vodcu, to už chápe.*“³⁵ Z tohto rozhovoru teda evidentne vyplýva, aj napriek jeho zanietenosti ohľadom slovenskej samostatnosti, že A. Hitler mu otvorene ponúkol len dve možné východiská budúcnosti Slo-

³³ A. Hitler sa v duchu zachovania resp. nezachovania Česko-Slovenska vyjadril pred Tukom nasledovne: „*Ak by dnes vypukol konflikt, do ktorého zasiahnu Poľsko a Maďarsko, tak by ich musel nechať konať a od Slovenska by bolo nereálne dúfať v nemeckú pomoc. Boj o Bratislavu bol jednako len veľmi ťažký a mnohí Maďari mu to nezabudli. Len od'aka náorhu plebiscitu, ktorý sa Maďari nakoniec zdráhali prijať, si Bratislavu ponechalo Slovensko. Samostatnému Slovensku môže garanciu poskytnúť kedykoľvek, ešte aj dnes. Dnes už nemôže garantovať Československo.*“ Hewelov záznam o rozhovore medzi Hitlerom a Tukom v prítomnosti Ribbentropa a Karmasina. In: NIŽŇANSKÝ, E. et al. (eds.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941 v dokumentoch 1. Od Mníchova k vojne proti ZSSR*. Prešov : Universum, 2009, s. 226.

³⁴ „*Tuka povedal, že vie o čiernej budúcnosti Česka, a preto sa Slováci chcú dostať preč*“ Hewelov záznam o rozhovore medzi Hitlerom a Tukom v prítomnosti Ribbentropa a Karmasina. In: NIŽŇANSKÝ, E. et al. (eds.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941*, s. 227.

³⁵ Hewelov záznam o rozhovore medzi Hitlerom a Tukom v prítomnosti Ribbentropa a Karmasina. In: NIŽŇANSKÝ, E. et al. (eds.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941*, s. 227.

venska, podobne ako neskôr učinil aj v prípade návštevy J. Tisa v Berlíne 13. marca 1939. Počas tohto rozhovoru V. Tuka A. Hitlerovi svojimi slovami tiež potvrdil, že práve on je bezvýhradným pánom v stredo-európskom geopolitickom priestore a rozhodne tak aj o osude Slovákov, pričom jednoznačne poukázal na budúce smerovanie Slovenska po boku Nemecka a sám seba dokonca označil za osobu, ktorá má právo hovoriť v mene národa ako celku.³⁶

Taktiež podľa správy maďarského konzula v Bratislave bol už V. Tuka v tomto čase politicky orientovaný pronemecky, čo koniec koncov potvrdil aj svojim výrokom, ktorý vo svojej správe neopomenul ani Hewel, pred Hitlerom počas tohto stretnutia v Berlíne: „*Môj vodca, vkladám osud svojho národa do Vašich rúk.*“³⁷ Podľa maďarského konzula sa V. Tuka jednoznačne vyjadril v prospech slovenskej samostatnosti resp. nemožnosti ďalšieho spolužitia s Čechmi v spoločnom štáte, pričom mal záujem na definitívnom očistení svojho mena vo svetle obvinení vlastnej osoby z maďarofilstva. Dôkazom tejto Tukovej pronemeckej orientácie vo svetle vytvorenia samostatného slovenského štátu je aj telegram, ktorý ešte v priebehu januára 1939 poslal A. Hitlerovi, pričom v ňom jednoznačne proklamoval svoj záujem na svojbytnosti slovenského národa pod nemeckou ochranou a zároveň sľub vernosti nemeckému národu. Otvorene sa v ňom vyslovil taktiež za možnosť vojenskej podpory zo strany Slovákov v prípade rozpútania vojnového konfliktu. Tento bol

³⁶ „*Vodcu oslovuje „môj Vodca“ a vyjadruje, že hoci je skromným človekom, robí si nárok hovoriť v mene [celého] slovenského národa. České súdy a väzenie ho oprávňujú k takémuto tordeniu. Uvádza, že vodca nielen nadhodil slovenskú otázku, ale že je prvý, kto slovenskému národu priznal dôstojnosť. Slováci chcú pod vedením Vodcu spoločne bojovať o udržania európskej civilizácie. Je zrejme, že ďalšie spolunažívanie s Čechmi sa pre Slovákov duševne aj hospodársky stalo nemožným. Len myšlienka, že dnešná vláda je iba dočasným riešením umožnila, že patria [Slováci] ešte dnes do českého [sic!] štátu. Ale on sám a jeho spolubojovníci sú odhodlaní podvoliť sa tlaku slovenského národa a vytvoriť nezávislé Slovensko. Osud Slovenska spočíva v rukách Vodcu. Tak, ako vo väzení trpel pre svoje presvedčenie, je pripravený za svoje ideály obetovať aj svoj život. Ak vypukne povstanie, tak sa ho Česko v prvom momente pokúsi krvavo potlačiť. Ale len jedno slovo vodcu by stačilo, aby sa tieto pokusy zastavili. Rovnako je to aj s aspiráciami Maďarska a Poľska, ktoré môže slovo Vodcu zastaviť. „Vkladám osud môjho národa do Vašich rúk, môj Vodca, môj národ očakáva od Vás svoje úplné oslobodenie.“ Dnes Slováci kráčali ešte váhavými krokmi, ale ich kroky budú stále rozhodnejšie.*“ Hewelov záznam o rozhovore medzi Hitlerom a Tukom v prítomnosti Ribbentropa a Karmasina. In: NIŽŇANSKÝ, E. et al. (eds.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941*, s. 225.

³⁷ *Dějiny Československa v datech*. Praha : Svoboda, 1968, s. 384.

následne prečítaný aj počas slávnostného večera v súvislosti so založením Slovensko-nemeckej spoločnosti v Bratislave.³⁸

Otázkou však ostáva, či bol V. Tuka aj vnútorne presvedčený o tom, že práve teraz nastal ten správny čas viesť politickú kampaň za nezávislosť Slovenska, alebo bolo jeho zmyšľanie len dôsledkom februárových rokovaní v Nemecku resp. vlastnej politickej emancipácie. Počas stretnutia s H. Göringom v Berlíne mu totiž nemecký ministerský predseda dal jednoznačne najavo, že na jednej strane uprednostňuje záujmy Poliakov a Maďarov, pričom zároveň prijatie Čechov do Tretej ríše nie je možné ani v krajnom prípade, čím mu dal evidentne najavo, že Č-SR nespadá pod ochranu Nemecka v prípade jej napadnutia zo strany Poľska či Maďarska. H. Göring mu však zároveň naznačil, že najuspokojivším riešením by mohlo byť vyhlásenie slovenskej nezávislosti, pričom mu zdôraznil fakt, že aj napriek tomu, že Nemci mali právo na celú Bratislavu, tak ju ponechali Slovákom, ktorí taktiež budú potrebovať svoje hlavné mesto.³⁹ Okrem pracovných ciest do Berlína sa začiatkom roku

³⁸ „Vaša Excelencia vo svojom norimberskom prejave vyvodila slovenský národ zo zabudnutia a pred svetom mu udelila dôstojnosť samobytného národa. Historický počín Vašej Excelencie otvoril slovenskému národu cestu k samospráve a sebaurčeniu. Ako predseda dnes založenej Nemecko-slovenskej spoločnosti a najviac skúšaný bojovník za slovenskú slobodu si pokladám za česť splniť svoju čestnú povinnosť tým, že Vašej Excelencii vyslovujem vďaka slovenského národa. Slovenský národ sľubuje svojmu ochrancovi večnú vernosť a vždy bude považovať za česť stáť po boku vznešeného nemeckého národa ako jeho súputník po stránke hospodárskej a kultúrnej a ak to bude potrebné bude pod vedením Vašej Excelencie bojovať na strane nemeckého národa za udržanie a podporu európskej civilizácie.“ In: *Grenzbote*. 31. 1. 1939, s. 2.

³⁹ „Tuka sa o berlínskej ceste pred jedným mojím dôverníkom vyjadril, že v kruhu nemeckých vedúcich osobností, naproti situácii pred tromi mesiacmi, mal skúsenosť s veľkou zmenou nálady v prospech Maďarska. Ministerský predseda Göring mu dokonca rovno povedal, že najlepšimi priateľmi Nemecka sú Poliáci a Maďari. Tuka mal z rozhovoru s Göringom dojem, že Nemci by Podkarpatskú Rus a východné Slovensko nedovolili v žiadnom prípade pripojiť k Maďarsku, lebo potrebujú toto územie kvôli železničnej dráhe a automobilovej ceste vedúcej na východ. Göring povedal aj to, že Čechov by ani v tom prípade neprijali do ríše, aj keby sa sami núkali. Či Göring naozaj povedal toto, alebo Tuka chcel iba urobiť dojem na môjho dôverného človeka, to sa pravdaže nedá zistiť. Göring aj to zdôrazňoval pred Tukom, že na Bratislavu ako k nemeckému mestu mali mať právo Nemci, ale keďže Slováci potrebujú hlavné mesto, že v prospech Slovákov sa vzdali Bratislavy, ale to neznamená, že by to urobili v prospech Čechov. Z toho vyjadrenia vyčítal Tuka, že Nemci by videli radšej slovenskú nezávislosť ako spoločný štát s Čechmi. Profesor Tuka, pokiaľ ide o plány do budúcnosti vyhlásil pred mojím dôverným človekom, že bude robiť výslovne pronemeckú politiku. Má v úmysle čím skôr dobudovať už vo výstavbe sa nachádzajúcu Rodobranu, vyvolávať protičeskú atmosféru a s tým súbežne v blízkej budúcnosti zorganizuje výpady aj voči Maďarsku. Avšak žiadal, aby sme to

1939 zúčastnil aj rokovaní vo Viedni, kde sa koncom februára 1938 stretol s Wilhelmom Kepplerom,⁴⁰ štátnym tajomníkom Tretej ríše pre zvláštne úlohy na Zahraničnom úrade. V. Tuka mal ísť na toto stretnutie na základe iniciatívy zo strany člena autonómnej vlády F. Ďurčanského, ktorý ho do Viedne prizval. Počas schôdzky W. Keppler predstrel vlastnú predstavu, ako by Slováci mali uskutočniť svoj politický program ohľadom získania sebaurčovacieho práva na vlastný štát. V. Tuka sa vo svetle česko-slovenských vzťahov vrátil až do 1. svetovej vojny a k dokumentu Pittsburskej dohody, pričom bolo jasné, že sa opätovne snaží oživiť krivdu, ktorú pociťoval nielen osobne, ale tiež historickú nespravodlivosť viažucu sa k štátoprávnenému usporiadaniu Čechov a Slovákov v čase vzniku ČSR.⁴¹ V súvislosti so zahraničnými pracovnými cestami po boku členov autonómnej vlády resp. na základe poverenia zo strany tejto slovenskej vlády počas výpovede pred Národným súdom v júli 1946 poznamenal, že táto vláda bola legálna, vymenovaná prezidentom ČSR a preto aj jej zahranično-politické styky považoval za legálnu činnosť a nie za niečo protiústavné resp. ak tomu tak bolo, tak on nemal o tom vedomosť.⁴²

nepochopili zle, lebo z taktických dôvodov to považuje za potrebné, keďže jeho teraz každý napáda: Slováci mu vyhadzujú na oči, že nie je dostatočným Slovanom, Nemci že je katolík a Česi ho nenávidia a boja sa toho, že Slovensko dostane do varu. Preto považuje za potrebné, aby napádal Maďarov, aby konečne boli úplne odstránené obvinenia o jeho maďarofilstve. Ak mu Maďari chcú dobre – povedal – nech ho čím ostrejšie napádajú a hanobia v tlači. Jeho cieľom je vytvorenie nezávislého Slovenska, či už za pomoci vlády, alebo proti nej, opierajúc sa o ľud, ktorý je protičeský a počítajúc s nemeckou pomocou v tejto veci, že vláda obávajúca sa Nemcov sa mu neodváži ubližovať. Aj preto dáva dokopy Rodobranu, aby v prípade potreby mohol svoj plán uskutočniť aj násilnou cestou. Najskôr precestuje celé Slovensko, aby zburcoval ľud. Ako povedal, dostane do varu celé Slovensko.“ Správa maďarského konzula v Bratislave maďarskému ministrovi zahraničných vecí Csákyemu zo dňa 20. 2. 1939. In: KRAJČOVIČ, M. (ed.): *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944*, s. 269.

⁴⁰ Od 11. marca 1939 bol W. Keppler splnomocnencom A. Hitlera pre rokovanie so slovenskými predstaviteľmi vo veci vyhlásenia samostatného slovenského štátu.

⁴¹ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. č. 102, zápisnica spísaná 29. júla 1946 na Národnom súde v Bratislave o hlavnom pojednávaní, konanom v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

⁴² „Vedel som, že slovenská vláda je legálna, keďže bola odhlasovaná podľa československého zákona a menovaná prezidentom Československej republiky. Či do kompetencie autonómnej slovenskej vlády nepatril styk s cudzou mocou udávam, že mne to nebolo sdelené a nemal som čas to preštuďovať. Ja som však čítal v novinách, že tieto styky boli ústavné, legálne. Mne nebolo oznámené, že by tieto styky boli robené za chrbtom ústrednej Čsl. vlády.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat.

Nemci už v relatívne dlhodobom horizonte sledovali politickú situáciu na Slovensku, a to, že práve V. Tuka sa 12. februára osobne zúčastnil rokovaní v Berlíne rozhodne nebola náhoda, nakoľko práve on mal aj podľa Nemcov tie správne predpoklady a dôvody, aby svojou činnosťou dopomohol k definitívnemu rozbitiu ČSR, ako je to zachytené aj v jednej zo správ o situácii na Slovensku, ktorá opisuje politické dianie a jeho osobnosti začiatkom roku 1939.⁴³ O tom, že začiatkom roku 1939 bol V. Tuka tou správnou pronemecky orientovanou osobou a následne aj politikom, ktorý ochotne prijme nacistické ideály za svoje a naďalej ich bude presadzovať v slovenskom politickom prostredí podáva vlastné svedectvo poverenec ríšskeho ministerstva zahraničných vecí Edmund Weesenmayer, ktorý na prelome februára a marca 1939 vykonal návštevu v Bratislave, počas ktorej zotrval v rozhovore s V. Tukom.⁴⁴ Politická kríza a kritické udalosti z marca 1939 poskytli Hitlerovi definitívnu zámienu resp. možnosť, aby uskutočnil svoje dlhodobu plánované ciele a vyriešil tak k vlastnej spokojnosti česko-slovenskú otázku. Nemeckí štátnici však ešte v priebehu februára zisťovali, okrem V. Tuku, aj postoje ostatných slovenských politikov k možnému vyhláseniu samostatnosti Slovenska. Okrem politických predstaviteľov Tretej ríše však dianie na

č. 102, zápisnica spísaná 29. júla 1946 na Národnom súde v Bratislave o hlavnom pojednávaní, konanom v trestnej veci proti Dr. Vojtechovi Tukovi.

⁴³ „Profesor Tuka má nepochybne najväčšiu predvídavosť zo všetkých [slovenských osobností]. Nemá síce Tisovu schopnosť šikovného balansovania a azda ani Sidorov organizačný talent, ale jeho sila spočíva v dvoch faktoroch: 1.) V morálnom kapitále desiatich rokov českého žalára, 2.) že, uvedomujúc si slabiny svojho národa a jeho situáciu, sa môže stať nositeľom a tvorcom idey nového akčného programu. A Tuka je k tomuto kroku odhodlaný. Jeho návrat v októbri podnietil organizovanie pozoruhodných zhromaždení na počesť jeho osoby. To malo nepochybne za následok, že ho čelní predstavitelia Hlinkovej strany zo strachu o svoje vlastné miesta chceli na znak úcty umiestniť na univerzitu. Tuka sa tomu spočiatku nebránil. Avšak v posledných týždňoch sa zo všetkých síl usiluje o návrat do politického života a postavil sa na čelo pronemeckej skupiny, aby z tejto pozície opätovne udával tón v oblasti ideologického revolucionizovania.“ Anonymná správa o situácii, o politických osobnostiach a možnostiach nemeckého vplyvu na Slovensku zo dňa 8. februára 1939. In: SCHVARC, M. et al. (eds.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 2*. Bratislava: Ústav pamäti národa, 2010, s. 270-271.

⁴⁴ „Prvý slovenský politik s ktorým som sa stretol bol Tuka Béla, o tom behom rozhovoru som si urobil dojem, že je ochotný a schopný nadviazať styky s Nemeckom. Ochotne by prijal nacistické učenie a jeho eventúálne pochybnosti sme predebatovali behom rozhovoru.“ SNA, fond Národný súd 1945 – 1947, škat. č. 101, číslo dokumentu 172/89. Zápisnica spísaná so svedkom Edmundom Weesenmayerom dňa 30. 4. 1946.

Slovensku s obavami sledovala aj Praha na čele s prezidentom E. Háchom, ktorý si bol už v začiatkoch roku 1939 dobre vedomý Tukovej pronemeckej orientácie a politickej činnosti, ktorá mala v konečnom dôsledku podnietiť rozpad Č-SR. Počas svojho pobytu v Tatrách v dňoch 26. decembra 1938 – 1. januára 1939 sa E. Hácha v tejto veci stretol aj s predstaviteľmi slovenskej autonómnej vlády, kde si ako podmienku pomoci pre Slovensko v čase politickej krízy stanovil odstúpenie a stiahnutie sa V. Tuku z politického života, pričom predseda vlády J. Tiso túto podmienku prezidenta prijal.⁴⁵

K činnosti V. Tuku vo vzťahu k nemeckej strane patrí aj vznik a existencia Slovensko-nemeckej spoločnosti. Jej založenie vzniklo tiež v intenciách rastúceho napätia resp. akéhosi prvotného súboja medzi konzervatívnym krídlom HSLS vedeným predsedom slovenskej autonómnej vlády J. Tisom a mladou ľudáckou generáciou, ktorej primárnym ideovým vodcom bol práve V. Tuka.⁴⁶ J. Tiso ako aj ďalšia z vedúcich osobností slovenskej politiky K. Sidor sa aktu založenia spoločnosti nezúčastnil, čo sa však nedá povedať o F. Ďurčanskom. K samotnej udalosti došlo 30. januára 1939⁴⁷ o 19.00 hod. v Bratislave, pričom za predsedu organizácie bol vymenovaný V. Tuka. Následne sa práve nový predseda spoločnosti ujal slova a vo svojom prejave, ktorý odrečnil v nemeckom jazyku, vyzdvihol predovšetkým zásluhu vodcu Tretej ríše o vytvorenie možnosti pre uplatnenie sebaurčovacieho práva Slovákov, čím mal s najväčšou pravdepodobnosťou na mysli existenciu slovenskej samostatnosti. Na konci svojej slávnostnej reči nezabudol ani na zvolanie pozdravu A. Hitlerovi,⁴⁸ ktorý bol v tej dobe už tradičnou politickou „formulkou,“ ktorú vo vzťahu k Vodcovi Tretej ríše už dlhšie

⁴⁵ Správa maďarského konzula v Bratislave zo dňa 19. 1. 1939. In: KRAJČOVIČ, M. (ed.): *Medzinárodné súvislosti slovenskej otázky 1927/1936 – 1940/1944*, s. 263.

⁴⁶ „Tisovo stranické krídlo sa aktu založenia neúčastnilo. Samotný Tiso ospravedlnil svoju neúčast' odcestovaním. Založenie spoločnosti sa uskutočnilo prakticky v rámci skrytého zápasu „mladej generácie“, vedenom proti Tisovi a klerikálom.“ Správa nemeckého konzula E. von Druffela Zahraničnému úradu o súvislostiach založenia Slovensko-nemeckej spoločnosti z dňa 31. januára 1939. In: SCHVARC, M. et al. (eds.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 2*, s. 187.

⁴⁷ Zaujímavosťou je, že k založeniu Slovensko-nemeckej spoločnosti došlo presne 6 rokov potom, čo sa podarilo NSDAP a Adolfovi Hitlerovi prevziať moc v Nemecku.

⁴⁸ Správa korešpondenta DNB o založení Slovensko-nemeckej spoločnosti z dňa 31. januára 1939. In: SCHVARC, M. et al. (eds.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 2*, s. 190.

obdobie používali jeho spolupracovníci ako aj ostatní nemeckí štátnici. V priebehu februára 1939 sa mala organizácia rozrásť v podobe podobných spolkov na území Slovenska a taktiež sa malo vytvoriť aj čestné predsedníctvo spoločnosti, do ktorého vyzýval V. Tuka na členstvo aj J. Tisa, ako o tom vo svojej správe informoval vtedajší spravodajský dôstojník viedenskej SD na Slovensku Konrad Goldbach.⁴⁹ Zdá sa však, že táto výzva nevyšla zo strany predsedu spoločnosti resp. z jeho vlastného presvedčenia, ale predovšetkým si zrejme dobre uvedomoval Tisove postavenie a obľubu v radoch slovenskej politiky a spoločnosti. Jeho angažovanosť by totiž mohla prispieť k posilneniu slovensko-nemeckých vzťahov a naplneniu vlastného základného politického cieľa, ktorým bol vznik samostatného Slovenského štátu.

Prostriedkom na získanie adekvátnych informácií zo slovenského politického prostredia ohľadom rozbitia Č-SR sa opäť stal ten, ktorý už od jesene 1938 prejavoval najmarkantnejší záujem ohľadom štátoprávnej budúcnosti Slovenska – Vojtech Tuka. Toho v priebehu februára 1939 vyhľadal vtedajší nemecký konzul v Bratislave Ernst von Druffel, aby na základe jeho informácií mohol podať následnú správu, ktorá by bližšie ozrejmila, do akej miery si myšlienka samostatnosti už dokázala získať podporu zo strany slovenskej autonómnej vlády. Počas rozhovoru s von Druffelom sa V. Tuka kriticky vyjadril na adresu slovenskej autonómnej vlády, ktorej spôsob vládnutia označil za príliš parlamentárny, zároveň však podotkol, že dokonca samotný J. Tiso sa pred ním vyslovil v duchu nezávislosti Slovenska, no na rozdiel od vlastných predstáv sa podľa tých Tisových tak malo stať až v priebehu jesene 1939, čo rozhodne nekorešpondovalo s názormi radikálov HSLS a zrejme ani plánmi A. Hitlera, ktoré počítali v tomto smere so skorším (jarným) termínom. Za vhodných slovenských politikov, ktorým by samostatné Slovensko vyhovovalo čo najskôr, označil Ďurčanského, Černáka a Macha. Zdá sa teda, že práve týchto troch politikov pokladal za svojich hlavných spolobojovníkov v boji za odtrhnutie sa od Prahy. Okrem týchto informácií von Druffel vo svojej správe poukázal aj na Tukovu pozíciu v slovenskej politike, ktorú označil na báze akéhosi samotného vojaka v poli, bez podpory skúsených politikov a vládnej slovenskej garnitúry, pričom sa

⁴⁹ Goldbachov záznam o Slovensko-nemeckej spoločnosti z dňa 3. februára 1939. In: SCHVARC, M. et al. (eds.): *Tretia ríša a vznik Slovenského štátu. Dokumenty 2*, s. 234.

o ňom vyjadril ako o politikovi, ktorý neprechováva žiadne priateľské vzťahy k Maďarsku či Poľsku, nakoľko práve jeho možná práca v prospech maďarskej iredenty vrhala stále pomerne veľký tieň na jeho osobu.⁵⁰

K rozhodujúcim udalostiam v súvislosti so vznikom slovenskej samostatnosti napokon došlo už v marci 1939. V čase, keď na Slovensku došlo k zásahu zo strany pražskej vlády s cieľom predísť definitívnemu rozpadu republiky, boli najvýznamnejší slovenskí politici zaistení resp. sa stiahli do úzadia, s výnimkou Karola Sidora, ktorý bol následne postavený do funkcie predsedu autonómnej slovenskej vlády. Jednou z podmienok prevzatia novej funkcie, ktoré K. Sidor predložil centrálnej vláde v Prahe bolo tiež prepustenie V. Tuku, ktorý bol spolu s Machom, Černákom a asi ďalšími 250 osobami zatknutý a odvedený na Moravu.⁵¹ Bližšie svedectvo o internácii a moravskom pobyte týchto slovenských politikov podáva vo svojich pamätiach práve Alexander Mach.⁵² V priebehu 13. – 14. marca 1939, teda v čase, keď došlo k rozhodujúcim udalostiam, ktoré definitívne spečatili osud Č-SR, sa V. Tuka na priamom rozhodovaní o vyhlásení samostatnosti nezúčastnil,⁵³ ba dokonca ani nebol prítomný v Bratislave. Podľa správ nemeckej proveniencie sa

⁵⁰ „Celkovo boli Tukove vyjadrenia veľmi rozumné a jasné a úplne bez priateľských reminiscencií k Maďarom alebo Poliakom. Avšak mal som dojem, že na presadenie svojich myšlienok nie je Tuka sám schopný vytvoriť si vhodný mocenský aparát. Každopádne, v tejto súvislosti dosiahol len malé pokroky. V praktickej dennej politike je ešte stále úplne odstavený. Hlinkova strana označila Tuku za mŕtveho. Sidor nedokázal z toho nič vyťažiť. Ukázalo sa, že pribraní bývalí protivníci z iných strán sa nedajú použiť ako stranický nástroj. Ani sám Tuka nemá veľa vlastných stúpencov.“ In: Druffelova správa Zahraničnému úradu o rozhovore s Tukom ohľadne politického vývoja na Slovensku a o postoji slovenských politikov k vyhláseniu samostatnosti Slovenska zo dňa 23. februára 1939.“ NIŽŇANSKÝ, E. et al. (eds.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941*, s. 232.

⁵¹ SIDOR, K.: *Denníky 1930 – 1939*, s. 407.

⁵² „V izbe nás bolo asi dvadsať internovaných slovenských politikov, pracovníkov kultúry z Maticy, redaktorov Slováka a Slovenskej Pravdy, profesor Tuka odsúdený na 15 rokov žalára, ktorý sa len nedávno dostal na slobodu, ďalej profesor Matúš Černák, čo ako minister podal prezidentovi Benešovi ultimátum a tak sa stal preň najpopulárnejším mužom tých dní: „Kto chce vidieť Slováka, nech si pozrie Černáka!“ Jedných priviezli až z Martina, iných od Zvolena, nás z Bratislavy. Tuka sa sem dostal vlakom od Tatier, kde prednášal na schôdzke spišských kňazov. Černák sa zúčastnil na zhromaždení v Modrom Kameni, kde ho zatkli bez ohľadu na imunitu.“ MACH, A.: *Z ďalekých ciest*. Martin : Matica slovenská, 2008, s. 146.

⁵³ V. Tuka v tom čase nebol poslancom slovenského snemu, ktorého poslanci 14. marca 1939 svojím hlasovaním rozhodli o slovenskej samostatnosti.

z internovaných slovenských politikov na slobode nachádzali už Černák a Mach, kým on sa mal nachádzať len na ceste do Bratislavy, kam napokon v tom čase ani nedorazil, nakoľko bol údajne zadržaný vo vojenskom cvičisku pri Malackách.⁵⁴

Informácie o tom, že by V. Tuka pri samotnom akte vyhlásenia samostatného slovenského štátu zohral zásadnejšiu úlohu sa neobjavujú ako v úradných správach nemeckej, tak maďarskej proveniencie. Na druhej strane bol však význam jeho politickej činnosti na jeseň 1938 resp. na jar 1939 rozhodujúci pri ceste k tejto štátoprávnej zmene, ktorá v konečnom dôsledku Slovenskej republike počas nastávajúceho svetového vojenského konfliktu zabezpečila politickú samostatnosť a ekonomickú stabilitu. Aj napriek tomu, že po svojom návrate na Slovensko na jeseň 1938 počas viacerých rozhovorov dementoval opätovné aktívne sa zapojenie do politického života, najmä vďaka vlastnému úsiliu sa pre neho 14. marec 1939 stal naplnením základného cieľa, ktorý mu v nasledujúcich rokoch otvoril cestu k najvýznamnejšej kapitole jeho dlhoročnej politickej kariéry, nakoľko počas trvania Slovenskej republiky zastával rozhodujúce pozície, prostredníctvom ktorých výrazným spôsobom ovplyvnil a formoval vnútropolitické dianie v krajine.

⁵⁴ Sine loco [Viedeň]. Hlásenie pre viedenské miestodržiteľstvo Seyss-Inquarta o udalostiach na Slovensku zo dňa 13. – 14. marca 1939. In: NIŽŇANSKÝ, E. et al. (eds.): *Slovensko-nemecké vzťahy 1938 – 1941*, s. 255.

Fenomén historickej pamäti o stalinizme v Ruskej federácii a v Bieloruskej republike

VJAČESLAV IVANOVIČ MEŇKOVSKIJ

Katedra dejín Ruska, Fakulta histórie, Bieloruská štátna univerzita (Minsk, Bielorusko)

The Phenomenon of the Historical Memory of Stalinism in the Russian Federation and the Republic of Belarus

Abstract: In Belarus and Russia, the attitude of both the authorities and the public toward the Soviet past and Soviet history has mostly been a complicated one. This array of issues definitely incorporates the history of Stalinism in all its dimensions and ramifications. Presently, the objective analysis of the historical experience of the Stalin period of the Soviet history is becoming, afresh, a matter of common civic significance. It has become the primary objective of national historiographies to “develop new national histories” and alter the paradigms created in the Soviet years.

Keywords: Russian Federation, Republic of Belarus, Stalinism, USSR, social sciences and humanities, historical memory

Dnešné Rusko a Bielorusko sa nachádzajú v procese hľadania ciest sebaidentifikácie a formovania národných ideí. Pritom na týchto cestách veľmi dôležitú úlohu hrá historická pamäť. Kľúčové ustanovenia pamäťového poňatia dejín (*memory studies*) boli navrhnuté svojho času nemeckým kulturológom J. Assmanom a spočívali v tom, že historická pamäť podlieha neustálej reorganizácii v súlade s potrebami súčasnosti a vďaka spoločenskej aktivite súčasníkov. Ako poznamenal J. Assman: „*minulosť nerastie prirodzene, je však produktom kultúrnej tvorivosti*“.¹ To znamená, že predstavy o minulosti nie sú konštantné a termíny „historická pamäť“ (t. j. predstavy o minulosti) a „dejiny“ (t. j. minulosť) nie sú synonymami.

Keďže v sociálnych a humanitných vedách je terminológia neustálym predmetom diskusií, preto je potrebné objasniť, aký význam (z množstva používaných a diskutovaných) zakotvujú autori do termínu

¹ Ассман Я. Культурная память: письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности. – Москва, 2004. – С. 50.

„historická pamäť“. Je možné súhlasiť s poňatím historickej pamäti ako súboru vedeckých, kvázivedeckých a nevedeckých poznatkov a masových predstáv spoločnosti o spoločnej minulosti. Historická pamäť je komplexným sociokultúrnym fenoménom, súvisiacim s chápaním historickej skúsenosti (skutočnej a/alebo imaginárnej) a zároveň slúži ako produkt manipulácie masového vedomia z politických dôvodov.² A. Lastovskij ponúka vyčleniť pre analytické účely niekoľko úrovní historickej pamäti, ktoré sú v spoločenskej praxi navzájom previazané: súbor definícií, myšlienok a obrazov minulosti, ktoré sa formujú vlastným logickým pochodom; kolektívne všedné (fragmentárne a protichodné) predstavy o minulosti; individuálna pamäť, ktorá je spoločensky sprostredkovaná a spája jednotlivca so sociálnou vrstvou.³

V Ruskej federácii, v Bielorusku ako aj v krajinách strednej a východnej Európy došlo k „návratu do dejín“. Dejiny boli zmobilizované pre potrebu národnej jednoty, t. j. krajiny strednej a východnej Európy sa ocitli v etape „nacionalizácie dejín“, ktorú západná Európa prekonala ešte v 19. storočí.⁴ Viedlo to k aktualizácii minulosti, zvýšenej pozornosti k dejinám a k jej aktívnej politizácii.⁵

Podľa sociologických prieskumov úloha poznania minulosti pri budovaní vlastnej identity Rusov je mimoriadne veľká. Na otázku: „Čo sa u Vás prvorado spája s myšlienkou o vlastnom národe?“ – až 48 % respondentov vybralo odpoveď „naša minulosť, naše dejiny“.⁶ Spomedzi veľkých postáv minulosti sa do popredia vracia Stalin, s menom ktorého Rusi spájajú obraz Sovietskeho zväzu ako „superveľmoci“. Kým v roku 1989 v zozname najväčších historických postáv bol Stalin len na 4. mieste na úrovni 12 % opýtaných (Lenin – 72 %, Peter I. Veľký – 38 %,

² Pozri: Репина Л. Опыт социальных кризисов в исторической памяти // Кризисы переломных эпох в исторической памяти / Под ред. Л. П. Репиной. – Москва, 2012. – С. 4-6.

³ Pozri: Ластовский А. Специфика исторической памяти в Беларуси: между советским прошлым и национальной перспективой // Вестник общественного мнения. 2009. № 4. С. 88-89.

⁴ Васильев А. Memory studies: единство парадигмы – многообразие объектов (Обзор англоязычных книг по истории памяти). URL: <http://www.nlobooks.ru/node/2640>

⁵ Pozri napríklad: Бордюгов Г.А., Бухараев В.М. Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь. – Москва, 2011; Историческая политика в XXI веке: Сборник статей. – Москва, 2012.

⁶ Левинсон А. Архив и простота. URL: <http://magazines.russ.ru/nlo/2005/74/le4-pr.html>

Puškin – 25 %), tak v roku 2012 sa vyšplhal na prvé miesto so 49 %.⁷ Na otázku: „Mali zmysel obeť sovietskeho ľudu kvôli veľkým cieľom a výsledkom dosiahnutým v najkratšom čase v období vládnutia Stalina?“ – kladnú odpoveď v roku 2015 uviedlo 45 % respondentov (v roku 2012 to bolo 25 %). Zvýšil sa aj počet tých, ktorí smrť Stalina spájajú so stratou „veľkého vodcu a učiteľa národov“. Kým v rokoch 2010 – 2013 túto myšlienku podporovalo 18 – 19 % opýtaných, tak v roku 2015 ich bolo už 24 %.⁸

„Stalin je viac živý ako mŕtvy“ – prišli k záveru experti Carnegovského fondu pre medzinárodný mier⁹ v správe zverejnenej v predvečer 60. výročia smrti sovietskeho vodcu.¹⁰ Téma aprílového (roku 2015) čísla ruského časopisu „Ogoňok“ (rus. «Огонек») bola sformulovaná ešte tvrdšie – „Posmrtné živý“ (v orig. «Убийственно живой» – pozn. preklad.). Dokonca redakcia časopisu zaznamenala úporné pokusy vrátiť meno Stalina do názvov ulíc a do učebníc.¹¹ Talianska výskumníčka M. Ferretti v článku „Rusko a stalinizmus. Rozrušená pamäť“ poznamenala, že „fascinácia stalinizmom vyvoláva intenzívny tlak minulosti, ktorá nechce odchádzať do minulosti“.¹²

Popri tom všetkom Rusi majú vedomosti o zločinoch Stalina. Viac ako 40 % opýtaných v prieskume uviedlo, že v období vládnutia Stalina bolo zabitých milióny a desiatky miliónov ľudí. Na otázku: „S čím sa u Vás spája smrť Stalina?“ – až 55 % opýtaných zvolilo odpoveď „zasta-

⁷ Социологи порассуждали над загадкой Сталина в связи с годовщиной смерти... URL: <http://www.levada.ru/old/04-03-2013/sotsiologi-porassuzhdali-nad-zagadkoi-stalina-v-svyazi-s-godovshchينوi-smerti-i-krovavyyi->

⁸ Социологи зафиксировали рост популярности Сталина среди российских граждан. URL: <http://www.newsru.com/russia/31mar2015/stalinopros.html>

⁹ Pozn. preklad.: Carnegovský fond pre medzinárodný mier (*Carnegie Endowment for International Peace*) – nezisková organizácia, ktorej hlavnou úlohou je podpora spolupráce medzi krajinami sveta. Nadácia (pomenovaná po americkom podnikateľovi – filantropovi Andrewovi Carnegiem) bola založená v roku 1910 a je najstarším americkým expertno-analytickým centrom v oblasti medzinárodných vzťahov. Oddelenia fondu sa nachádzajú vo Washingtone (centrála), Moskve (Carnegie Moscow Center), Pekingu, Bejrúte a Bruseli.

¹⁰ Социологи порассуждали над загадкой Сталина в связи с годовщиной смерти... URL: <http://www.levada.ru/old/04-03-2013/sotsiologi-porassuzhdali-nad-zagadkoi-stalina-v-svyazi-s-godovshchينوi-smerti-i-krovavyyi->

¹¹ Огонек. 2015. № 13. С. 16.

¹² Ferretti M. Memory Disorder. Russia and Stalinism // Russian Politics and Law. Vol. 41, No. 6, November–December 2003, p. 43.

venie teroru a masových represii, prepustenie z väzenia miliónov nevinných ľudí".¹³

Vzniká teda logická otázka, prečo – pri týchto znalostiach – Stalin je pre Rusov *persona grata*? Oživenie Stalinovho kultu nie je náhodné a spájame ho s viacerými príčinami. Jednou z najdôležitejších je to, že Stalinovo meno je spojené s víťazstvom vo Veľkej vlasteneckej vojne (1941 – 1945), t. j. s tým historickým symbolom, vzťah ku ktorému spája prakticky celú ruskú spoločnosť.

Nemenej dôležitým je ešte jeden aspekt historickej pamäti, ktorý asociuje meno Stalina s predstavami o „veľkosti sovietskeho štátu“. Liberálne princípy, populárne medzi ruskými elitami a aj spoločnosťou ako celkom v prvých rokoch po rozpade Sovietskeho zväzu, boli dnešným Ruskom odmietnuté. V súčasnom ruskom diskurze dominuje imperiálne vedomie a najpopulárnejšími osobnosťami minulosti sa stávajú historické postavy zodpovedajúce imperiálnej myšlienke. Zvlášť reflektujúc súčasné postavenie Ruska vo svete respondenti v súvislosti so sovietskou minulosťou sa prvorado orientujú na symboly štátnej prestíže a stalinské obdobie oceňujú ako dobu najväčšej sily sovietskeho (ruského) štátu.

„Stalinský Sovietsky zväz bol silným štátom, báli sa ho. V očiach ľudí, vychovaných sovietskym obdobím, strach je synonymom úcty“.¹⁴ Dnešná ruská zahraničná politika, ktorá je podporovaná väčšinou ruských občanov, je postavená na sile, tak ako v období „za Stalina“. A v tejto situácii Stalin je, prirodzene, hodnotený ako vzor štátneho lídra. Na základe analýzy verejnej mienky B. Dubin poukázal, že od polovice 90. rokov minulého storočia viac ako polovica Rusov označuje západné štáty za „nepriateľov Ruska, ktorí svoje problémy sa snažia riešiť na jeho úkor a pri každej príležitosti snažia sa poškodiť jeho záujmy“. Podľa ich názoru západná kultúra „*má negatívny vplyv na situáciu v Rusku*“.¹⁵

Keďže postoj k Západu a „západnému spôsobu života“ sa stáva

¹³ Сталин и мы: почему половина россиян до сих пор верят в вождя. URL: <http://www.rbc.ru/opinions/society/30/01/2015/54cb37799a7947c335dca175>

¹⁴ Христофоров В. Трагедия сталинизма не осознана до сих пор. URL: <http://www.mn.ru/society/rights/77553>

¹⁵ Чернявский Г. Российская сталиниана конца XX – начала XXI века. URL: <http://kackad.com/kackad/?p=7577>

čoraz viac v Rusku negatívnym, predstava o „sovietskom spôsobe života“ – ako vzorovom – začína u Rusov prevažovať. Týmto spôsobom zmena postoja k Stalinovi ako symbolu sovietskej éry je spojená aj so zmenami postoja k samotnému obdobiu. Významným faktorom v tomto procese je „historická politika“ súčasného Ruska. Termín „historická politika“ používame na označenie komplexu praktík, s pomocou ktorých vládnuce politické sily v krajine sa snažia presadiť určité interpretácie historických udalostí ako dominantné, využívajúc za týmto účelom administratívne a finančné zdroje štátu.¹⁶

Dnešná ruská historická politika je zameraná na zámenu „traumatických verzií“ národných dejín, t. j. pohľadu na dejiny ako reťazca tráum alebo jednej kontinuálnej traumy. Hlavným spôsobom prekonania traumatickej skúsenosti je vytvorenie historického naratívu, prostredníctvom ktorého minulé skúsenosti sa menia v určitú celistvosť a v medziach ktorej udalosti získavajú zmysel.¹⁷

Nová ruská verzia „hrdinskej histórie“ sa zakladá, podobne ako akákoľvek iná národotvorná verzia dejín, nie na reálnych udalostiach minulosti, ale na historických mýtoch. Termín „mýtus“ chápeme ako zovšeobecnenú predstavu skutočnosti, zloženú z morálnych a estetických mechanizmov, spájajúcu realitu s mysticitou. To znamená, že je to vždy predstava do značnej miery iluzórna, ale kvôli svojej etickej a umeleckej príťažlivosti má väčší vplyv na masové vedomie.¹⁸

Podľa A. Svjatoslavského: „*Stalin sa v dnešnej dobe stáva azda najživšou ilustráciou nesúladu medzi reálnou historickou postavou a jej predstavením v kultúrnej oblasti, ktorý i je predmetom **memory studies**. Hrubo povedané, dnes môže každý slobodne vytvárať zo Stalina čo len chce*“.¹⁹ Pomáhajúc si výrazom redakcie časopisu „Ab Imperio“²⁰, môžeme hovoriť

¹⁶ Позри: Миллер А. Россия: Власть и история //Pro et Contra. 2009. № 3-4. С. 6-23.

¹⁷ Репина Л. Опыт социальных кризисов в исторической памяти // Кризисы переломных эпох в исторической памяти / Под ред. Л. П. Репиной. – Москва, 2012. – С. 15.

¹⁸ Конорев С. Исторический миф в современном российском обществе: происхождение и социокультурная роль // Кризисы переломных эпох в исторической памяти. – Москва, 2012.–С. 332.

¹⁹ Святославский А. Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности // Кризисы переломных эпох в исторической памяти. – Москва, 2012. – С. 291.

²⁰ Pozn. preklad.: «Ab Imperio» – medzinárodný vedecký časopis, ktorý sa zaoberá

o používaní stalinizmu – v dnešnej historickej politike – v „hrubo zjednodušenej podobe“.²¹

Napríklad L. Gudkov poznamenal, že problém nespočíva v Stalinovi, ale v mýte o silnom lídrovi, efektívnom vodcovi, generalis-simusovi. Podľa jeho názoru v Rusku sa uskutočňuje cielená kampaň za ospravedlnenie Stalina, „ustavičná, tichá rehabilitácia“.²² Kompenzačná sebaidentifikácia so sovietskou minulosťou – uvádza sa v úvodníku „Ab Imperio“ – zahŕňa nielen velebenie veľkosti minulosti, ale aj zúfalú obranu „úcty a dôstojnosti“ starého režimu. Práve v tomto je dôležitý rozdiel od podobných prípadov prístupu k národnej hrdosti v iných krajinách. V súčasnom Rusku nejde už len o „slávnú minulosť“, tá sa aktualizovala do súčasného politického diskurzu a začína diktovať logiku správania.²³

V kontexte tejto myšlienky je zaujímavé porovnať vzťah k „stalinskému mýtu“ v Rusku so situáciou v iných postsovietskych nezávislých štátoch. Situácia na Ukrajine bola okomentovaná V. Naboženkom, riaditeľom sociologickej služby „Ukrajinský barometer“ (ukr. «Український барометр»), ktorý poznamenal, že sa v krajine nevykonávajú podobné výskumy, „keďže stalinizmus a leninizmus sú vnímané buď ako dávna minulosť, alebo ako súčasť ruskej ideológie“.²⁴ V roku 2012 Carnegovský fond objednal výskum verejnej mienky na tému „Vnímanie Stalina“ v Rusku, Arménsku, Azerbajdžane a Gruzínsku. Vo všetkých krajinách sa respondentom kládli rovnaké otázky. Na základe výsledkov výskumu sa

výskumom nacionalizmu a „novej imperiálnej histórie“ v postsovietskom priestore. Časopis bol založený v roku 2000 v New Yorku (USA) a Kazani (Rusko). Je asociovaným členom Americkej asociácie slovanských, východoeurópskych a euroázijských štúdií (Association for Slavic, East European, and Eurasian Studies – ASEES). Vychádza v ruskom a anglickom jazyku. Je interdisciplinárneho a komparatívneho zamerania s dôrazom na históriu, sociológiu, antropológiu a politológiu.

²¹ «Суверенная демократия» и конец истории // Ab Imperio. 2009. № 3. С. 355.

²² Сталин с нами? // URL: <http://www.levada.ru/2015/04/09/stalin-s-nami/>

Detailnú analýzu postoja Rusov k „stalinskému mýtu“ rozviedol L. Gudkov v štúdií: Гудков Л. Амнезия или стерилизация больного прошлого? Образ сталинизма в общественном мнении России // История сталинизма: жизнь в терроре. Социальные аспекты репрессий.– Москва, 2013. – С. 6-20.

²³ «Суверенная демократия» и конец истории // Ab Imperio. 2009. № 3. С. 349

²⁴ Украина снимает Ленина. Россия славит Сталина. URL: <http://www.svoboda.org/content/transcript/26954751.html>

napokon dospelo k názoru, že najrýchlejšie Stalin padá do zabudnutia v Azerbajdžane. V Arménsku bol zaznamenaný všeobecne negatívny postoj k Stalinovi, v Gruzínsku – naopak pozitívny.²⁵

Bohužiaľ, ruských sociológov nezaujala situácia v Bielorusku a údaje bieloruských vedcov pravdepodobne ušli pozornosti Rusov. Preto sa vo vedeckých publikáciách môžu nájsť mimoriadne kontroverzné výroky o postoji k Stalinovi, presnejšie k „stalinskému mýtu“, v súčasnom Bielorusku. Napríklad A. Svjatoslavskij píše, že podľa jeho vlastných pozorovaní „v rade bývalých sovietskych republík (Bielorusko, Kazachstan, Uzbekistan, Tadžikistan) je obraz Stalina často spojený s úspešnou národnou (ako to bolo vtedy volané) politikou“.²⁶

V zásade mylné predstavy o Bielorusku ako o akejsi „komunistickej rezervácii“ aj naďalej pretrvávajú medzi západnými výskumníkmi. Napríklad podľa nemeckého historika S. Trebsta Bielorusko patrí ku krajinám s tým typom kultúry pamäti, kde „autoritársky vládnuce elity sa otvorene opierajú o komunistický model a dokonca tvrdia, že v ňom je budúcnosť“.²⁷ Pokiaľ hovoríme o akejsi „zmrznutosti“ vedomia, tak – z nášho pohľadu – je skôr charakteristická vedeckej komunite, než bieloruskej spoločnosti.

Analyzujúc špeciálne číslo bieloruského časopisu „Arche“ (biel. «Архэ»), venované problému historickej pamäti a historickej politiky v Bielorusku, A. Bratačkin konštatuje, že sa v Bielorusku uskutočňuje málo sociologických prieskumov zameraných na problematiku historickej pamäti a historickej politiky, nedostatočne je preskúmaná aj „kolektívna pamäť“ Bielorusov.²⁸ Podstatou kolektívnej pamäti je zložitá interakcia spomienok a stereotypov vedomia. Kultúra pamäti len v malej miere vníma výsledky akademických výskumov (vrátane historických), ktoré nie sú adaptované pre široké auditórium. Je predovšetkým pro-

²⁵ Сталин с нами? URL: <http://www.levada.ru/2015/04/09/stalin-s-nami/>

²⁶ Святославский А. Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности // Кризисы переломных эпох в исторической памяти. – Москва, 2012. – С. 302.

²⁷ Требст С. «Какой такой ковер?» Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы: попытка общего описания и категоризации // Ab Imperio. 2004. № 4. С. 55.

²⁸ Братачкин А. Проблемы исторической памяти и исторической политики // «Архэ», 2/2013. URL: <http://palityka.org/2013/09/arxe2013problemyistoricheskopolitiki/>

duktom historickej politiky.

Historická politika súčasného Bieloruska je zatiaľ v procese formovania. Ako bieloruská vláda, tak aj bieloruská spoločnosť nemajú jasne definované postavenie medzi Východom a Západom, medzi Ruskom a Európou. Podľa bieloruského historika V. Šadurského v krajine „nie je zhoda v kolektívnej historickej pamäti a nebol nájdený optimálny model spolužitia dvoch štátnych jazykov (bieloruského a ruského – pozn. preklad.). Bieloruský národ je ešte stále nedostatočne skonsolidovaný a je rozdelený na niekoľko skupín identity s nestabilnými hranicami“.²⁹ Na základe analýzy politickej transformácie bieloruského štátu autor odôvodnene identifikoval tri etapy vývoja historickej politiky Bieloruskej republiky: koniec 80. rokov – máj 1995 (pokus budovať bieloruskú identickosť na základe etnického pôvodu); máj 1995 – začiatok 21. storočia (politika smerujúca k vytvoreniu zväzového štátu (únie) Bieloruska a Ruska); začiatok 21. storočia – súčasnosť (posilňovanie bieloruskej zvrchovanosti prostredníctvom realizácie viacstrannej /v origin. «многовекторной» – pozn. preklad./ politiky a formovanie nezávislej politickej identity bieloruských občanov).³⁰

Výsledky prieskumov verejnej mienky ukazujú špecifickosť historickej pamäti o Stalinovi a stalinizme v Bielorusku. Podľa údajov Sociologického ústavu Národnej akadémie vied Bieloruska (2008) kladne hodnotilo úlohu Stalina v dejinách Bieloruska 8 % respondentov, rozporupne – 27 %, negatívne – 44 % a nerozhodne – 21 %. Analogický postoj ukázali výsledky prieskumu „Euroázijského monitoru“ (2009) – 19 % (pozitívne), 18 % (rozporupné), 55 % (negatívne) a 9 % opýtaných (nerozhodné hodnotenie).³¹ Podľa údajov Nezávislého inštitútu sociálno-ekonomických a politických štúdií (rus. Независимый институт социально-экономических и политических исследований – НИСЭПИ) stredná známka Stalina na päťstupňovej stupnici v roku 2009 predstavo-

²⁹ Шаду́рский В. Историческая политика в Республике Беларусь: этапы развития и версии интерпретации прошлого // Труды факультета международных отношений: науч. сборник. Вып. 5. – Минск, 2014. – С. 22.

³⁰ Pozri tamtiež, s. 10.

³¹ Ластовский А. Специфика исторической памяти в Беларуси: между советским прошлым и национальной перспективой // Вестник общественного мнения. 2009. № 4. С. 96.

vala 2,63.³² Počet respondentov, pre ktorých „obraz Stalina“ zodpovedá „ideálu politika“, sa v rokoch 1996 – 2012 znížil z 10,8 % na 3,9 %.³³

Je potrebné poznamenať, že celkovo politickí dejatelia minulosti nie sú príliš populárni u Bielorusov. Najviac pozitívnych hodnotení získala činnosť historických osobností, ktorí sa podieľali na kultúrno-osvetovej aktivite. Najpozitívnejšie vnímajú Bielorusi vklad do histórie krajiny významných osvietencov Franciska Skorinu (85 %) a Efrosiny Polockej.³⁴

Historická pamäť, ako meradlo sociálnej pamäti, sa prejavila pri tvorbe rôznych panteónov národných hrdinov a antihrdinov v Bieloruskej republike a Ruskej federácii. Získanie nezávislosti neznamenovalo okamžitú konsolidáciu občanov do jednotného bieloruského a ruského národa. Po rozpade Sovietskeho zväzu sa od intelektuálnych elít a štátov očakávalo vypracovanie stratégií budovania národov a národnej identity, cieľené úsilie realizácie vytýčenej úlohy. Popri viacerých spoločných črtách procesu v obidvoch krajinách, rozdiel v dnešnom ruskom a bieloruskom formovaní národa je však vo vzťahu k posudzovaniu stupňa heterogenity (alebo homogenity) postsovietskeho priestoru. Východiskom historickej pamäti v Ruskej federácii, zdôvodňujúcej úlohu i miesto Ruska v novej geopolitickej situácii, sa stal „imperiálny projekt“. Doňho bola zakotvená aj sovietska etapa dejín, aj „stalinský mýtus“ – ako jeden z najdôležitejších prvkov tohto obdobia.

V Bieloruskej republike sa sformoval vlastný historický naratív, založený na pomerne zložitej kombinácii predstáv o národných, európskych a ruských (sovietskych) dejinách, na výbere nových historických mýtov a historických postáv, zodpovedajúcich týmto mýtom. Sovietske dejiny a ich stalinské obdobie je čoraz viac vnímané ako imperiálna história a ustupuje do pozadia v porovnaní s národnými dejinami a kultúrou, ich mýtmi, symbolmi a pamäťou. V súčasnom Bielorusku sa význam sovietskej identity postupne znižuje, ustupujúc miesto európskej.

Preklad: *Michal Šmigel'*

³² Новости НИСЭПИ. Выпуск 4 (54), 2009. С. 31.

³³ Белорусский пантеон. URL: <http://www.iiseps.org/?p=2876>

³⁴ Ласовский А. Специфика исторической памяти в Беларуси: между советским прошлым и национальной перспективой // Вестник общественного мнения. 2009. № 4. С. 98.

VARINSKÝ, Vladimír: *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948 – 1960)*. Banská Bystrica : Belianum – Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela, 2014, 140 s. ISBN 978-80-557-0762-4

Poľnohospodárstvo a s ním spojený chov domácich úžitkových zvierat je odnepamäti nezastupiteľnou súčasťou každej ľudskej existencie, existencie všetkých ľudských spoločností. Vyvíjalo sa v kontexte s prírodnými pôdnymi a klimatickými podmienkami, s existujúcim spoločenským usporiadaním, fyzickým, technickým a intelektuálnym potenciálom prevádzkovateľov. Do tradične zakonzervovanej agro- a zoológie pribúdali od 18. storočia nové plodiny, nové oševné postupy, nové krmivá a ustajnenie. V 19. stor. rozhodujúcu úlohu zohrávali nové majetkovo-právne vzťahy k pôde (genéza súkromne hospodáriacich malých a stredných roľníkov), ktoré produkovali tzv. agrárnu otázku s podstatou: nepomer rozlohy pôdných fondov k počtu ich majiteľov a žiteľov, čím sa poľnohospodárstvo stalo politicko-spoločenským problémom, do ktorého sa v 20. stor. angažoval aj štát (pozemkové reformy, subvencie, školstvo, štátny výkup...). Z historického vývojového hľadiska najneobvyklejším a najprevratnejším zásahom štátu do vývoja poľnohospodárstva bola nesporne kolektivizácia s identifikáciou ako socializácia v druhej polovici 20. storočia.

Napriek trvalému, nenahraditeľnému a narastajúcemu významu poľnohospodárstva (narastajúce potreby spotrebného priemyslu, nárokov na trh odkázaných konzumentov, roľníctvo ako politicky – spoločenský činiteľ...), tento rezort nepútal náležitú pozornosť slovenskej historiografie, ktorá uprednostňovala národné – politické témy. Bolo to dané spoločenskou situáciou, koncepciou poslania historickej vedy, ale aj absenciou informačnej bázy (poľnohospodárske archívy a múzeá vznikali až po II. svetovej vojne), absenciou ekonomického a technického vzdelania historikov. Posun spôsobilá, lepšie povedané vyvolala práve kolektivizácia – socializácia poľnohospodárstva. V tejto súvislosti historiografia mala plniť dvojedinú úlohu: ukazovať a dokázať neudržateľnosť z minulosti pretrvávajúceho poľnohospodárstva a ukázať a dokázať pre potrebu a prínos jeho transformácie na princípe kolektivizácie – socializácie, ako jedinej správnej cesty jeho vývoja. Tohto trendu sa ujal kolektív historikov pod vedením Samuela Cambela. Už neobvyklým pre

historikov bolo zaoberať sa súčasnosťou, čerpať informácie z vyselektovaných a upravených zdrojov, prezentovať a interpretovať ich podľa oficiálnej politiky. Ťažiskom tejto historiografie bola hlavne registrácia postupu kolektivizácie, jej ekonomické a sociálne výsledky (dôsledky?!) podľa určených (zväčša objektívne nevyhovujúcich) kritérií. Neusilovala sa dohliadať k podstate problémov, a tie priznané podsúvala ako problémy (išlo o chyby!) aplikácie a nie principiálne. Spolu s ďalšími spoločenskými vedami (sociológia, etika, demografia...) sa premrhala šanca zaregistrovať tento na naše pomery ahistorický pokus v jeho súdobom komplexe. V samotnom nastavenom princípe kolektivizácie – socializácie boli imanentné danosti, komplikujúce a podvzújúce jeho životnosť, dlhodobú udržateľnosť. V 90. rokoch padol socialistický systém. Ale ani po štvrtstoročí, za situácie, keď sú prístupné aj tie najtajnejšie archívy a komunikačné možnosti neobmedzené, keď platí postulát „vyrovnať sa s minulosťou“ – nemožno návrat k historiografii kolektivizácie označiť za náležitý – v záujme jej objektivizácie a potrebného spoločenského (vedeckého, politického, ekonomického, sociálneho) zhodnotenia.

Takéto obsiahlejšie uvedenie publikácie: *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku* v r. 1948 – 1960 (vydavateľstvo UMB – Belianum, 2014) slúži na zdôvodnenie jej aktuálnosti a prínosu, pretože je svojou koncepciou a obsahom jednak konštruktívnou kvalifikovanou reakciou na jednostrannú a tendenčnú historiografiu, ale zároveň prináša aj nové poznatky, ale najmä inú metodiku bádania a prezentácie a následne aj zhodnocovania.

Autor publikácie prof. PhDr. Vladimír Varinský, PhD., je odbornej verejnosti známy najmä publikovanými príspevkami o potláčaní občianskych demokratických práv a slobôd totalitnými režimami. V úvode pojednávanej publikácie sa čitateľovi priznáva o svojej motivácii k napísaniu diela aj o kolektivizácii poľnohospodárstva, o zámere s ním – s odvolávaním sa na svoju predchádzajúcu bádateľskú a publikačnú zainteresovanosť i týmto smerom. Ťažiskom publikácie sú štyri kapitoly, štyri časovo-vecné celky (kolektivizácia v rokoch 1949 – 1950; 1951 – 1952; 1953; 1955 – 1960); už aj týmto členením vnáša svoj vklad nie iba do periodizácie, ale vlastne do kvalifikovanejšieho vnímania nastoleného fenoménu. Faktografiu čerpal z autentických zdrojov (materiály zjazdov KSČ, KSS, plán KSČ, KSS zo satelitných podujatí rezortu poľnohospo-

dárstva, krajských a okresných politických a kompetentných štátnych a rezort správnych orgánov, úradné štatistiky, dobová odborná literatúra...). Základom prezentácie je takmer „denník“ kolektivizácie. Prínosná je ale najmä metodika spracovania informácií. „Použitie...postupy“ – píše, „umožnili posunúť výskum nad prameň“ (str. 12). Takúto metódu spracovania mu umožnila dôverná znalosť problematiky, profesijná erudovanosť, ale aj rozsudok dejín nad kolektivizáciou a uplynutý čas. Použitá metodika rozkrývala podstatu fenoménu, jeho zákonité atribúty, náležitosť a príslušnosť nielen do súdobých ekonomických, ale aj vnútroštátnych celospoločenských pomerov a dokonca do medzinárodných súvislostí.

Mimoriadne a komplexne zachytáva najmä politicko-organizačnú sféru kolektivizácie (politické smernice, propagáciu, agitáciu, administratívne – represívne opatrenia, zakladanie dedinských organizácií KSS, kádrovú politiku...). Osobitnú pozornosť venuje nielen vývoju stratégie a taktiky v jednotlivých fázach kolektivizácie, ale aj dogmatickému plánovaniu, mylnej koncepcii o záujme roľníkov a ich dobrovoľnom vstupe do JRD, napätiam medzi politickými požiadavkami a ich „dôslednosťou“ a medzi podpornými aktivitami (úroveň mechanizácie, podpora bankového sektoru...). Príležitostne a v náležitých súvislostiach upozorňuje na špecifiká Slovenska – v porovnaní s Českom – a jednotlivých jeho regiónov. V ekonomickej zložke kolektivizácie analyzuje úradné štatistiky, obnažuje ich tendenčnosť, výkonnosť družstevníctva porovnáva so súkromným sektorom, všima si disproporcie medzi odvedenými finančnými a materiálnymi službami pre spoločnosť a hodnotou pracovnej jednotky, prioritné splácanie úverov a zakladanie fondu na úkor sociálneho zabezpečenia družstevníkov a pod.

Na zadnej strane obálky editor napísal, že sprítomnená publikácia je „pokus o hľadanie syntetizujúceho obrazu dejín kolektivizácie“. Zodpovedne možno dodať, že ide o nájdenie politického komplexu kolektivizácie, ktorý si žiada pokračovanie do r. 1990 a dopĺňovanie jeho ďalšími atribútmi – dôsledkami – v oblasti sociálnej, demografickej, krajino-tvornej... Vo svojej ťažiskovej oblasti je pojednávaná práca vzorová, motivačná aj pre ďalší výskum.

Július Alberty

STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny : proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha : Scriptorium, 2014, 452 s. ISBN 978-80-87271-87-2

Od roku 2014 sa čitatelia majú možnosť zoznámiť s prácou *Koncepty a dějiny : premeny pojmov v súčasnej historickej vede*, ktorá je výsledkom kolektívnej spolupráce viacerých českých historikov. Vydanie diela sa zrealizovalo pri príležitosti tridsiateho výročia dokončenia doposiaľ najvplyvnejšieho českého *Úvodu do štúdia dejepisu* (1985) od Miroslava Hrocha a jeho kolektívu. Na prvých stránkach tejto práce autori práce zoznamujú čitateľa so svojím zámerom, ktorým má byť zmapovanie premien základných konceptov historiografie. Podľa ich názoru sa práve okolo týchto konceptov (pojmov) sústreďuje výskum a teoretická reflexia v povojnovom období. Autori sa snažili o previazanosť teórie a jej aplikovanie v konkrétnych prípadoch, vďaka čomu sa dielo stáva aj pomocou pre študentov histórie.

Publikácia je členená do štyroch kapitol, pričom každá kapitola obsahuje určitý počet pojmov, respektíve hesiel, ktoré vzájomne súvisia. Na úvodných stránkach prvej kapitoly sa stretávame s pojmami „*prameň*“ a „*metóda*“, ktorých autori (J. Horský, K. Šíma) poukazujú na ich chápanie v širšom kontexte. Z ich pohľadu nepredstavujú tieto pojmy ako niečo, čo je pevne dané, ale chápu ich v rámci historických koncepcií, respektíve historických škôl, ktoré podliehajú vonkajším vplyvom historickej vedy (s. 19-25). Podobne sú vnímané aj nasledujúce pojmy „*udalosť*“, „*čas*“ a „*priestor*“. Autori upozorňujú predovšetkým na význam prác R. Kosselecka a J. Kocku, ktoré napomáhajú hlbšiemu porozumeniu približovaných pojmov (s. 28-35). Na tieto základné pojmy nadväzujú heslá: „*fakt*“, „*pojmem*“, „*štruktúra*“ a „*proces*“, ktorých autorom je Jan Horský. Podľa neho môžeme pojem „*fakt*“ rozlíšiť v dvoch variantoch, a to tvrdý a mäkký fakt. Zároveň upozorňuje, že zásadný vplyv na rozdielnosť medzi týmito dvomi variantami má miera historikovej konštrukcie pri konštatovaní faktov (s. 49). S problematikou jazyka sa viaže i nasledujúce heslo „*pojmem*“, ktorý je možné rôzne interpretovať. Pojmy súvisia s historickým bádáním a zároveň sú kľúčovými historikovými nástrojmi (s. 54-57). Pri pojme „*štruktúra*“ nám autor prezentuje samotné vymedzenie tohto pojmu, ale zároveň nám poukazuje aj na jeho rôzne

pochopenia, pričom však upozorňuje na možný smer jeho chápania v budúcnosti. V spojitosti s pojmom „štruktúra“ ponúka Horský rôzne pohľady na pojem „proces“, pričom nám autor hesla naznačuje vývoj diskusií o tomto pojme v budúcnosti (s. 61-74). Poslednou skupinou pojmov v prvej kapitole sú pojmy „diskurz“, „narácia“, „historický aktér“ a „história“. Pri ich charakteristike nám autori (J. Růžička, K. Šíma a J. Horský) zdôrazňujú rôznorodé používanie týchto pojmov historikmi, čo je dôkazom ich nejednoznačného a neustáleného používania v období po druhej svetovej vojne. V spojitosti s pojmom „história“ sa Růžička nevyhol jeho porovnaniu s mýtom Eliada, pričom zdôrazňuje historické vedomie ako hlavný znak ich vzájomnej odlišnosti (s. 103).

Heslá z druhej kapitoly „spoločnosť“, „politika“, „kultúra“ a „hospodárstvo“ sú výraznejšie rozvíjané predovšetkým na príkladoch nemeckých historikov, zatiaľ čo heslá „trieda“, „gender“, „rasa“ a „etnicita“) z nasledujúcej tretej kapitoly sa výraznejšie objavujú v anglosaskom prostredí kultúrno-spoločenských vied. Podľa autora charakteristiky pojmu „spoločnosť“ (M. Pullmanna) bol najväčší rozmach používania tohto pojmu v období druhej svetovej vojny, pričom neskôr sa tento pojem spomínal s pojmom „kultúra“ (s. 125). Rôzne pohľady pri charakterizácii pojmu „politika“ predstavil R. Kučera, ktorý zdôraznil jeho chápanie prostredníctvom „dialógu“ s hospodárskymi dejinami a globálnymi procesmi (s. 142). S politikou úzko súvisí problematika kultúry a hospodárstva, ktoré charakterizovali J. Horský a J. Růžička.

Pri úvodnom hesle „trieda“ autor charakterizuje problematiku historického výskumu tried a zároveň upozorňuje na súčasný trend užívania tohto pojmu historikmi (s. 191). Lucie Storchová zdôrazňuje pri priblížení problematiky pojmu „gender“ na zásadný vplyv Natalie Zemon Davisovej, ktorá začala skúmať ženskú skúsenosť a kultúrne utváranie genderu (s. 196). Karel Šíma pri vysvetľovaní pojmu „etnicita“ zvyrazňuje rozdiel medzi etnicitou a rasou a etnicitou a národom. Markéta Křížová poukazuje pri poslednom hesle kapitoly, ktorým je pojem „rasa“ na previazanosť nárastu záujmu o túto problematiku s nárastom záujmu o problematiku pojmu „gender“ (s. 226).

V poslednej kapitole sa čitateľ zoznamuje s pojmi ako „pamäť“, „vojna“, „mesto“ či „krajina“. Dôvodom rozsiahlosti tejto kapitoly je, že práve v tejto časti diela chceli autori upozorniť na dôsledky premien v

teoretických a konceptuálnych predpokladoch pri konkrétnom historicom výskume a jeho interpretovaní. V poradí v prvom hesle „*indentalalterita*“ Lenka Řezníková predstavuje nielen spoločné znaky týchto pojmov, ale aj ich rozdiely (s. 233-243). Jan Tuček nadväzuje na úvodné heslo pojmom „*pamät*“, pričom pri charakteristike tohto pojmu sa zdôrazňuje, že kolektívna pamäť je časovo a priestorovo vymedzená skupinou ľudí, ktorí vzájomne utvárajú kolektívnu pamäť (s. 247). Miloš Havelka čitateľovi približuje pojem „*modernizácia*“, kde okrem iného čitateľov oboznamuje s počiatkami daného pojmu, ale zároveň aj s historicko-sociálnymi koncepciami, ktoré vznikli počas posledných desaťročí. Úzko na to nadväzuje aj pojem „*veda/vedenie*“, ktoré čitateľovi predstavujú Lucie Storchová a Jiří Růžička. Autori predstavujú užívanie tohto pojmu vo francúzskom prostredí a na druhej strane v prostredí anglosaskom.

Pre čitateľa môže byť najzaujímavejším heslom „*diktatúra a autoritárske režimy*“, keďže historické výskumy moderných dejín sa s týmto typom hesla stretávajú pomerne bežne. Štvorica autorov čitateľom predstavuje tri základné koncepcie daného hesla, a to v podobe totalitarizmu, diktatúry a fašizmu. Lucie Storchová zdôrazňuje pri približovaní pojmu „*vojna*“ základný posun v používaní tohto pojmu, ktorý je namierený na sociálny aspekt vojenských konfliktov. Moderná historická veda si nevšima už len priebeh vojenských výprav, ale aj ich dopad na spoločnosť, teda to, ako vojna zasiahla každodennosť človeka. Nové koncepcie pojmu „*zbožnosť*“ čitateľovi predstavuje Veronika Čapská, ktorá upriamuje svoju pozornosť na vplyv národných historiografií v tomto smere, ako aj na konfrontáciu ľudovej zbožnosti so sociálno-kultúrnou antropológiou (s. 323). Záverečné dve heslá, pojem „*mesto*“ a pojem „*krajina*“ sú prezentované autormi ako základné kamene dejín každodennosti, ktoré v súčasnosti určujú modernitu historickej vedy. Práve krajina a mesto sú živými organizmami, v ktorých prebieha ľudská každodennosť.

Vzhľadom k častému odkazovaniu autorov v publikácii by bolo pre čitateľa pohodlnejšie použitie iného spôsobu odkazovania (napr. pod čiarou). Napriek tomuto nedostatku predstavené dielo približuje najnovšie reflexie množstva pojmov, čo do výraznej miery pomôže historikom oboznámiť o premenách kľúčových pojmov v posledných desaťročiach a tiež lepšie uchopiť teoretické východiská historického výskumu. Táto

publikácia má nepochybne potenciál obohatiť teoretické poznanie českých a slovenských historikov.

Milan Palou

FIGES, Orlando: *Revolučné Rusko. 1891 – 1991*. Bratislava : Premedia, 2015, 385 s. ISBN 978-80-8159-250-8

Dielo britského profesora londýnskej univerzity Birkbeck College, Orlanda Figesa na Slovensku nie sú neznámou veličinou. Tomuto významnému historikovi u nás vyšlo už niekoľko kníh v rôznych vydavateľstvách. V nich sa väčšinou zameriava na problematiku Sovietskeho zväzu. Vo svojej poslednej monografii sa rozhodol zužitkovať skúsenosti a vedomosti nadobudnuté v predošlých prácach. V publikácii *Revolučné Rusko 1891 – 1991* sa preto už nevenuje čiastkovým segmentom dejín, ale pokrýva celú históriu revolučného Ruska.

V úvode knihy načrtá tézu, podľa ktorej je pre lepšie porozumenie revolučného obdobia potrebné venovať sa širšej časovej fáze, ako to bežne robia iní autori. Podľa jeho slov sa väčšina monografií viažucich sa k tejto tematike začína samotným rokom 1917 a končí bezprostredne po ňom, prípadne v iných blízkych míľnikoch, ako napríklad roky 1924 alebo 1927. Ak však chceme pochopiť samotné korene revolúcie, potrebujeme podrobnejšie preskúmať práve minulosť samoderžavia. V duchu tejto teórie venuje úvod knihy rokom cárizmu. Cez pohnuté udalosti nepokojov roku 1905 interpretuje komplikované vzťahy medzi šľachtou, buržoáziou, robotníckou triedou a roľníctvom. Predostiera svoj názor, prečo práve v ruskej spoločnosti mohla vzniknúť taká revolúcia, ktorej idey sa udržali v štáte takmer sto rokov.

Po tzv. „generálke k revolúcii“ ako ju nazval Lenin, plynule prechádza k počiatkom ruského parlamentarizmu. V kapitole, ktorá je tomuto obdobiu venovaná vykresľuje založenie Dumy. Vyčerpávajúco načrtáva politické rozloženie tohto orgánu. V tejto pasáži môžeme spoznať všetkých významnejších hráčov, rozhodujúcich o osude cárskeho Ruska. Prím však hrá ministerský predseda Pjotr Stolypin. Figes mu na stránkach svojej monografie ponúka široký priestor. Tohto reformátora pasuje do role poslednej nádeje pre konštitučné Rusko. Jeho zavraždením sa končí pomerne pokojné obdobie rokov 1907 – 1911. Po ňom sa vzťahy v továrňach a fabrikách rapídne zhoršujú. Zvyšuje sa počet štrajkov a ich militantnosť. Napätie opäť narastá. Autor túto etapu hlbšie nerozoberá, definuje ju ako súboj parlamentarizmu a rojalizmu. Sústreďí sa až na udalosti roku 1914 a na vypuknutie prvej svetovej vojny.

Vzťah nastávajúcej revolúcie a svetovej vojny Figes opisuje takmer výlučne z pohľadu „domácich“ udalostí. Z jeho monografie sa preto čitateľ dozvie o priebehu vojny len útržkovité informácie, čo je ale pochopiteľné, pretože autor si popis udalosti nekladie za cieľ. O to podrobnejšie zachytáva situáciu v Rusku: katastrofálne zásobovanie vojakov na fronte, nedostatočný výcvik, dezercie, nepokoje v mestách a nenávisť voči „nemeckému“ panovníkovi. Autor veľmi farbisto vykreslil túto etapu, ktorá bola pre revolúciu kľúčová.

V piatej kapitole knihy sa Figes konečne dostáva k Februárovej revolúcii. Takmer až beletristickým štýlom opisuje udalosti krok po kroku. Od prvých demonštrácií hladného ľudu, ktoré ešte nemali politický charakter, až ku generálnemu štrajku, pri ktorom stotisíc občanov Petrohradu skandovalo heslá : „Preč s vojnou!“ a „Preč s cárom!“ Autor považuje za zlomový bod fatálne rozhodnutie cára, ktorý v sobotu večer 25. februára 1917 rozkázal generálovi Chabalovi, aby „nasledujúci deň potlačil nepokoje.“ Druhá ruská krvavá nedeľa bola signálom, že demonštrujúci sa s režimom pustili do boja na život a na smrť. Na nasledujúcich stranách Figes zachytáva boj o moc vrcholiaci založením Dočasnej vlády a Sovietov. Opäť podrobne popisuje všetky aspekty spoločenského a politického života v Rusku. Chaos, ktorý nastal, autor monografie úspešne rozplietla a čitateľovi tak podáva zrozumiteľný obraz doby. Krátke intermezzo v podobe opisu Leninovej osobnosti podopiera nasledujúcu kapitolu o Októbrovej revolúcii a prevzatí moci boľševikmi. Figes sa snaží boriť mýty okolo samotného 25. októbra. Predstavuje udalosť ako lokálny puč, „o ktorom nemuseli vedieť ani obyvatelia Petrohradu.“ Ironicky polemizuje s rozprávaním neskorších vedúcich osobností Sovietskeho zväzu a slávnym ruským režisérom Sergejom Eizenštejnom, ktorý „revolúciu“ zheroizoval vo svojich filmoch.

Tuzemského čitateľa poteší fakt, že Figes sa pri opise občianskej vojny, ktorá po októbrových udalostiach nastala, nevyhýba ani problematike Československých légií. V boji „červených a bielych“ podľa neho zohrali významnú úlohu. V kapitole venujúcej sa tejto epoche sa opäť zaoberá vojenskými záležitosťami len čiastočne. Primárnu úlohu zohrávajú politické udalosti a osobnosti dohliadajúce na zrod sovietskeho systému. Venuje sa tiež vzniku Čeky a s tým súvisiacim Červeným terorom. Figes zdôrazňuje aj dôležitosť kultu Červenej armády, ktorého po-

čiatky siahajú práve do obdobia občianskej vojny. Vyčerpávajúceho opisu sa dočkal aj vzťah troch veľikánov revolúcie, a síce Lenina, Stalina a Trockého. Venuje im samostatnú kapitolu, končiacu Leninovou smrťou a následným mocenským bojom medzi jeho dvoma „nástupcami.“

V ďalšej pasáži sa hlavným aktérom stáva samotný Stalin. Vedúca osobnosť Sovietskeho zväzu sa prirodzene politicky i osobnostne vyvíjala, čo samozrejme Figes zachytáva tak podrobne, ako mu to len rozsah monografie dovoľuje. Prvú etapu – krízu osobnosti naštartovala samovražda jeho manželky. Zhoršovanie životnej úrovne robotníkov a následné štrajky v priemyselných oblastiach stupňovali vnútrostranícke nezhody. Dôsledky kolektivizácie a umelého urýchľovania industrializácie, ktoré spôsobili obrovskú chudobu a hlad spravili zo Stalina „padnutý idol.“ Jeho spolupracovníci uvažovali o jeho odstránení. To viedlo k Stalinovým paranoidným predstavám, že všade navôkol sú nepriatelia a to koniec-koncov vyústilo do Veľkého teroru. Roky 1937 – 1938 v Rusku Figes označuje za sociálny holokaust. Polemizuje s historikmi, ktorí tvrdia, že Veľkému teroru sa dá porozumieť len tak, ak ho budeme chápať ako sériu navzájom súvisiacich, ale samostatných vln teroru, z ktorých každú možno vysvetliť osobitne, nie však ako súčasť jednotného celku.

Druhá svetová vojna sa Sovietskeho zväzu dotkla nevídanou silou. Autor monografie načrtáva vzťah Sovietskeho zväzu a Tretej ríše. Ponúka svoj pohľad na dôvody podpísania paktu Molotov-Ribbentrop. Podobne, ako iní západní historici vidí práve v tomto pakte jednu z hlavných príčin vypuknutia vojny. Ďalej sa zamýšľa nad radovými vojakmi. Čo ich viedlo k mimoriadnej chrabrosti a obetavosti? Figes opäť polemizuje so zaužívanými názormi. Do popredia stavia kult postavený okolo hrdinstiev Červenej armády, propagandu, ale i násilie, zastrašovanie a donucovanie. Ako exemplárny príklad uvádza nechvalne známy rozkaz č. 277 „Ani krok späť.“ Sebaobetovanie ľudu sa napokon stalo základom víťazstva, ktoré však Stalin prezentoval ako triumf sovietskeho systému. Veľká vlastenecká vojna nahradila Veľkú októbrovú revolúciu ako konštitučný mýtus sovietskeho štátu. Autor knihy tiež upozorňuje, že práve vojna upevnila Stalinovu pozíciu. Hral vabank, pretože ako vrchnému veliteľovi armády by mu prípadná prehra zničila kariéru, víťazstvo mu však prinieslo doživotnú vládu nad Sovietskym zväzom.

Po máji roku 1945 sa Červená armáda nachádzala v strednej Európe

pe. Stalin sa nanovo zamyslel nad jej revolučným poslaním. Figes cituje Molotovov pohľad na stav : „zatiaľ, čo prvá svetová vojna nám poskytla príležitosť uskutočniť prvú etapu revolúcie v Rusku, druhá nám poskytuje príležitosť prevziať moc v Európe.“ Poslednú dekádu Stalinovho života teda uzatvára preberanie moci v štátoch strednej a východnej Európy. Autor knihy upozorňuje aj na prípravu Sovietskeho zväzu na ďalší vojnový konflikt s kapitalistickými krajinami. Po Stalinovej smrti sa k moci dostáva Chruščov, ktorý sa síce snaží Sovietsky zväz destalinizovať, napriek tomu však pokračuje vo „vyvážení“ revolúcie. Figes potom charakterizuje sériu zástupných konfliktov Studenej vojny. V záverečných kapitolách knihy už len „dorozprával“ príbeh rozpadu Sovietskeho zväzu. Rozhodne najzaujímavejšou kapitolou je tá posledná. Svojim zasadením síce prekračuje vymedzený rámec rokov, ktorý sa objavil v názve knihy. Figes tu ponúka stručný prehľad udalostí po roku 1991, problematický pokus o súdny proces so zločincami a takmer storočné dedičstvo Sovietskeho režimu.

Knihu Orlanda Figesa hodnotím veľmi pozitívne. Najmä jeho revizionistický prístup rozvrhne revolúciu až do roku 1991, ktorý síce nie je nový, no doteraz nebol aplikovaný na revolučné Rusko. Vysvetlenie, prečo sa takto rozhodol urobiť podáva ešte v úvode knihy. Každý jeden z popredných funkcionárov totiž veril, že jeho poslaním je pokračovať v tom revolučnom hnutí, ktoré bolo naštartované samotným Leninom v roku 1917. Túto tézu zdôrazňuje naprieč celou knihou. Doterajšia literatúra o revolučnom Rusku sa venovala len kratším historickým etapám, hoc tie mohla popísať podrobnejšie. Na druhej strane komplexné syntézy o dejinách Ruska sa revolúcii venovali ako osobitej udalosti, ktorá síce silno vplývala na ďalší chod dejín, ale je len jednou z jej kapitol. Revizionistický prístup Figesa teda obohacuje naše vnímanie problematiky o nový, celistvejší obraz revolúcie ako na proces, ktorý započal na konci 19. storočia a uzavrel sa v roku 1991. Autor rozplietla kľbko dejín mimoriadne pozorne a veľmi zrozumiteľne. Kniha je preto vhodná tak laikom, ako i odbornej verejnosti. Za jej jediné negatívum považujem občasnú špekulatívne vyjadrenia typu: „čo by sa mohlo stať keby...“ Tieto tvrdenia sa však objavujú len zriedkavo v prvej polovici monografie a nedegradujú jej odbornosť.

Mário Wittman

Niekoľko poznámok na margo konferencie Digitálne múzeum

Múzeum Slovenského národného povstania, ako realizátor národného projektu Digitálne múzeum¹ zorganizovalo konferenciu s rovnakým názvom a otázkou v podtitule: čo s digitálnym obsahom?

Múzeá v digitálnom veku

Nie je to tak dávno, čo bolo naše zorné pole obmedzené iba na realitu, bez možnosti vymaniť sa z časopriestorového ukotvenia. Nové komunikačné technológie koncom 20. storočia v tom urobili prielom. Za nejakú desiatku rokov sme vynálezmi prekonali všetko to, čím prešla celá doterajšia história ľudského rodu. Množstvo informácií v obehu nemá historickú obdobu a čoraz dômyselnejšie formy ich prenosu neustále posúvajú hranice vnímania sveta z reálneho do digitálneho. Vývoj informačných a komunikačných technológií je tak rýchly, že reflexia v podobe filozofie médií a príbuzných odborov mu jednoducho nestíha. Nie je preto nič zvláštne, že ani muzeológia na tento vývoj zatiaľ nereaguje. Nestihla sa zorientovať a nezaujala stanovisko k protikladom, v ktorých sa ocitá múzejníctvo v digitálnej dobe. Na jednej strane je jeho poslanie **fyzicky uchovávať** a kultúrnotvorne využívať autentické hmotné dôkazy vývoja prírody a spoločnosti. Na druhej strane je požiadavka doby populárne ich **uplatniť v kyberpriestore**; v simulovanom umelo vytvorenom svete, kde pojem fyzicky a autenticky stráca svoj pôvodný význam. Pri uvedomení si tejto situácie a sledovaní akcelerácie súčasného technologického vývoja sa snáď ani nedá nevidieť, že sa múzejníctvo ocitá na akomsi rázcestí. Stojí pred ním existenčná otázka: aká budúcnosť ho čaká v digitálnej spoločnosti? Nájde si cestu uplatňovania hmotnej reality v digitálnom svete? Budú sa múzeá profilovať ako vedecké inštitúcie, alebo sa začnú viac zblížovať s kultúrnym a zábavným priemyslom? Využije múzejníctvo nové médiá pre svoj rozvoj, alebo pod ich rozpínavosťou postupne zhasne a múzeá sa rekonfigurujú na dodávateľov "materiálu" pre komerčné účely?

Takéto otázky sme si doteraz nepoložili, hoci už samotný názov

¹ JURKOVIČ, J. NP3 - Digitálne múzeum. Prezentácia vo formáte pptx. Dostupné na internete: https://sites.google.com/site/muzejna/my-forms/Digitalne_muzeum_Jurkovic.pptx?attredirects=0&d=1

projektu "Digitálne múzeum" k tomu dáva dosť dlhú dobu vážny podnet. Zaoberáme sa dennou rutinou, opakujeme známe poučky, odvolávame sa na klasikov, citujeme legislatívu, vykonávame administratívu a naplňame novú obmenu desiatky rokov starého programu. Teraz, štyri roky od spustenia projektu DIGITÁLNE MÚZEUM, si ešte len začíname klásť zdanlivo triviálnu otázku: čo s tým digitálnym obsahom múzeí, ktorý sa nám za ten čas nahromadil.

Múzejná informatika

Program konferencie DIGITÁLNE MÚZEUM² bol pripravený so zámerom orientovať pozornosť múzejníkov a muzeológov na oblasť, ktorá si práve v tejto dobe vyžaduje, aby sme sa ňou zaoberali intenzívne, zodpovedne a nahlas. Za jeden z prostriedkov tohto zámeru zvolili organizátori vytvorenie prostredia pre profesionálnu komunikáciu múzejníkov s odborníkmi z oblasti nových médií. Stretli sa tu múzejníci, muzeológovia, riadiaci pracovníci múzeí s informatikami a technológmi komunikačných médií. Naliehavé otázky smerovania múzejníctva je totiž možné riešiť len spojením hlbokej znalosti múzejnej problematiky s fundovanou orientáciou v širokej škále nových technológií a reálnych možnosti ich využitia v múzejnej praxi. Práve tu nám absentuje podpora múzejnej informatiky ako teoreticko-metodologického východiska modernej muzeológie.

No samotná múzejná informatika nám však nedokáže dať komplexnú odpoveď na otázku "čo s digitálnym obsahom?". Tá by mohla povedať AKO? Nám však ešte stále chýba odpoveď na kľúčovú otázku; PREČO?

Nemáme totiž ideové muzeologické zdôvodnenie digitalizácie múzejného obsahu a preto sa nedá očakávať ani správne definovanie zásad práce s ním. Naša múzejná teória, metodika a legislatíva uviazla v predigitalizačnom štádiu. Preto je dnes už naliehavou úlohou múzejníctva zmobilizovať vlastný odborný potenciál a orientovať ho na najaktuálnejšie muzeologické otázky. Na zosúčasnenie našej muzeológie, ktorá zaspała kdesi v poslednej dekáde 20. storočia.

Pred dvanástimi rokmi³ sme v Slovenskom národnom múzeu ako

² Pozri stránky konferencie dostupné na internete: <http://www.digitalnemuzeum.sk>.

³ JURKOVIČ, J. Trochu histórie. Múzejná informatika [online]. 2014. Dostupné na internete:

prvú v Európe začali budovať integrovaný celonárodný digitálny katalóg múzejných zbierok a teraz sme sa realizáciou národného projektu Digitálne múzeum v Múzeu Slovenského národného povstania stali priekopníkmi tvorby depozitára digitálnych zobrazení múzejných zbierok. Vynaložili sme na to mimoriadne úsilie a získali sme pri tom cenné skúsenosti a rozsiahly digitálny obrazový fond bezprecedentnej kvality. Je paradoxom, že v takejto pozícii ešte stále nemáme vlastný program⁴ jeho využitia a prijímame z externého prostredia laické predstavy, podľa ktorých je jediným dôvodom digitalizácie informácií o múzejných zbierkach ich sprístupňovanie verejnosti na webe. Akoby to bola podstata našej odbornej práce; ako keby neexistovala potreba vzájomného zdieľania digitálneho obsahu v odbornom prostredí pre plnenie primárnych úloh múzeí. V rámci projektu Digitálne múzeum sme vizualizovali zbierkové predmety na najvyššej dosiahnuteľnej technickej úrovni⁵, pričom sme zachytávali každý detail ich podoby⁶ a momentálneho stavu, aby sme tým umožnili kontrolu⁷, on-line výskum a krížovú spoluprácu aj lokálne vzdialených odborných a vedeckých pracovníkov, či externých odborníkov. Vzniká teda špecifický fond múzeí, ku ktorému môže mať (a mala by mať!) odborná verejnosť neobmedzený prístup. Je to digitálny fond budovaný s ohľadom na to, aby bol schopný do značnej miery zastúpiť hmotné objekty; aby umožňoval, podnecoval, uľahčoval, urýchlil a spájal vedomostné zhodnocovanie kultúrneho dedičstva, ktoré majú pod kuratelou naše múzeá. V tom vidím primárnu funkciu digitálneho fondu múzeí.

Sprístupňovanie digitálneho obsahu

Sprístupnenie digitálneho obsahu širokej verejnosti môže byť úloha

<https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/trochuhistorie>

⁴ JURKOVIČ, J. Konceptia uplatnenia digitálneho obsahu múzeí. Múzejná informatika [online]. 2015. Dostupné na internete:

<https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/strategia>

⁵ Múzejná informatika, sekcia Technológie. [online]. 2015. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/technologia>

⁶ JURKOVIČ, J. Konceptia uplatnenia digitálneho obsahu múzeí. Múzejná informatika [online]. 2015. Dostupné na internete:

https://sites.google.com/site/muzejna/digitalizacia/autenticita_a_detail

⁷ Videoklip Múzeum 21. storočia. 2009. Dostupné na internete:

<https://www.youtube.com/watch?v=g85K5sqg91Q&feature=youtu.be>

nadväzná na hĺbkové poznanie zbierok a expertné spracovanie poznatkov o nich. Múzejníctvo by k nemu malo pristupovať uvážene a na základe muzeologicky ujasneného programu. Tak by sa sprístupňovanie mohlo stať cieľavedomé, systematické⁸, interpretované, tematické ... a predovšetkým kultúrnotvorné.

V súčasnej dobe vystupujú do popredia požiadavky na verejné sprístupnenie digitálneho obsahu múzeí hlavne z externého – mimo múzejného prostredia. Tie nemusia zodpovedať kvalifikovaným predstavám o nakladaní s kultúrnym dedičstvom. Múzejníctvo by ich malo pozorne vnímať, prehodnocovať a fundovane na ne reagovať – zodpovedajúco svojmu poslaniu a spoločenskému významu hmotného kultúrneho dedičstva.

Na to všetko čo "by múzejníctvo malo", ho treba ideovo pripraviť a vedomostne vybaviť. Program konferencie vychádzal zo zámeru predstaviť súčasné spektrum problematiky sprístupňovania digitálneho obsahu múzeí. Jej odborný program pozostával z dvoch blokov a reflektoval tak dve základné línie elektronického sprístupňovania múzejných zbierok širokej verejnosti; on-line (1) a in-site (2).

Múzeum on-line

Sprostredkovanie digitálneho obsahu múzeí **on-line**; teda prostredníctvom internetu, sa v súčasnosti uberá dvoma hlavnými smermi; katalógovým a prezentačným. **Katalógové sprístupňovanie** umožňuje vyhľadávanie textových a obrazových informácií o jednotlivých kultúrnych objektoch prípadne o kolekciami a je už pomerne frekventované. Známe a propagované sú predovšetkým nadnárodné i národné kultúrne portály (Europeana, Slovakiana), no ukazuje sa, že lepšie uplatnenie majú špecializované katalógy (eSbírky, web umenia) a regionálne digitálne archívy (napríklad eBadatelna Zlínskeho kraja). Vo všeobecnosti je ich účelom rýchle sprostredkovanie komfortného prístupu ku konkrétnemu vyhľadávanému obsahu primárnych informačných zdrojov. Preto ich úžitkovosť určuje technologická funkcionálnosť, komplexnosť a spoľahlivosť informácií.

Naproti tomu v **on-line prezentáciách** ide o interpretované sprís-

⁸JURKOVIČ, J. Systém tvorby a správy múzejných výstav. Múzejná informatika [online]. 2014. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/technologie/vystavy>

tupňovanie múzejných zbierok; o cieľavedomú komunikáciu pravdivého kultúrneho obsahu či odkazu prostredníctvom vhodne vybraných múzejných dokumentov. Hodnota prezentácie je daná kvalitatívnou úrovňou spracovania ich obsahu a formy. Vo všeobecnosti sú to duševné výtvary, väčšinou autorské diela. Na stránkach Google Arts & Culture⁹ môžeme nájsť celý rad jednoduchých, no aj obsahom a formou atraktívnych výstav prezentujúcich zaujímavé témy prakticky zo všetkých oblastí kultúry. Prezentácie tém sa objavujú aj na stránkach českého kultúrneho dedičstva on-line – eSbírky¹⁰ a tiež na slovenskom webe umenia¹¹. Zdá sa, že tam smeruje aj súčasná aktivita manažmentu portálu Slovakia¹² prípravou autoringového nástroja pre virtuálne prezentácie kultúrneho dedičstva¹³.

Z viacerých prednášok, ktoré odzneli na konferencii vyplynulo, že kyberpriestor poskytuje on-line prezentáciám takmer neobmedzené interpretačné možnosti. Ich výhodou oproti klasickým in-site výstavám je vymanenie sa z obmedzení časopriestoru. Jediným obmedzením je snáď len limitovaná rýchlosť prenosu dát.

Treba si však všímať aj to, že využívanie on-line prezentácií má zjavné i skryté úskalia; od znižovania schopnosti percipientov vnímať a rozlišovať pravdivosť, hodnotiť autenticitu, cez povrchnosť prístupu percepcie obsahu (v dôsledku informačného pretlaku) až po profanáciu komunikovaného obsahu prevahou plytkých atrakcií (webové prezentácie sa pretekajú v počte prístupov na stránky a získavajú si pozornosť aj nadbiehaním užívateľskému ne/vkusu).

Multimédia v múzeu

Pri profesionálnej tvorbe múzejných prezentácií by sme nemali strácať zo zreteľa, že digitálny obsah nenahrádza autentický kultúrny

⁹ Stránky Google Arts & Culture <https://www.google.com/culturalinstitute/beta/>

¹⁰ Stránky českého kultúrneho dedičstva on-line <http://www.esbirky.cz/>

¹¹ Stránky portálu galérií – Web umenia <http://www.webumenia.sk/>

¹² Portál kultúrneho dedičstva SR <https://www.slovakiana.sk/>

¹³ JURKOVIČ, J. Virtuálna múzejná prezentácia. 2016. Dostupné na internete: https://docs.google.com/presentation/d/e/2PACX-1vR5jvmihy8H5ExjxD797rn5-t3YKcPnFjc_GxpgcZfG0zCnqz9n7x67zyWj_o_ZpG3-UZhVivtbqsCS/pub?start=false&loop=false&delays=3000&slide=id.p

objekt¹⁴, ale len sprostredkováva o ňom informácie; vedomostné a obrazové. Osobitosťou múzejnej prezentácie totiž je, a zrejme aj zostane, sprítomňovanie minulosti prostredníctvom originálnych hmotných dokladov, autentických dôkazov čohosi, čo "tam vonku už neexistuje"¹⁵. Tejto problematike sa viac menej nepriamo dotkli aj prednášky v druhom bloku. Predstavili možnosti využitia digitálneho obsahu v **on-site prezentáciách** na rozšírenie obsahu a zatraktívnenie formy reálnych múzejných výstav¹⁶. Dominovali dve hlavné témy; interaktivita a virtualizácia. Uplatnenie digitálneho obsahu v reálnych výstavách je síce viazané na konkrétny priestor a čas, no nemá obmedzenia v rýchlosti prístupu k veľkým dátovým objemom, ako je to u prípade on-line prezentácií. To umožňuje použiť obrazové dáta vo veľmi vysokom rozlíšení a vytvoríť pomerne presvedčivú ilúziu oživenia toho, čo už zaniklo; uplatniť virtuálnu realitu. Jej kľúčovou vlastnosťou je vyvolanie u návštevníka múzea (percipienta múzejnej prezentácie) pocitu, že vstúpil do iného sveta¹⁷ v ktorom dochádza k interakcii medzi ním a jednotlivými prvkami virtuálneho priestoru. V ňom môže digitálne objekty nielen pozorovať zo všetkých strán, ale tiež s nimi ľubovoľne manipulovať. Technické prostriedky na súčasnej úrovni dokážu simulovať videnie priestoru, tvarov a svetla tak, že do značnej miery zodpovedajú reálnemu svetu. Sú schopné synchronne generovať aj trojrozmerné akustické pole. Návštevník múzea sa tak môže preniesť priamo do prezentovanej historickej situácie, kde sa stáva jedným z prvkov virtuálnej reality; súčasťou jej prostredia a komunikovaného príbehu. Napokon účastníci konferencie mali príležitosť overiť si možnosti virtuálnej reality a porovnať princípy imerzívnej a rozšírenej reality na výstupoch z digitalizácie kultúrnych objektov v prezentačnom stánku Štúdia 727.

Aj pri využívaní digitálneho obsahu v reálnych výstavách je treba si uvedomiť určité úskalia. V nastupujúcom trende totiž reálny exponát

¹⁴ JURKOVIČ, J. Koncepcia uplatnenia digitálneho obsahu múzeí. Múzejná informatika [online]. 2015. Dostupné na internete:

https://sites.google.com/site/muzejna/metodika/virtualne_verzusrealne

¹⁵ Beneš, J.: Múzejní prezentace, Praha, 1980

¹⁶ Všimli sme si, že sa začína používať označenie reálnych výstav "kamenné" ako protiklad internetových.

¹⁷ JURKOVIČ, J. Imagine. Múzejná informatika [online]. 2014. Dostupné na internete: <https://sites.google.com/site/muzejna/informatika/imagine>

stráca svoju dominanciu. Pred zážitkom z autenticity hmotného dôkazu reálnej skutočnosti sa začína uprednostňovať simulovaný zážitok. Absenciu hodnoty autentického svedectva kompenzuje atraktivnosť komunikácie a to prináša so sebou vysoké riziko spovrchnenia múzejných programov až k ich degradácii na akúsi digitálnu show či PC hru. Takže spektrum výsledkov novej múzejnej komunikácie môže byť veľmi diferencované; v rozmedzí od "cirrusovej" zábavy skrytej za vysokú technickú úroveň, cez estetický zážitok z kvality spracovania, až po evokáciu kultúrneho, historického a morálneho vedomia.

Záver

Ktorým smerom sa bude uberať využívanie digitálneho obsahu múzeí, záleží od mnohých faktorov. Vo veľkej miere však aj od toho, ako sa k tomu postaví samotné múzejníctvo a čo k tomu povie jeho teória. Neznalosťou a ignorovaním nových komunikačných trendov, metód a technológií len uvoľňuje priestor komerčným programom, v ktorých sú kultúrne ciele kdesi na samom konci (ak vôbec sú súčasťou nejakých komerčných zámerov). Naopak, múzejníctvo samo by malo v tejto oblasti prevziať iniciatívu a aktívne presadzovať zmysluplné kultúrnotvorné uplatnenie vlastného produktu, ktorý má teraz (či sa nám to páči, alebo nie) už aj digitálnu podobu.

Neočakávali sme, že na dvojdňovom podujatí obsiahneme celú problematiku predností a záludností sprístupňovania digitálneho obsahu múzeí a že sa zjednotíme v názoroch. Cieľom konferencie bolo vyslať impulz, vzbudiť záujem, ukázať možnosti, naznačiť cesty a pripravovať odborné prostredie pre modernizáciu múzejnej práce. Zúčastnilo sa jej 128 odborných a organizačných pracovníkov múzeí. Impulz bol teda vyslaný.

Ján Jurkovič

Za jazykovú správnosť príspevkov zodpovedajú ich autori.

Ilustrácia na obálke: Plagát s programom osláv 15. marca vo Zvolene (1912). Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Zvolen, fond Magistrát mesta Zvolen/adm., šk. 1/1908.

Názov:	Acta historica Neosoliensia 19-2/2016
Náklad:	120 ks.
Rozsah:	146 s.
Vydanie:	prvé
Formát:	A5
Návrh obálky:	Róbert Malček
Vydavateľ:	BELIANUM. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Rok vydania:	2016

ISSN 1336-9148 (tlačaná verzia)

ISSN 2453-7845 (elektronická verzia)